

Аврат Мразовић

РУКОВОДСТВО
ЗА СЛОВЕНСКО
КРАСНОРЕЧЈЕ

Библиотека
КОНСТАНТИН

Наслов изворника:
РУКОВОДСТВО
КЪ СЛАВЕНСКОМУ КРАСНОРЕЧИЮ
издано
АВРААМОМЪ ОТЪ МРАЗОВИЧЪ
въ Будине Граде
1821. г.

На корицама: *Портрет Аврама Мразовића*, 1820,
Арсеније Теодоровић (1767-1826),
Градски музеј Сомбор

АВРАМ МРАЗОВИЋ

**РУКОВОДСТВО
ЗА СЛОВЕНСКО КРАСНОРЕЧЈЕ**

Превео
прота-ставрофор Миливој Р. Мијатов

Сомбор,
2015.

РУКОВОДСТВО
КЪ
СЛАВЕНСКОМУ КРАСНОРЪЧІЮ
ВО
СУПРУБЛЪНІИ
ЛЮБИТЕЛЕИ СЛАВЕНСКАГО ЯЗЫКА
ИЗДАНО
АВРАИМОМЪ СЪ МРАЗОВИЧЪ.

5799
БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ

ВЪ БУДИНИ ГРАДЪ,
Писмены Кр. Оуниверситѣта Оунгарскаго.

1 8 2 1.

Насловна страна оригиналног издања из 1821. године.

САДРЖАЈ

Реч преводиоца	13
Аврам Мразовић	
Руководство за словенско красноречје	
Предговор сачинитеља	19
Руководство за словенско красноречје	23
Одељак први	
- О граматици	24
Одељак други	
- О логици (умословију)	25
Први део	
- О појмовима, знацима и њиховој правилној употреби	27
А) О појмовима	27
Б) Знаци поимања	30
Други део	
- О расуђивању (Judicium) и предлагању (Enunciatio)	33
А.) О расуђивању	33
Б.) О предлагању	37
Трећи део	
- О умовању (ratiocinatio) и о доказивању (argumentatio)	39
А.) О умовању	39
Б.) О доказивању, о доказима (Argumentatio, argumentum)	40

Одељак трећи	
- О реторици	43
Први део	
- О проналажењу (<i>inventio</i>)	45
Раздел први	
- О реторичким местима (<i>locis rhetoricis</i>)	46
Глава прва	
- О местима унутрашњим (<i>locis intrinsecis</i>)	47
1. Одредба (<i>definitio</i>)	47
2. Набрајање делова (<i>enumeratio partium</i>)	49
3. О утврђивању именâ (<i>notatio nominis</i>)	51
4. Везници (<i>conjugata</i>)	52
5. и 6. О роду (<i>genus</i>) и о врсти (<i>species seu forma</i>)	52
7. и 8. О подобности (<i>similitudo</i>) и о неподобности (<i>diffimilitudo</i>)	53
9. Супротно (<i>contraria</i>)	55
10. Супротстављено (<i>repugnantia</i>)	56
11. Придодато (<i>adjuncta</i>)	57
12. и 13. О претходећем (<i>antecedentia</i>) и о последујућем (<i>consequentia</i>)	60
14. Узрочно (<i>causae</i>)	61
15. Дејства (<i>effecta</i>)	62
16. Поређење (<i>comparatio</i>)	63
Глава друга	
- О местима спољашњим (<i>locis extrinsecis</i>) ...	65
1. Претпостављена (<i>praejudicia</i>)	66
2. Вест или глас (<i>fama seu rumor</i>)	66

3. Таблице (tabulae)	66
4. Заклетва (iuramentum)	67
5. Мучења (tormenta)	67
6. Сведоци (testes)	67
7. Мишљење (auctoritas)	68

Глава трећа

- О местима помоћним (locis subsidiariis)	70
1. Часно (honestum)	70
2. Нечасно (inhonestum)	70
3. Праведно (iustum)	70
4. Неправедно (iniustum)	71
5. Корисно (utile)	71
6. Штетно (noxium)	71
7. Потребно (necessarium)	71
8. Непотребно (non necessarium)	71
9. Пријатно (iucundum)	71
10. Непријатно (iniucundum)	72
11. Прикладно (facile)	72
12. Неприкладно (difficile)	72
13. Извесно (manifestum seu certum)	72
14. Неизвесно (incertum)	72

Раздел други

- О страстима (affectus)	74
--------------------------------	----

Прва глава

- О страстима уопштено	75
------------------------------	----

Друга глава

- О страстима понаособ	77
1. Љубав (amor)	77
2. Мржња (odium)	78
3. Страх (metus)	78

4. Нада (spes)	79
5. Одважност (audacia)	79
6. Милосрђе (misericordia)	80
7. Гнев (ira)	80
8. Негидовање (indignatio)	80
9. Смиреност (mansuetudo)	81
10. Ревност (aemulatio)	82

Други део

- О разврставању (dispositio)	85
-------------------------------------	----

Глава прва

- О практичној вежби (progimnasmata)	86
--	----

1. О баснама, њиховим врстама, правилима и користи од њих (Fabula, genus, lex, utilitas)	86
--	----

2. О поествовању (narratio)	91
-----------------------------------	----

3. О описивању (discriptio)	95
-----------------------------------	----

4. О похвали (laudatione) и о погрди (vituperatione)	97
---	----

5. О месту општем (locus communis)	99
--	----

6. О хриама (Χρεῖα)	99
---------------------------	----

О хриама редоследним	101
----------------------------	-----

О хриама нередоследним	106
------------------------------	-----

7. О разради (amplificatio)	108
-----------------------------------	-----

7.1. О разради предмета (rerum)	109
---------------------------------------	-----

7.2. О разради речи (verborum)	112
--------------------------------------	-----

Глава друга

- О Беседама (orationes)	114
--------------------------------	-----

1. О беседама уопштено	114
------------------------------	-----

А) О почетку (exordium)	114
-------------------------------	-----

Б) О предлагању (propositio) и разврставању (partitio)	119
В) О потврди (confirmatio) и припадајућем јој оповргавању (confutatio)	121
а) О силогизму	121
б) О ентимими (скраћену закључку)	122
в) О увођењу (inductio)	123
г) О дилмати (дилеми)	124
д) О сориту	125
ђ) О закључивању	127
2. О беседама особено	127
а) О показним беседама	128
1. О похвалној беседи	128
2. О благодарној беседи	130
3. О честитајућој беседи	131
4. О поздравној беседи	132
5. О надгробној беседи	133
б) О рауђујућем роду беседа	137
1. О саветујућој беседи	137
2. О расаветујућој беседи	139
3. О убеђујућој беседи	140
4. О утешној беседи	141
5. О препоручујућој беседи	142
6. О умољавајућој беседи	143
Трећи део	
– О украшавању (elocutio)	145
Глава прва	
- О тропима и фигурама	146
О тропима (заменама)	146
О фигурама или схемама	153
1. О Фигурама израза	153

2. О фигурама представâ	157
Глава друга	
- О периодима, о поретку беседе и о прелазима	170
А. О периодима	170
Б. О поретку беседе (numerus oratorius)	177
В. О прелазима (transitiones)	179
Глава трећа	
- О стилу (stylus)	182
I Уопштен стил	182
II Појединачан стил	185
Четврти део	
- О произношењу (pronunciatio)	187
Глава прва	
- О памћењу (memoria)	188
Глава друга	
- О излагању (declamatio)	190
Глава трећа	
- О покретима тела (gestus)	193
Представљање различитих врста беседа	
I – Показна врста беседа	
А. Похвална ода Стефану Стратимировићу	197
Б. Благодарна реч Јекатарини Другој	201
В. Поздравна реч Петра Петровића	204
Г. Поздравна реч Францу Првом	206
Д. Поздравна реч Јовану Јовановићу	207
Ђ. Надгробна поема Александри Павловно	209

II – Саветујућа врста беседа	
А. Реч Александра Великог велможама	212
Б. Реч скитског изасланика Александру Великом	214
В. Реч Петра Петровића српским изасланицима	217
Г. Посланица Овида Назона цару тракијском	220
III. – Правосудна врста беседа:	
А. Оптужба Александра Другог против Филота	223
Б. Филотова одбрана на оптужбу А. Великог ...	226
В. Сервијева оптужба Брутових синова.....	231
Г. Тулова одбрана Брутових синова	236
Д. Брутова реч против синова својих	242
ПРЕНУМЕРАНТИ	247
ПОПИС ЛИЧНИХ ИМЕНА И ПОЈМОВА	249
Поговор.....	265

РЕЧ ПРЕВОДИОЦА

Када су ми се, крајем 2003. године, испред Учитељског факултета у Сомбору обратили господин Драган Солеша, декан Факултета и господин Стојан Бербер, руководиоца Центра за издавачку делатност Факултета, предлажући ми да преведем на српски језик књигу Авраама Мразовића – Руководство к' словенском красноречију, нисам био сигуран да ли сам баш ја права особа за то и да ли ћу бити у стању њиховој молби у потпуности удовољити. Први разлог је био тај што сам у то време – новембра месеца, премештен са службом у Нови Сад, а у сеоби човек баш и није „најрасположенији”, нити може бити најсконцентрисанији да би се посветио тако одговорном послу, пошто нова средина од човека потражује максимално ангажовање на службеном пољу, због чега ми је за превођење преостајало недовољно времена; други разлог је тај, што би прихватање ове обавезе значило да ћу за неко неодређено време морати одложити започете послове на превођењу црквено-богословске литературе и дела отаца Цркве, чиме се интензивно

бавим током последњих двадесетак година. Морам признати да ме је помало било и страх, јер у питању је област коју познајем тек у оној мери у којој сам је изучавао, и делимично савладао, током свога богословског школовања, дакле у питању је била област сасвим другачија од оне којом сам се до тада бавио. Међутим, када ми је књига дошла у руке, а знајући да се 2003. године навршило две стотине двадесет и пет година од оснивања чувене сомборске Препарандије, којој је легални и легитимни наследник данашњи Учитељски факултет у Сомбору, ја сам, положивши своју наду у милостивога Господа, одговорио позитивно на упућену ми молбу и латио се овог, по мени, у свему богоугодног посла.

Током превођења настојао сам да савременом читаоцу будем што јаснији, водећи рачуна да у преводу не буде страних и туђих речи које су ми противно вољи долазиле у памет. Такође сам настојао да сва властита имена, и друге именице, задржим у оном облику у којем су оне изговоране у време Аврама Мразовића, с тим што сам у великој загради дотичну именицу написао у облику јасном савременом нам читаоцу, то јест у облику у којем се она данас чита и изговара. Тамо где је било преко потребно, поједине појмове сам додатно објаснио напоменом у фусноти како текст не би био оптерећен описним преводом. Исто сам учињео и са нумерацијом текста Светог Писма. Веома сам настојао да превод у сваком погледу буде што вернији своје оригиналу, како изразима, тако и у техничком смислу, са циљем да нам савремена младост схвати колико је „древни” језик, у ствари, лепршаво-поетичан и богат изразима.

За нејасна места у којима је и Аврам Мразовић користио или цитирао староримску и старогрчку књижевност, па и митологију, била ми је потребна стручна помоћ. Као и у много претходних случајева, а и пре но што га замоли, уважени прота Младомир А. Тодоровић, умировљени ректор и дугогодишњи професор Карловачке Богословије, несебично ми је излазио у сусрет. Ја му се овом приликом најсрдачније захваљујем на љубави и доброту. Захвалан сам и господину Александру Петровићу, библиотекару Матице Српске у Новом Саду, који ми је свесрдно помагао приликом уобличавања Регистра именâ и појмова који ставих на крају превода, а којег нема у изворном тексту – нарочито оних имена или појмова за које одговарајуће образложење нисам могао пронаћи у доступним ми речницима и енциклопедијама.

И, напослетку: као што се у своје време Аврам Мразовић прихватио мукотрпнога посла и на своја плећа ставио обавезу да ондашњим ученицима напише уџбеник из Реторике, тако се исто и ја, недостојни и слабашан, прихватих мукотрпног и сладосног превођења на српски језик његовог ванредног рада, како би се задовољиле интелектуалне потребе наше науке жељне младости, најдраже наде љубљене нам Отаџбине, како вели Аврам Мразовић!

Међутим, како се објављивање овог превода није одвијало у складу са обећањима издавача, био сам принуђен да га у малом броју примерака штапам као сопствено издање 2013. године уз помоћ трудољубивог пријатеља Николе Перваза. А онда, кад ме је већ напуштала нада за успешан

завршетак посла, појавили су се, као Божијом промисли послати, сомборски издавачи Градска библиотека „Карло Бијелицки” и Историјски архив, са својим ревносним директорима Владимиром Јерковићем и Браниславом Ћурчићем, и са њиховим сатрудником проф. др Стојаном Бербером, којима од свег срца благодарим, а којима се придружује и Вукова задужбина у Београду са својим председником проф. др Миодрагом Матицким.

Дано у Новом Саду, 1. јуна 2004. године.

Допуњено у Сомбору, 19. јануара 2015. године.

Преводилац

Аврам Мразовић

**РУКОВОДСТВО
ЗА СЛОВЕНСКО КРАСНОРЕЧЈЕ**

ПРЕДГОВОР САЧИНИТЕЉА

Пошто сам још 1794. године штампао *Руководство за словенску граматику*, а за потребе народних училишта, које је доживело три штампана издања, много пута сам размишљао о томе да приредим и *Руководство*¹ за словенско красноречје,² које ће бити у тесној вези са предходном књигом; због мноштва других обавеза нисам био у могућности да се латим тог посла и све до данас сам то одлагао, надајући се да ће се међу толиким бројем научењакâ и ревнитеља наше епохе пронаћи други неко ко ће схватити важност, и у свему неопходног роду нашем, дела овога, прихватајући се обелодањивања његовога.

На велику жалост, и болно тугујући због тога, схватио сам да се на сличан и хвале вредан труд до сада нико није одважио, нити намерава то да учини, без обзира што се лепоречје у савременом нам веку још веома много користи и што су још у древности Грци и Римљани овом питању придавали велику важност. Што се тиче беседâ из области законодавства и судства, њих не само да

1 То јест, Приручник, уџбеник, упутство – прим. прев.

2 То јест, Красноречивост, лепоречје, леп и правилан говор – прим. прев.

се не дотичем, него то у овом раду – део други, глава друга – и наглашавам, али да су оне у представљању и познању речи Божје, у исправљању нарави људских и описивању славних дела великих ироја,³ у речима поздравâ, благодарења и добродошлице упућених узвишеним личностима, и у другим многим политичким обраћањима, преко потребне и нужне, јасније од сунца нам потврђује стање оних народа у којих је ова разумна и сврсисходна наука на највишем степену. Подстакнут овим, прихватио сам се мукотрпног посла да, иако већ у позним годинама својим, узмем ово бреме на рамена своја и под називом: *Руководство за словенско красноречје*, предам светлости дана свој труд. Као основа за мој рад послужила је првенствено граматика, затим логика, а потом и реторика. Када је реч о Граматици, њу сам, као што напред већ назначих, још пре двадесет и пет година штампао и она се у великој мери и данас још користи у училиштима – не само у нашим, него и у иностраним школама и државама. Кратку логику, науку здравог размишљања, без страха сам претпоставио реторици пошто сам мишљења да нико ко не размишља здравоумно није у стању да на исправан и смислен начин искаже мисли своје. Најзад, правила реторике поставих сасвим на крају књиге, износећи битне темеље њене, али и правила која се тичу реторике, као што су прогимнасмата (Предупражњенија⁴), тропе, фигуре, периоди, прелази и други облици стила, које сам веома јасно, редоследно и подробно обрадио;

3 То јест, Хероја, великих Мужева, односно, Светих Отаца Цркве – прим прев.

4 Предупражњеније = Предупражњавање тј. припремање, вежбање, пракса, почетна и основна или припремна вежба – прим. прев.

потрудио сам се да и друге неке примере, што свештеног писма, што разних аутора, што својих, сходно својим моћима, објасним и протумачим. На крају сам, у виду својеврсног прилога, овом раду додао петнаест беседâ, што показних, што саветујућих, што правосудних или судских, за вежбање љубитељима словенскога језика, у прози и у стиху, све по напред назначеним правилима. По мом мишљењу, овај рад је тако устројен да његове основе прикладно могу да користе не само брижници за лепоту словенског говора, него и најнежнија младост, не користећи при томе никаква руководна помагала. Тога ради, у закључку, обраћам се управо теби, науке жељна младости, најдража надо љубљене ми отаџбине! Мој труд и подвиг свесрдно теби жртвујем и поклањам. Користи се њиме и, налик пчели, тражи у врту овом најмирисније цветове који су ти са благословом предложени. О, колико ће ти само овај призор бити пријатан и чаробан! Пошто се ти и у туђим пољима веома трудиш и дуговременим прикупљањима плодова све до сада бавиш, свакако да ће плодови који ничу у твојим домаћим баштама бити весеље очима твојим и радосно ћеш их њима наслађивати.

Дано у Сомбору, 1. јануара 1820. године.

Сачинитељ.

РУКОВОДСТВО ЗА СЛОВЕНСКО КРАСНОРЕЧЈЕ

Красноречје јесте наука којом се стиче умешност и готовост да се о свакој ствари правилно, здраво и лепо говори.

На основу овакве одредбе о красноречју закључујемо да она изискује три ствари: прво – *правилно говорити*, чему нас и граматику учи; друго – *здравоумно говорити*, односно, са основом и доказом говорити, чему нас и логика, тј. наука основаног и здравог размишљања учи; напоследку – *лепо говорити*, чему нам реторика поставља правила. Самим тим долазимо до сазнања да красноречје у основи има три темеља: граматику, логику и реторику.

ОДЕЉАК ПРВИ

О граматичи

Када је реч о граматичи, напомињем да сам је још 1780. године предао на употребу у славено-српским училиштима, а први пут је она штампана 1794. године, тако да је од те године она у употреби у скоро свим устројеним Славеносрпским училиштима, где се веома успешно и прилежно користи, без обзира што по мишљењу неких, а то и ја признајем, није најсавршенија; но, другачију до данас немамо, нити било ко настоји да се нека боља граматика штампа – са једне стране, а са друге – што се граматика, коју ја штампам, прихвата и у иностраним земљама, и по њој се одржава настава, а, како ја мислим, све докле год неки учени зналац словенског језика и књижевности не штампа бољу граматичу, ова ће служити нашем циљу, те се њоме можемо и користити.

ОДЕЉАК ДРУГИ

О логици (умословију)

Логика је наука здравог и основаног размишљања и расуђивања, која се после реторичких наука у свим академијама предаје, нарочито тамо где је немогуће испоштовати устаљен редослед у изучавању наука; но, нека је на знање да је реторика у најтешњој вези са логиком; такође, свако ко се учи красноречју, неће бити у стању било шта лепо да каже или напише уколико није научен законима логике, тј. да здравоумно и смислено размишља, пошто њена правила нужни однос са лепоречјем имају и називају се једним именом реторичка логика, те сматрам да је потребно најпре о томе говорити. Реторичка логика садржи оне законитости исправног размишљања и расуђивања, које су у присној вези са красноречјем. Она казује: **I** – о појмовима (Idea), о знацима (Signa), и о њиховој правилној употреби; **II** – о расуђивању и о предлагању (Iudicium et Propositio); **III** – о умовању и о доказивању (Ratiocinatio et argumentatio).

ПРВИ ДЕО

О појмовима, знацима и о њиховој правилној употреби

А) О појмовима

1. *Појам* или *идеја* јесте способност ума да било коју ствар или предмет веродостојно опише и дочара себи, тако да се стиче утисак као да ту ствар оприсутњену гледа пред собом. На пример: када било кд себи и уму своме дочара месец, о којем на тај начин стиче неку и видљиву представу.

Напомена: Ум је способност и моћ душе да било коју ствар, као присутну, истражи; а све то, пак, што се уму дочара и представи, јесте предмет говора; чак и онај предмет, који не постоји, ум може себи да дочара у неком могућем облику. Тога ради тај предмет или је *стваран*, у смислу: мост између Будима и Пеште; или је *могућ*, у смислу: мост од камена између ова два града могуће је саградити.

1. Врсте појмова веома су различите и многе, у зависности да ли је реч о предмету који наш ум замишља или је реч о предмету који се нашем уму дочарава; тога ради у првом случају појмови су следећи: **а)** *јасни* или *нејасни* (*Idea clara seu obscura*); **б)** *подробни* или *смушени* (*Distincta seu confusa*); **в)** *савршени* или *несавршени* (*Completa,*

perfecta, seu imperfecta); у другом случају: **г)** *уопште-ни* (Idea Communis); **д)** *особени* или *засебни* (Singularis seu partialis); **ђ)** *нестварни* или *стварни* (Abstracta seu concreta).

- а)** *Јасно поимање* је када ум разговетно препознаје предмет који му се дочарава и може од других предмета јасно да га разлучи. *Нејасно поимање* бива када ум нема довољно знакова на основу којих ће препознати дотични предмет и разлучити га од других предмета.
- б)** *Подробно поимање* јесте када ум препознаје предмет који му се дочарава и поседује одређене знакове на основу којих ће га разлучити од других предмета. Смушено поимање је кад дотични предмет распознајемо, али немамо ваљаних знакова помоћу којих ћемо га издвојити и разлучити од других предмета.
- в)** *Савршено поимање* има онај ум који, не имајући најпре довољно знакова помоћу којих ће неки предмет разлучити од других предмета, сада сасвим јасно може особене знаке да наброји и подробно да опише тај предмет.

Пример: Док сам шетао по шуми, угледах у даљини неку сподобу како ми се приближава и ја схватих да није реч о каквој звери, већ да је у питању човек; тада добих *јасно* виђење човека, а пре тога ми је оно било *нејасно*. Приђох ближе и угледах ловца обученог у зелену одећу, са пушком о рамену, окруженог псима који лају; поимање се, дакле, још више разоткрило и постало је *подробно*, а пре тога оно беше *смушено*. Настављајући да му се приближавам, ја препознах његово лице, одећу, изглед тела; ово је, дакле, *савршено* познање неког предмета, које пре тога беше *несавршено*.

- г) *Уопштено поимање* подразумева да то што се уму нашем представља, јесте и многим другим предметима заједничко, на пример: звери, животиње и птице.
- д) *Особено или засебно поимање* јесте кад се нашем уму представља и дочарава особен или појединачан предмет, на пример: вук, змија или голуб.
- ђ) *Нестварно поимање* бива када здружене ствари дочаравамо, на пример, сваки онај ко себи дочарава бело налик на зид, има *нестварно* схватање; ако, пак, зид дочаравамо на целовит начин, стичемо *стварно* поимање.

Напомена:

1. Корист од поимања, нарочито подробног и савршеног, веома је велика; почетак и успех науке зависи од тога у којој мери ће млад истраживач, жељан знања и мудрости, приљежан и истрајан бити, како би појмове, нарочито подробне, савршене и све оне који ће му у будућем раду требати, пронашао и применио. Из тога ће стећи корист да све оно што истраживањем пронађе буде у стању и да детаљно изложи, и другима да образложи; на тај начин ће они бити у стању да јасно и разложно говорити и писати могу, пошто су научили да јасно и разложно мисле; нејасно и смушено казивање и писање одраз је, и знак, смушеног ума.
2. Уколико млади истраживачи желе да стекну подробно и савршено поимање, дужни су да предмете које истражују (у)познају са свих страна, тј. да постану способни да сваки знак и сваки његов део познају до краја, али и да сваки нов знак који се појави истраже до те мере до које им је то могуће; нека све то буде по одређеном редоследу, пошто се не препоручује једновремено истраживање многих знакова и преко реда; нека све иде природним током и следом; ако је почетак неприкладан, не може се очекивати успех. Напоран је ово рад, што и Аристотел потврђује речима: *Усрдна наука горак корен има, али слатке пло-*

дове доноси. И Хорације у својој књизи "О уметности питијској", у 413. стиху, и даље, овако казује: Многа деца су покушала да осамљивањем остваре задати циљ, трпећи при томе и зној и зиму.

Б) Знаци поимања

Знаци поимања, једном речи: изрази, јесу исказивања којима изјављујемо оно што мислимо или, пак, којима појмове изражавамо; пошто појмовима дочаравамо суштину ствари, онда изрази једнако означавају и ствари и њихове појмове. Ради тога Цицерон изразе или слова назива знацима ствари. Из овога произилази следеће:

1. Завршница сваког говора и рада има за циљ да они који слушају и уважавају то што су чули повежу појмове које од нас чуше са појмовима које ми и назначујемо, тј. подразумевамо својим изразима, што значи да они могу да нас разумеју и схвате; дакле, битно својство израза је да има своја знамења или знаке: говор без смисла несносан је, нити је он сврха красноречја; све изразе, који ни у чему сумњиви нису, треба употребљавати, пошто су сврсисходни, јасни и одређени; чувати се, пак, треба нејасних, испразних и неодређених израза.
2. Пре него што одаберемо и употребимо изразе који одговарају поменутом свршетку, требало би да их на прави начин схватимо, тј. да их познајемо са истим оним смислом који су им и древни писци приписивали.
3. О овоме се можемо поучити на основу књигâ древних писаца, нарочито из књигâ црквених, ако говоримо о словенском лепом говору; црквене књиге ће нам пружити најпо-

узданији и најбистрији извор из кога ћемо црпсти најлепше, најсадржајније и најузвишеније изразе; на основу њих ћемо се научити не само шта израз у бити означава, него и где га је могуће употребити; тако ћемо схватити на који начин њихову чистоту и лепоту можемо опонашати и применити.

Напомена: Истом овом циљу или завршници служе још добри речници којих данас, на словенском језику, других немамо, осим тројезичника штампаног 1704. године и Црквеног речника штампаног 1773. године.

4. Да би се још јасније и подробније схватили изрази и појмови (раз)ума, најбоље нам користе *одређивања* (Definitiones) и *разврставања* (Divisiones) изрази и појмова; *одређивања* нам објашњавају означавање и знаменовање изразâ, а у првом реду природу ствари; *разврставања*, пак, одагнавају нејасноћу и смушеност, тако да се предмети нижу јасно пред нашим очима, по реду и по одељцима истраживања. Но, о овоме ћемо опширније говорити у првом одељку реторике који се назива проналажење.

ДРУГИ ДЕО

О расуђивању (Judicio) и о предлагању (Enunciatio seu Propositio)

А) О расуђивању

1. Расуђивање је делатност ума којом упоређујемо два појма, а њихову блискост подробно образлажемо, тј. два различита појма сравњујемо да бисмо потврдили или, пак, порекли њихову сродност; на пример: појам *похвале* сравњујем са појмом *смрти за отаџбину* и налазим да је таква смрт вредна хвале; због тога, са Хорацијем кличем: *похвално је за отаџбину умрети*. Или: похоту упоређујем са врлином и налазим да је врлина противна похоти; тога ради, са Тулијем, кажем: *у царству похоте не може постојати врлина*. Из свега овога видно је следеће:

2. Свако расуђивање се састоји од три врсте појмова: појмови, или другачије: *то* са којим се неки појам повезује, назива се *подмет* [субјекат]. Појмови, или другачије: *то* што се повезују са подметом, назива се *прирок* [предикат], а појам који повезује подмет са прироком назива се *везник*; дакле:

а) *подмет* (Subjectum) је(сте) то о чему се говори или се, пак, пориче;

б) *прирок* (Praedicatum) јесте то што о подмету (нешто) потврђује или пориче;

в) *везник* (Copula) је(сте) речца која показује повезаност или раздвојеност подмета и прирока; на пример: *Бог је свемогућ*, при чему *Бог* јесте подмет, *свемогућ* јесте прирок, а речца *је* јесте везник.

3. У сваком расуђивању уочљива су четири својства: **а)** количина (quantitas); **б)** каквоћа (qualitas); **в)** однос (relatio); **г)** начин (modalitas).

а) Што се тиче *количине*, уколико се у сваком расуђивању прирок у свему или само у подмету садржи, или се према неким или према једном само односи, онда постоји само један подмет [субјекат] и један прирок [предикат], или, пак, имамо више подмета и више прирока [субјеката и предиката]; због тога, у контексту *количине*, следећа су расуђивања: *општа* (universalis), *појединачна* (particularis), *јединична* (singularis), *проста* (simpliciter) и *сложена* (composita).

– *Опште* расуђивање јесте када је прирок [предикат] свом подмету [субјекту] сасвим сродан или му је противан; на пример: *сви људи су обдарени разумом; ни једна врлина нема границу*.

– *Појединачно* расуђивање јесте када је прирок [предикат] неким неодређеним делом, и донекле, сродан свом подмету [субјекту], или му је несродан; на пример: *многи људи су злобни; неки грађани се противе установљеним законима*.

– *Јединствено* расуђивање јесте када прирок [предикат] само једном подмету [субјекту] одго-

вара; на пример: *Цицерон је од свих Римљана био најречитији; Клодије није био Милонов убица.*

- *Просто* расуђивање јесте када један подмет [субјекат] само један прирок [предикат] има; на пример: *смрт је последња граница бића.*
- *Сложено* расуђивање бива када има много или подметâ, или прирокâ [субјеката и предиката], или их је обојих много; на пример, Теренције: *снисходљивост рађа пријатељство, а истина мржњу.* А Хорације у својој књизи ”О уметности питијској”, у стиховима 161. и 162. говори: *Голобради младић, који још наставника свога нема, весели се са коњима и псима, и радује се исцветалим пољима.*

Напомена: При општим расуђивањима прироку припадају изрази: *сваки, нико;* при појединачним: *који, неки, многи;* а при јединичном: *овај, ова, ово,* или, пак, лична имена.

- б) У вези са каквоћом, следећа су расуђивања: или *потврдна* (afirmativa), или *одречна* (negativa), или *неодређена* (infinita).
- *Потврдно* расуђивање јесте оно у којем прироку [предикату] приличи да се спори са подметом [субјектом]; на пример: *јелен је од свих животиња најбржи.*
 - *Одречно* расуђивање јесте оно у којем прироку (предикату) не приличи да се спори са подметом [субјектом]; на пример: *Сократ није крив.*
 - *Неодређено* расуђивање јесте оно у којем се од многих прирока [предиката] који припадају подмету [субјекту] један од њих искључује; на

пример: *душа је суштина бесмртна*. Овде као да се искључује прирок [предикат] бесмртности, не би ли се какав други, подмету [субјекту] приличнији прирок (предикат) додао.

Напомена: У одречном расуђивању негација *није* је(сте) везник који се додаје неокончаном прироку или подмету [предикату или субјекту].

в) Кад је реч о односу између подмета и прирока [субјекта и предиката], уочавамо јасну тројакост: или је прирок неодвојив од подмета; или се према њему условно односи; или се односи према њему као део према кругу. У првом случају тај однос је *стваран* (categoricum); у другом је *услован* (hypoteticum), а напослетку је *искључив* (disjunctivum).

- *Стваран* однос јесте када се прирок у подмету [предикат у субјекту] већ подразумева и од њега је неодвојив; на пример: *ружа је црвена*.
- *Услован* однос јесте када се прирок у подмету [предикат у субјекту] подразумева тек под неким условом, те је међу њима однос зависан; на пример: *завидан, гневљив, ленчуга, нијаница, блудник; није толико суров, немогуће га је укротити; само ако жели труд према наукама да покаже*.
- *Искључив* однос јесте када прирок [предикат] припада подмету [субјекту] помоћу одречног везника *него* и раставног *или*; као што Салустија, против Катилине, каже: *Или ћете да нас смртоносну болест прогнати из отаџбине, или отаџбина неизоставно пасти мора*.

Напомена: На исти начин искључив однос помоћу: *или, не, него* бива условљен и везницима: *ако, кад, да ли*.

г) Пошто је свако расуђивање тако постављено да прирок о подмету [предикат о субјекту] изјављује или нешто могуће или нешто истинито, или, пак, нешто нужно, онда је разматрање о начину расуђивања следеће: *могуће*, или *немогуће* (*problematica*), *истинито* (*assertoria*) и *неминовно* (*apodictica*).

– *Могуће* расуђивање јесте оно расуђивање када прирок о подмету [предикат о субјекту] изјављује било шта могуће, или немогуће; на пример: *Онај ко се учи красноречју, може красноречив постати.*

– *Истинито* расуђивање јесте оно расуђивање када сједињавање прирока и подмета [предиката и субјекта] бива суштинско, тј. стварно; на пример: *Петар се учи красноречју.*

– *Неминовно* расуђивање јесте оно расуђивање када се о подмету и прироку [субјекту и предикату] изјављује нешто што њима безусловно припада; на пример: *Радник је достојан плате своје; врлини приличи да буде награђена.*

Напомена: Знаци могућег расуђивања јесу: *може, не може*; истинитог: *јесте, бива*; а неминовног: *треба, приличи, мора*.

Б) О предлагању

Предлагање јесте моћ расуђивања помоћу израза; самим тим све што до сада рекосмо о расуђивању сасвим се односи и на предлагање.

Напомена: Предлагање по својим врстама и родовима, о којима се подробно говори у дијалектици, сасвим наликује на расуђивање; но, сем овога постоје још и нека друга начела која се у наукама, нарочито

у математици, врло често употребљавају и која не може да не познаје ни особа која се красноречју учи. Таква су:

- a. *Самоистина* (axioma) јесте предлагање које се подразумева сâмо по себи, а да прирок [предикат] сасвим одговара подмету [субјекту], дужни смо да признамо на основу познања једног и другог; на пример: *Целина је већа од свог дела*.
- б. *Претпоставка* (postulatum) јесте такво предлагање којим потврђујемо све оно што је могуће потврдити, сем да те доказе треба посведочити, као: *Род се може разделити на своје врсте*.
- в. *Умозрително*⁵ предлагање (theoremata) јесте оно предлагање које повезује прирок са подметом [предикат са субјектом], потврђујући да се истина, мимо тих навода, може и доказати; на пример: *Воља човекова је слободна*.
- г. *Стваралачко начело* (problema) бива када тврдимо да је могуће нешто направити, али је нејасно да ли је то могуће сâмо по себи; на пример: *добар избор или деобу начинити*.
- д. *Сходност* (corollarium) јесте предлагање помоћу којег се на основу прошавших прилика може извести некакав закључак; на пример: *страсти помућују пажњу, а из овога изводи се сродан закључак: дакле, гнев помућује или помрачује пажњу*.
- ђ. *Објашњење* (scholion) разјашњава оно што је нејасно или нам даје одговор на оно што нам се чини сумњивим. Њиме се утврђује корист и примена неке науке или се, пак, засведочава почетак и извор пронађеног или се, најзад, читалац усмерава на нешто корисно.
- е. *Лема* јесте предлагање које се узима из других наука да бисмо оним што тврдимо или што поричемо могли друге уверити.

5 То јест, апстрактно или спекулативно умовање, теоретисање – прим. прев.

ТРЕЋИ ДЕО

О УМОВАЊУ (*ratiocinatio*) И О ДОКАЗИВАЊУ (*argumentatio*)

А) О умовању

1. Умовање јесте дејство ума којим се на основу два, међу собом повезана, расуђивања или предлагања, која имају заједнички смисао, изводи трећи закључак; на пример: *ономе што просвећује разум, томе треба прибегавати; науке просвећују разум, дакле, наукама треба прибегавати.*

2. Умовање има следеће врсте или родове:

- а) јавно или редоследно** (*apertum seu ordinatum*) које се састоји из три редоследна предлога која, један за другим, следују у поретку; управо:
- *очигледно* (*cathegoricum*) – када су предлози дотичног расуђивања очигледни;
 - *условно* (*hypotheticum*) – када је само један од предлога услован;
 - *раздвојено* (*disjunctivum*) – када се расуђивање састоји од раздвојених или супротстављених предлагања или је само један од њих раздвајајући, односно супротстављајући се;

б) *крње* (crypticum) умовање је када се од поменута три предлога један омаловажава и искључиво се као испреплетан разматра; на пример: *врлину сви поштују; кротост је врлина; дакле, кротост сви поштују*. Овакво јавно, тј. редоследно умовање има три, једно за другим следујућа, члана или предложења која се иначе називају *силогизми*; *кротост је врлина коју сви поштују* – ово је крње умовање пошто се један од три члана омаловажава, а то се иначе назива *ентимима*. Оба ова начина умовања раздељују се још на:

- *просто* (simplex), које се састоји од простих расуђивања или предлогâ; и,
- *сложено* (compositum), које се састоји од сложених предлога; напомињем да ће се о *силогизму* и *ентимими*, као и о осталим видовима умовања: *епихирими*, *увођењу*, *дилимати* и *сорити* подробније говорити у другој глави, другог дела, риторике.

Б) О доказивању, О доказима (argumentatio, argumentum)

1. *Доказивање* или *доказ* јесте начин умовања дочаран помоћу изразâ, а самим тим све оно што о умовању већ рекох, сасвим приличи и овде казати, кад говоримо о доказивању.
2. Пошто је суштина доказивања у томе да се слушалац увери у истинитост каквог предлога, потребно је да сваки доказ буде *истинит* (verum) или *вероватан* (probabile) или *познат*, односно у највећем делу *јасан* (perspicuus, cartus aut majori ex parte clarus).

- *доказ је истинит*: **а)** када се мисли саглашавају са предметом и кад међу њима не постоји никакво противречје; **б)** кад је заснован на основаним темељима; **в)** кад је сродан и сагласан са искуством, а потврђен је у закону и постављен је са обичајима;
- *доказ је вероватан* ако поседује више истинитих знакова неголи опречних, као: родитељи воле децу своју;
- *доказ је јасан* кад су знаци истине тако јасно откривени и показани да се на њих не само треба ослањати, него се у њихову истинитост можемо сасвим јасно уверити; на пример: *човек је смртан*.

Ово што до сада рекосмо из логике и предложисмо онима који се уче красноречју, сасвим је довољно за ову прилику; остало, што је у вези са доказима и са доказивањем, подробније ћемо казати у реторици. Сада, пак, приступимо реторици лично.

ОДЕЉАК ТРЕЋИ

О реторици

Реторика је наука која нам омогућава да што боље појмимо и изучимо красноречје. Или, како то каже Цицерон: то је наука која нам омогућава да изучимо красноречје. Као наука, красноречје нам образлаже колико је битно да о свакој ствари лепо, значајно и добро говоримо, и о томе смо већ напоменули у почетку ове књиге. Сходно томе, древни Квинтилиани, али и најновији ретори – Шелер – сматрају да су одредбе реторике веома добре, те је називају науком која нас учи важности јасног, сажетог, лепог и умилног казивања, али и томе да знамо где треба обилато и са много речи говорити. Ретор, а на латинском оратор, словенски, пак, умилни беседник, јесте особа која по правилима красноречја о свакој ствари, или по речима Аристотеловим, о сваком постављеном питању, уме да говори.

Сваки ретор или беседник, ако зажели било шта да каже, најпре треба да наведе све разлоге који су га подстакли да говори, а потом да те наводе разложно образложи и украси, тј. дотера ле-

пим и складним речима; на крају свакако образложити битност казаног. Сходно томе, реторика има четири дела: **I** – *проналажење*; **II** – *распоређивање*; **III** – *украшавање* и **IV** – *произношење*. Има и оних који овоме додају још и пети део под називом Памћење, али ми овај део подводимо под четврти део.

ПРВИ ДЕО

О Проналажењу (inventio)

Реторичко *проналажење*, које се још назива и *топикој*, по речима Цицероновим, јесте откривање темâ истинитих или подобних, тј. налик истини, које су по себи довољан повод за беседу; ако ћемо у правом смислу речи, то је способност да се за свако питање пронађе ваљан узрок, односно такав разлог који ће истину доказати, а у срцима слушалаца створити пожељно узбуђење или утисак.

На основу ове одредбе сасвим је јасно да проналажење служи за откривање узрока и за подстицање усхићења слушалаца; тога ради у првом разделу овога дела говорићемо о *риторичким местима*, а у другом разделу о *кретањима*, тј. о *страстима*.

РАЗДЕЛ ПРВИ

О реторичким местима (locis rhetoricis)

Реторичка места, по Цицерону, јесу изворишта доказâ, на њима се заснивају и из њих се изводе; ово је веома битно знати за она питања или ствари на која се прикривено указује и где је потребно некакво умеће да би се њихов извор пронашао. Оваква места су тројака: **а)** *унутрашња* или *природна* (loci intrinseci seu insiti); **б)** *спољашња* или *удаљена* (extrinseci seu remoti); **в)** *помоћна* (subsidiarii).

а) *Унутрашњим* се називају она места која се налазе и садрже у предмету или теми о којој беседник говори или су, пак, са њима најтешње везана.

б) *Спољашњим* се називају она места која се, као доказ, налазе изван предмета о којем је реч, а са којим уопште нису повезана.

в) *Помоћна* места јесу она која су учитељи пронашли и, по личном нахођењу, представљали својим ученицима као пример како се докази најлакше проналазе.

ГЛАВА ПРВА

О местима унутрашњим (locis intrinsecis)

Унутрашњих реторичких места има шеснаест врста, и то су:

1. одредба (definitio);
2. набројавање делова (enumeratio partium);
3. утврђивање именâ (notatio nominis);
4. везници (conjugata);
5. род (genus);
6. врста, облик (species, forma);
7. подобије (similitudo);
8. непободије (diffimilitudo);
9. супротно (contraria);
10. супротстављено (repugnantia);
11. придодато (adjuncta);
12. претходеће (antecedentia);
13. последујуће (consequentia);
14. узрочно (causae);
15. дејства (effecta), и
16. поређење (comparatio).

1. Одредба (definitio)

- а) Одредба је(сте) реторичко место којим се укратко описује нека ствар или се образлаже природа ствари.
- б) Непосредно одређивање бива када предмету, који дефинишемо, придодамо нешто што је заједничко и другим стварима, али у дотичном случају представља својственост наведеног предмета; на пример: *реторика је умет-*

ност јасна, умилна и битна да бисмо знали где треба обилато говорити. Мада реч уметност једнако припада како реторици, тако и другим наукама, ипак одредба: као уметност јасна, важна, умилна и битна да би се знало где треба обилато говорити – својствена је искључиво реторици.

- в) Треба разликовати логичку одредбу од реторичке. Логика нам ствари одређује, тј. дефинише кратко и сажето, као: *човек је разумно биће*. Беседник ће бити много слободнији и шири, али и умилнији у свом реторичком описивању човека, као: *човек има моћ говора и разумно је биће, створено Богом, по обличју Божјем, и предодређено за бесмртност*. Оваква одредба је пре опис, неголи проста дефиниција.
- г) Оваквих реторичких описа или одређивања има пет врста, тј. начина, и то: **I** – помоћу делова из којих се дотични предмет састоји; на пример: *риторика је уметност која се састоји из проналажења, из расположења, украшавања и начина произношења*; **II** – помоћу узрочности и дејстава даје одредбу тог предмета; на пример: *грех је мдра души, мучење савести, погибао живота, гнусност природе, губљење мира, мрскост Божества*; **III** – помоћу порицања и утврђивања, када се о предмету прво говори какав он није, да би се на тај начин боље схватило и утврдило какав он, уствари, јесте; на пример: *красноречје се не одликује нескладним казивањем, уобичајеним поштапалицама и испразним речима, већ га одликује умешност, лепо, битно и умилно казивање*; **IV** – помоћу повезивања и својстава

дотичног предмета. Тако Виргилије, у четвртој књизи „Енеидâ”, описујући глас помоћу сроднога, каже: *зао глас се брже шири од било чега. Ширењем нараста и постаје снажнији. У почетку је страшљив и мален, а касније прелеће брда. Ноге су му на земљи, али главом додирује небеса; V – помоћу прибрајања, метафорâ и повезивања многих одредби; на пример: слава је сенка врлине. Цицерон овако дефинише љубомудрије:⁶ љубомудрије је вожд живота; искуситељ врлине; прогонитељ злобе; мајка свих наука и уметности, проналажење Божества.*

2. Набрајање делова (enumeratio partium)

- а) *Набрајање делова* јесте такво риторичко место којим се целина дроби на делове.
- б) Целина се дроби на више начина: неке деобе су *стварне* или *природне*, када целини по природи припадају неки делови, као: кућа, људско тело. Првој целини припадају ови делови: зид, кров, врата и тако даље. Другој: глава, груди, руке, ноге и тако даље. Неке деобе јесу *умозритељне* или *моралне*, када не постоје стварни или истинити делови, него се они замишљањем дочаравају у склопу целине, као: ум, сећање и воља, не могу да се у стварности назову деловима, али се ипак разматрају у склопу душе, као њени делови, јер душа схвата, памти и жели; таквом целином се сматрају и сва друга дејства људска. Овоме припадају врсте и облици који се такође разматрају целовито тј. као целина.

6 Љубомудрије = жудња за мудрошћу и знањем, побожан живот – прим. прев.

- в) Ово реторичко место – набрајање делова – не употребљавају само беседници, него и поете, пошто се, са једне стране, на тај начин ствари чудесно умножавају и разјашњавају, а са друге стране, што их ум тако лакше схвата и прихвата: ствари које нам се на јасан начин дочарају много лакше се прихватају, неголи оне које се на заплетен начин образлажу, тако да нас веома подстичу у раду.
- г) Да би се целина раздробила на делове, а родови на врсте, потребно је следеће: *прво* – да прирок [предикат], који стоји пред решењем или дробљењем целине, тој целини или роду сродан или сходан буде и да јој се безусловно придодати може; на пример: *смрт је свим људима нешто природно*; када поделимо ову целину на делове или врсте, казаћу: смрт је једнако природна убожјаку и богаташу, благородном и неблагородном, научењаку и нешколованом – овде су људи разврстани на убожјаке и богаташе, благородне и неблагородне, научењаке и нешколоване; *друго* – када се неком особеном делу или облику може придодати особен прирок [предикат], те такав начин јасног и достојанственог наглашавања постаје сасвим сврсисходан; на пример: смрт предстоји и убожјаку и богаташу, страши благородног и неблагородног, заокупља научењака и нешколованог. Или се, пак, могу *умножити прироци* [предикати] које претпостављамо целини или роду; као: ко је смртан? Ко је слободан од смрти? Смрт предстоји убожјаку, страши богаташа, насрће на неблагородне, не штеди

благородне, улази у куће научењакâ и премудрих, а не заобилази ни породице нешколованих и необразованих.

- д) Када закључујемо на основу оваквих места и података, треба нарочито указати на два основна правила: **I** – *утврђивањем* свих делова или, пак, већине делова, ми једнако утврђујемо и целину. Овако Овидије, у првој књизи „Ожалошћених”, трећа глава, описује породицу која плаче, и каже: муж, жена његова, скоро обамрла, и деца њихова, али и сви присутни, једнако са њима плачу; и у свакој суседној кући текле су сузе; **II** – *порицањем*, пак, свих или већине делова, ми поричемо и целину. Тако Цицерон, не желећи да призна пропаст свог града, тврди као да тога града није ни било, па каже: *када је из Рима прогнан Тулије, тада више није било ни конзула, није било ни Сената, нити је постојало народно сагласје; не беше више отаџбинских обичаја, нити правде и праведности; једном речи, није више било ни града.*

3. О утврђивању именâ (notatio nominis)

- а) *Утврђивање именâ* или етимологија јесте риторичко место које истражује настанак и смисао изразâ, као: саветник настаје од именеце савет; победник и победа настају од глагола победити;
- б) Употреба овог места у највећој мери бива када беседник већ у имену налази хвалу или осуду; на пример: *заиста ти је име Стефан јер се венцем називаш; нема врлине којом ниси овенчан.*

4. О везницима (conjugata)

Везницима се назива оно реторичко место које настаје од једне речи или израза, али се на различите начине саставља или примењује. У том смислу Овидије овако мудрује: *златна су данашња времена: златом се многи положаји добијају, златом је могуће и љубав задобити.*

Терентијева изрека такође припада овом роду: *ја сам човек, ништа људско мени страно није.*

5. и 6. О роду (genus) и о врсти

(species seu forma)

- а) Род је реторичко место које, као својеврсна целина, садржи многе делове сједињених међу собом подобношћу или сродношћу, али различитих врста. Предмети који се међу собом разликују по врсти, али се у трећем неком роду саглашавају, називају се *облици* или *врсте*; на пример: *врлина* је род, а *правда, умереност, крепост, трезвеност* и слично јесу врсте врлине.
- б) Ово место се користи када се од Врсте прелази на Род; на пример, овај младић је веома савестан, а уз то је још и моралан; љубите непријатеље своје, такође љубите и људе.
- в) Кад се иде од Рода ка Врсти, у почетку беседе битну улогу имају закључци, у смислу да се почетак говора целовито поставља тако да се од њега јасно крећемо, или снисходимо, према јединственој поставци; на пример: свакој врлини у бити приличи похвала; похвала такође приличи и трезвености.

7. и 8. О подобности (similitudo) и о неподобности (dissimilitudo)

а) *Подобност* је реторичко место које спаја несродне и тек у нечему сагласне ствари; на пример, среброљубац и болесник који је савладан болесном зависности од воде; они су међу собом различити, али им је обојици заједничка незајажљивост;⁷ или: јаростан човек наликује лаву који риче. Јаростан човек и ричући лав, мада су међу собом различити, ипак се у нечем, управо у својој јарости, саглашавају.

Сличне примере налазимо код Тулија и Овидија, од којих први каже: *Као што болесник током болести не осећа никакву сладост у устима, тако грамзив, среброљубив и дрзак човек не може да позна сладост истинске хвале*. Други од њих двојице овако пева: *Као што се злато у ватри кали, тако се и врлина у невољи показује и посведочава*.

1. Закључци се од подобности изводе овако: најпре испитамо која је ствар слична или је исте природе са оном коју желимо да објаснимо; на пример, савети су веома корисни деци; када бих покушао сада да овај закључак додатно објасним и истражим какву он корист доноси, нашао бих да киша доноси корист њивама, те ћу закључити овако: *као благопријатна киша њивама, тако и чести савети веома користе деци*. Ја видим да садашњи наш архиепископ и митрополит Стефан веома брижно шири науку и знање по народу, а желећи да га упоредим са реком Нил, ја ћу овако казати:

7 Првом у потреби за новцем, а другом у потреби за водом – прим прев.

Као што Нил, изливајући воду,
даје плодност усевима,
тако и ти, својим штедрим трудом,
несебично изливаш благодет науке
у народу своме.

2. *Подобност*, као реторичко место, у највећој мери служи за изјашњење и улепшавање предложеног: веома мало и недовољно служи за утврђивање истинитости и веродостојности; због тога се обично *каже да свака подобност храмље*, те треба да смо врло опрезни када сравањујемо ствари да не бисмо како поредили оно што се поредити не може или, пак, да не бисмо одбацили оно што је очигледно сродно.

б) *Неподобност* јесте реторичко место које помоћу несличних предмета закључује неслично; или, по речима других, кад се сродност несличних ствари изражава својеврсном разноликошћу. Пример овакве несличности налазимо на надгробном споменику, блажене спомена, Александре Павловње, 1801. године:

Цвеће, које зими губи своју лепоту,
још лепшу красоту добија у пролеће;
сунце које погружено заходи у море,
ујутро израња блештећи још већим сјајем;
међутим, нама смртницима
младост неће бити враћена у пролеће,
док живот, положен у гробу,
одлази у покој.

9. О супротном (contraria)

а) *Супротно* или, другачије казано, противно јесте реторичко место које нам указује на, по себи, супротстављене речи које због тога не могу у једном подмету [субјекту] заједно опстојати или опстати.

б) Супротних или противних речи има четири врсте: 1. *противне* (adversa), 2. *односне* (relata), 3. *штетне* (privantia) и 4. *одречне* или *противречне* (negantia sive contradicentia).

1. *Противне* су оне речи које су међу собом саввим различите и ништа заједничко немају, као: врлина и порок, рат и мир, мудрост и безумље.

2. *Односне* су оне речи које стоје у таквом међусобном односу да једна без друге просто не могу да постоје, као: отац и син, официр и војник, господар и слуга.

3. *Штетне* су оне речи које су толико супротстављене међу собом да једна другу обавезно искључују, као: светлост и тама, сиромаштво и богатство, живот и смрт.

4. *Одречне* или *противречне* речи јесу оне које у једном подмету [субјекту] истовремено и одричу и потврђују, као: Милона је убио Клодије, Милона није убио Клодије.

в) Закључци које изводимо на основу супротних или противних речи најчешће бивају изведени на следећи начин:

1. Од *противних*: врлину смо дужни да упражњавамо – порока се треба чувати. Цицерон каже: ако избегавамо безумље, следоваћемо мудрости; путем доброте идемо ако се клонимо злобе.
2. Од *штетних*: Ахил је осветио Патроклову смрт – вратио би му и живот само кад би могао. Цицерон каже: деца су блага – губитак деце је беда. Слобода је благо – заточеништво је беда. Здравље је благо – болест је беда. Снага је благо – слабост је беда. Очни вид је благо – слепило је беда.
3. Од *односних*: официр се излаже опасности само да његови војници не западну у невољу. Часно је изучавати науке – али и научити их.
4. Од *одречних*: ако је неко вешт у грчкој и латинској реторици, ко таквога необразованим сматрати може?

10. О супротстављеном (repugnantia)

а) Супротстављеним, у реторичком смислу, називају се она места и речи које не могу у једном и истом заједно да се потврде, као: волети и вређати, мрзети и помагати; супротстављено је волети и вређати.

б) На основу овог реторичког места изводе се закључци на исти начин као и у супротних, на пример: *Росције Америнац је неизмерно волео свог оца; како уопште можете и помислити да га је он убио?* На исти такав начин и Цицерон говори о Манлијевом уставу, у првој глави: *ради тога су ваши очеви, будући да су зли и осрамоћени од стране Керинта, разорили лепоту и сјај Грчке; ви сте, пак, заповедили да се тај цар, који беше по-*

сланик народа римског, погуби у најстрашнијим мукама; нисте га поштедели! Они нису дозволили да слобода римских грађана ни најмање буде повређена, а ви пренебрегосте погубљен живот. Они на силу заштитише право посланика, а ви римског посланика не поштедесте, него га убиште најстрашнијим мукама. Отрезните се, Римљани! Запамтите: колико је вашим прецима на хвалу што вам оставише толики сјај и лепоту, толико је вама на срамоту што не сачувасте оно што од њих примисте.

Напомена: Овде се закључци изводе на основу супротстављених речи са изразима, чланова са члановима, временских периода са временским периодима.

11. О придодатом (adjuncta)

а) *Придодатим се*, у реторичком смислу, подразумевају оне речи које су, са још неким другим предметом, придодате, и тај предмет, којем су придодате, као да прате тј. као да га додатно одређују и означавају, због чега их неки још називају и прилошкама.

Постоји седам врста придодатих речи које се обично, ради лакшег памћења, изражавају помоћу следећих упита: *ко, шта, где, с ким и чиме, зашто, како, када?*

1. *Ко* – означава лице са којим је прилошка у највећој мери повезана: род, разум, отаџбина, пол, доба, васпитање, састав тела, срећа, стање, нарав, науке, страсти, и тако даље.
2. *Шта* – указује на дејство: овде се испитује да ли је важно, да ли је лично, појединачно, корисно, мало, просто, гнусно, штетно, и тако даље.

3. *Где* – истражује место; да ли је оно освештано, лично, удаљено, туђе, јавно, оскрнављено, блиско, и тако даље.
4. *С ким и чиме* – тј. ко је учествовао, ко је помагао, саветовао: уз помоћ оруђа, или палица, или штапова, помоћу отрова, мача, копља, пушке, стреле, ножа и тако даље.
5. *За што* – истражује разлог: због чега је нешто урађено, ради општег или појединачног добра и користи ради, због похвале, ослобођења или било којег другог разлога.
6. *Како* – показује нам начин или облик: тј. да ли је строго, тихо, смерно, гордо, насилно, злобно, тајно, очигледно или случајно.
7. *Када* – показује време: овде истражујемо којег дана и у који час је нешто учињено; да ли по дану, или по мраку, лети, или зими, током рата, или у миру.

б) Закључци које изводимо на основу придодатог имају свагда бити такви да се не изводе само на основу једног или два придодата облика, него их из многих придодатих облика треба изводити; ово реторичко место нам дарује прикладне закључке ради утврђивања истине и проширивања беседе, као што је то очигледно из следећих примера: у Цицероновој „Првој књизи против Вера”, глава седамнаеста, налазимо придодате речи: *Вер је заповедио да се наложи ватра од зеленог и влажног дрвета, у ограђеном простору, у којем је оставио везаног мужа, честитог и благородног, пријатеља и савезника народа римског, да се од дима угуши.*

Као пример овог реторичког места могу послужити и речи кнеза Лазара који је на пољу Косову храбрио своје војнике овим речима:

„Војници! Где вам је храброст? Где је снага и одважност ваша која је све до дана данашњега, као одраз највеличанственије славе народâ словенских, сјајније од звездâ и узвишеније од небеса, била величана? Због чега вас је сада обузео страх? Зар нам није боље да достојанствено и у слави погинемо, неголи да у сраму и презрени од свих живимо? Ако свима нама једном предстоји смрт, ако и та смрт није ништа друго до ризница и пристаниште непролазне славе, зашто се онда плашимо смрти? Зар је боље да се предамо свирепом непријатељу који никога до сада није поштедео, и у стиду да ишчекујемо своју кончину? Не! Нека далеко, предалеко, буде удаљена таква малодушност од храброг и непобедивог народа славенског! Неки други народи умиру у удобним постељама, обузети и изнурени болешћу, а једино Словени нека умиру са оружјем у рукама. Није победа у мноштву, већ у малобројности и храброј одважности војника; у трезвености и неустрашивости њихових војсковођа. Ова војска је посебно заштићена правдом и исправношћу јер војује против свирепог и ненаситивог вука који немилосрдно насрће на наше отачаство и жели да га прождере; ми смо убеђени да правда Божја свагда изобилно потпомаже исправну страну, те на њу, војници, своју тврду наду и уздање положимо! Смело јуришајмо на гордог непријатеља свог; похитајмо, кажем, да однесемо славну победу или, пак, да окрвављени крвљу својих непријатеља славну кончину примимо”.

12. и 13. О претходећем (antecedentia) и о последујућем (consequentia)

а) *Претходеће*, у реторичком смислу, јесте унутрашње реторичко место које бива када ствари нечему нужно претходе, али то чему претходе не производе, нити га узрокују; на пример: пролеће претходи лету, али га пролеће не производи.

б) *Последујућим* се сматрају такви предмети који иза нечега нужно следују, али нису при томе од њих произведени. Тако дан следује иза ноћи, смрт иза живота, мада нити је живот узрокован и произведен смрћу, нити је дан производ ноћи.

в) *Закључке* о односу претходећег и последујућег, и последујућег с обзиром на претходеће, можемо на исправан начин стећи уколико међу њима пронађемо било какву везу или сродност или, пак, ако у њиховом односу уочимо неки закључак – нужен или вероватан; као: *одагнавајући таму, дан се рађа; сваки рођен човек умрети мора*. Ово је закључивање на основу претходећег, а на основу последујућег закључује се овако: *ко год има ожиљке, имао је и ране; много је плодова, било је много и цветова*. Ово су несумњиви закључци. Међутим: *много је посејано, биће обилна и жетва; много је цветова на воћкама, биће и род добар* – ово су вероватни закључци пошто између претходећег и последујућег постоји много условљених елемената који могу утицати на исправан закључак.

Тако Цицерон, тврдећи да је мир са Антонијем немогуће одржати, своју тврдњу образлаже овим речима: *Дела Антонијева потпуно збацисте; законе, које је он са муком и на силу завео, ви поништите; угледне мужеве диљем Италије*

узбуните против; пријатеље његове и учеснике у злоделу непријатељима прогласисте; какав мир са таквима је уопште могућ?

14. О узрочном (causae)

а) Узрочним се обично назива оно реторичко место које објашњава одакле је нешто настало или, пак, објашњава то што је настало његовом силом; на пример, рана је узрок смрти; ватра је узрок топлоте јер својом силом ствара топлоту.

б) Узрочност је четворогуба⁸: *стваралачка* (efficiens), *вештаствена* (materialis), *образна* (formalis) и *коначна* (finalis).

1. *Стваралачка* јесте она узрочност која својом силом нешто ствара, као: Бог је стваралачка узрочност света; сунце је узрочност дана, а уметник дела свог;
2. *Вештаствена* је она узрочност из које се нешто ствара, као: мермер је вештаство или узрочност вештаствене статуе; камен је узрочност зграде; тело је узрочност вештаственог човека;
3. *Образна* – обличје или знак – јесте узрочност или ознака којом се нека ствар разликује од других ствари, као: душа је обличје човека јер захваљујући души човек постаје разуман и тиме се разликује од других живих бића. Обелиск је својим обличјем и изгледом различит од других грађевина;
4. *Коначна* узрочност је оно што нам објашњава ради чега нешто бива, као: завршетак рата јесте победа и мир јер ради победе и мира рат и бива; завршетак градње куће дарује простор

⁸ четворострука

за становање; млади људи се лепо васпитавају да би постали примерни грађани.

в) Исправни закључци на основу ових места могу се изводити само ако узрочности које наводимо буду стваралачке, вештаствене, образне или коначне, свеједно о којој ствари да је реч, тј. да ли је доказујемо, или је поричемо, као: неумереност слаби човеково тело и због тога се ње треба чувати. Тело човеково је смртно, а због тога је сасвим исправно да душа, која је бесмртна, влада њиме. Душа човекова је бесмртна и због тога се не треба плашити смрти. Човеку, који је непоколебљиво опредељен за блаженство, не приличи да потражује привремена и ововремена добра.

15. О дејствима (effecta)

а) *Дејства* углавном настају од узрочнога; тако, рађање дана бива дејством сунца. Самим тим има онолико дејстава колико постоји врста узрочности и због тога свако дејство мора потпуно да одговара свом узроку.

б) Употреба оваквих места у красноречју веома је честа, тим пре што чешће бива познање дејстава, неголи њихових узрока, а, са друге стране, што набрајање дејстава добрих и злих, нарочито оних која утичу на дух човеков, велику моћ има. Пример овога налазимо у првој Хорацијевој књизи, пета глава, где се дејство узрока овако описује: *шта добијамо пијанством? Оно узрокује откривање тајни; даје нам тврдо уздање; подстиче на тучу; ублажава бригу ума; хвали умешност; коме пуна чаша неће развезати језик? Неће ли пијанство исто то учинити и са оним ко је устаљен у крајњој беди?*

в) Закључци на основу дејстава изводе се на

овај начин: или их стичемо из узрока директно, или на основу онога што је узроцима прибројано из предуказаних дејстава, као:

1. *о дејству узрочности вештаствених*: човек је подложен пропадљивости, самим тим закључује се да је човек од тела;
2. *о дејству узрочности образних*: човека његова природа вуче ка бесмртности, пошто је бесмртном душом обдарен; и најзад,
3. *о дејству узрочности коначних*: Цицерон је више волео да оде у затвор, неголи да се насилно одбрани, пошто је желео да Републику целовитом и у миру сачува.

16. О поређењу (comparatio)

а) *Поређење*, у реторичком смислу, може да се врши између две или више ствари које међу собом имају нешто заједничко; на пример: Катону је слободно да уђе у грађански рат, као и Цицерону.

б) Постоје три врсте поређења: **I** – од већег ка мањем; **II** – од мањег ка већем; **III** – од једнаког ка једнаком.

1. *Сравњивање од већег ка мањем* бива када се на основу онога што се у нечему већем потврђује или пориче, исто чини и у нечему мањем; на пример, претрпео си батинања и шамарања; претрпећеш и ружне речи. Непослушан је према својим родитељима; како може бити послушан својим учитељима?

2. *Сравњивање од мањег ка већем* бива када се на основу онога што се у нечему мањем потврђује или пориче, исто чини и у већем; на пример: разбојници, да би некога убили, прикрадају се ноћу; зар ти нећеш бити бу-

дан ноћу да би од разбојника сачувао себе и децу своју? Атинске дјеве не плаше се смрти; зар ће се смрти уплашити конзул Римски?

3. *Сравњивање од једнаког ка једнаком* бива када се нешто потврђује или пориче код истозначних; на пример: казну, коју заслужују оцеубице, такође заслужују и убице својих мајки.

Напомена: У закључцима при поређењу од већег ка мањем речи: *много* и *мање* више и чешће се користе неголи у сравњивању од мањег ка већем, као: ако нису могли да победе пет легија својих противника, много мање напора ће им требати да победе две легије својих противника. Ако си претрпео бијења и шамарања, неће ти бити много теже да претрпиш и ружне речи.

ГЛАВА ДРУГА

О местима спољашњим (locis extrinsecis)

Спољашња реторичка места, која се још називају и удаљена, јесу таква места која ни на који начин не зависе од умешности или оштроумности беседника, због чега их Аристотел још назива и *неуметнички* ставови или места, али не у смислу да им недостаје уметничка вредност, него у смислу да се њихово порекло не налази у дотичној ствари или предмету о којем се говори тј. нису узрокована унутрашњим својствима, нити су заснована на суштини теме (auctoritas), због чега се налазе у односном положају према дотичном предмету све док их не употребимо у говору тј. све дотле су у правом смислу речи неуметничка места. Таквих места имамо шест:

1. претпостављена (praejudicia);
2. вест или глас (fama seu rumor);
3. таблице (tabulae);
4. заклетва (jusjurandum);
5. мучења (tormenta);
6. сведоци (testes).

1. Претпостављена (praejudicia)

Претпостављена⁹ јесу таква места која се заснивају на примеру неке древне и пригодне прилике, веома сродне са нашим предметом или темом. Оваква места беседници радо користе да би потврдили оно о чему говоре, позивајући се на древност већ казаног или десившег се; на пример: *Хораације, иако је убио своју сестру, добио је опроштај; на исти начин и Милону, иако је убио Клодија, може бити опроштено.*

2. Вест или глас (fama seu rumor)

Вест или *глас* је(сте) такво реторичко место које нам указује на неки древни став или мишљење, одвајкада уврежено у народу, а потиче од неке знамените или мудре личности; на пример: *или, како рече Квинтилиан...*; овде је веродостојност мишљења на које се позивамо неоспорно јер га прихвата већина, под условом да није нечијом злобом протурено, тј. проширено по народу или лаковерношћу слушалаца прихваћено: у том случају закључци на основу гласа који смо чули не могу баш бити прихваћени као поуздани и веродостојни.

3. Таблице (tabulae)

Таблице собом подразумевају већ записане законе које безрезервно прихватамо, подразумевајући при томе њихову садржину или поруку; тако, на пример, израз: *Мојсејеве таблице*, свагда подразумевају закон оличен у десет Божјих заповести; дванаест таблица римских представљају целокупан закон тог народа. Под именом *табли-*
⁹ У смислу: раније већ казана – прим. прев.

це једнако се подразумевају и веродостојни рукописи, манифести, мировни уговори, завештања, споразуми и многа друга својеручно написана документа која нешто сведоче или потврђују.

4. Заклетва (jusjurandum)

Заклетва јесте потврда или оспоравање нечега, положена директно Богу у облику уобичајеног и устаљеног обреда од особе која је позвана за сведока; оваква заклинања бивају оправдана, тј. имају смисла само када су у питању сведоци који су од свих поштоване личности, а не и када су у питању раскалашни или нечастиви људи.

5. Мучења (tormenta)

Мучења представљају сваковрсне притиске на људско тело ради утврђивања и добијања истине. Оваква средства којима се добија признање истине нису толико прикладна и оправдана, колико су, и могу да буду, срамна, из простог разлога што ће многи због страха од мучења дати лажни исказ, а невино оптужени ће страдати због тога.

6. Сведоци (testes)

Сведоцима се називају особе које поводом неке нејасноће или приликом убеђивања својом речи или писаном изјавом нешто посведочавају. Оваква сведочанства имају много већу снагу уколико су: **а)** сведоци општепознати; **б)** ако су под заклетвом; **в)** ако је реч о уваженим и поштованим личностима; **г)** ако су угледног рода или су у чину; **д)** ако нису пристрасни, тј. ако не сведоче уздајући се у неку добит за себе или ако нису вучени било каквом личном жељом или интересом.

Напомена: Сва до сада побројана спољашња места тичу се углавном судских и правосудних парница, и у красноречју немају више никаквог смисла, нити се више уопште употребљавају. Тога ради, најновије реторике замењују ових шест поменутих места једним јединим местом које се назива: *мишљење* (auctoritas).

7. Мишљење (auctoritas)

Мишљење је такав извор или поступак којим се нешто истинито или добро доказује, или се то, пак, оповргава уколико је реч о нечем лажном или рђавом, а долази нам од неке славне и уважене личности. Мишљење може бити двојако. Ако је мишљење последица деловања или дејства, онда се назива *пример*; ако је, пак, узроковано усменом или писменом изјавом, онда се назива *сведочанство*.

- а) *Пример* је некакво својеврсно лично деловање. Њега разум користи да би у роду или обличју, којем припада све заједничко, још боље схваћен био. Пример нам служи да неку општу истину, ради чега га и наводимо, умесно и прикладно (aestheticae) докажемо. Тако Цицерон, настојећи да докаже невиност неког грађанина који је осуђен у држави, користи прикладан пример позивањем на Сципиона и Граха, говорећи: *Сципион, који је био првоначалник богослужења, заповео је да се Тиверије Грах убије због тога што је осиромашио Републику; зар ћемо ми, конзули, и даље трпети Катилину, који огњем и мачем пустоши цели свет?*
- б) *Сведочанство* јесте усмена или писана изјава која се прихвата ради доказивања истине; да би сведочанство било веродостојно

и снажно, најбитније је да се оно прибави од мужава знаменитих и поштованих, који су као такви признати и општеприхваћени, који желе и могу меродавно да потврде истину за којом се трага. Тако се Тулије позива на сведочанство премудрог Платона, па каже: *Платон, пак, који је првоначалник ума и науке, сматра да је Република блажена само тада, када њоме владају учени и премудри људи.*

ГЛАВА ТРЕЋА

О местима помоћним (locis subsidiariis)

Места (реторичка места) *помоћна* јесу таква места, односно начини или извори помоћу којих ученици веома лако могу, зарад остваривања своје намере, да пронађу одговарајуће доказе и изведу из њих прикладне закључке. По мишљењу данашњих беседника овакви извори су следећи: часно, нечасно; праведно, неправедно; корисно, штетно; потребно, непотребно; пријатно, непријатно; прикладно, неприкладно; извесно, неизвесно.

1.

Часно (honestum), као извор, је(сте) када разматран узрок часности и благопристојности у себи садржи достојне похвале. Оваква је било која, односно свака врлина и свако друго дело достојно хвале, као: наука и уметност, изградња прикладних здања за смештај рањених војника, убогих и ништих људи, и тако даље.

2.

Нечасно (inhonestum), као извор, је(сте) када уочимо да је нешто само по себи рђаво, непристојно и гнусно, као: хулити на Божество, лагати родитеље своје и причињавати им пакости.

3.

Праведно (justum), као извор, је(сте) све оно што је божанским и људским законима на сваки начин сродно и сходно, као: бранити своју отаџбину, поштовати цара и бити му одан; поштовати и бити захвалан својим добротинитељима.

4.

Неправедно (injustum), као извор, је(сте) све оно што је божанским и људским законима противно, као: дизати буне, туђу част омаловажавати и доводити је у питање, а туђе имање (по)харати.

5.

Корисно (utile), као извор, јесте све оно што нам добре плодове и корист дарује, као: свима заједничка држава, војска, посланици, јавне службе и установе.

6.

Штетно (noxium), као извор, јесте све оно што нам само по себи наноси штету и доноси погибао, као: насртање на државу, упражњавање раскаланих живота и раскућавање своје имовине.

7.

Потребно (necessarium), као извор, јесте све оно што нам и иначе свагда ваља чинити, а што једино уз претњу велике штете и пропасти може бити изостављено, као: сагласје грађанства; усавршавање војске, науке, трговине и других уметности.

8.

Непотребно (non necessarium), као извор, је(сте) све оно без чега се може, као: уметна¹⁰ лепота и претерано украшавање свог тела, укусна храна, монашка раскош.

9.

Пријатно (jucundum), као извор, је(сте) оно што нас увесељава и ствара лагодна осећања, као: јавне свечаности, раскошна празновања рођен-

10 Уметна тј. вештачка лепота или неприродно улепшавање лица, односно, накарадно шминкање – прим прев.

дана наших владара, свеопшта радост и весеље у време прослављања извојеваних победа.

10.

Непријатно (injucundum), као извор, је(сте) све оно што у нама подстиче или рађа тугу и жалост, као: саблажњива раскалашност, сујетно честољубље, самољубље или болест, глад, и тако даље.

11.

Прикладно (facile), као извор, јесте оно што без имало труда или уз врло мали напор бива, као: описивање десившег се рата, описивање неке знамените личности, знаменитог места или нарави војних обвезника.

12.

Неприкладно (difficile), као извор, је(сте) све оно што не може бити или се, пак, може остварити уз врло велики напор, као: успостављање трговачких мрежа без предузимања прекоморских путовања, уз избегавање уходаних трговачких путева.

13.

Извесно (manifestum seu certum), као извор, јесте констатација: у обради поља налази се моћ и благостање; срећа државе огледа се у бројности држављана.

14.

Неизвесно (incertum), као извор, је(сте) све оно што је мрачно, смушено и сумњиво као, на пример: кад се у држави уводи нека новина у вези са државном управом, тј. поретком.

Напомена: Употреба оваквих места, односно изворâ у настави, нарочито у почетку учења, веома је корисна за ученике. Поготово ако им се одреди нека тема или предмет које треба својим речима да обраде користећи се напред назначеним местима и начинима, тј. изворима, а нарочито ако ће задата тема потврдити све напред казано. Такве теме су, на пример: *кнежевима приличи да истину творе*. Задата тема, на основу напред обрађених места, треба собом да потврди и покаже: *часност* – дужност кнеза потражује часног човека; *праведност* – кнез треба да посведочи припадност божанским и људским законима; *потребност* – уколико не чини оно што је потребно, кнез не може управљати државом; *корисност* – кнез треба да чини не само што је за њега корисно, него што користи и држави како би житељи државе и њени поданици уживали сигурност, без икаквих невоља: на тај начин ће честитим мужевима и мудрим саветницима његовим бити мили и *пријатни* извештаји његови, а корист од његовог рада биће обелодањена и сваком члану државе позната, и тако даље. На основу предложене теме можеш извући онолико закључака колико год будеш способан да пронађеш узрокâ помоћу указаних места.

РАЗДЕЛ ДРУГИ

О страстима (affectus)

Битна дужност сваког беседника јесте да своје слушаоце увери у оно о чему им говори, тј. да их придобије на ту страну. Да би их уверио, послужиће се прикладним *доказима*; а да би их придобио – *подстицањем страсних осећања*. У првом разделу ове реторике говорисмо о изворима доказâ који служе истој намени, а сада ћемо указати на оне изворе закључивања којима се подстиче страст у нама, тј. биће речи о изворима који подстичу наше страсти и одушевљена осећања; врло често видимо и уочавамо да се људи лакше поводе за осећањима, него што допуштају разуму да их води, по примеру оне Медеје, у Овидијевој седмој књизи „Преврата“:

... знам шта је боље и прихватам га,
али ипак следујем за рђавијим ...

Пре него што се упустимо у појединачно казивање о страсним осећањима, казаћемо најпре коју реч о њиховој природи, тј. казаћемо уопштено о својствима страсти које желимо да поменемо.

ПРВА ГЛАВА

О страстима уопштено

1. *Страст* јесте снажно осећање или задовољства или жалости из којег се рађа наша жеља или одбојност. Свој узрок страсти имају у нашим осећањима, односно у представама о ономе што је неизвесно и не зна се да ли ће на добро, или на рђаво изаћи. Предмети и ствари које јасно видимо и познајемо привлаче наш разум, али немају никакву моћ да подстакну и наш дух.

2. Представе помоћу којих уму дочаравамо изглед недоступних нам предмета да би он стекао утисак као да се они налазе пред нама и да их очима својим видимо јесу, у ствари, почетак свих потоњих страсти; оне чине да неку ствар, колико је осећамо као живу, толико, и још више, са њом да повезујемо друге какве представе и то директно узрокује наше потоње поступке; на пример: злопамтив човек, мада је повређен тек неком малом обманом, склон је да плане најжешћим гневом. Да би његова уобразиља била потпунија, он не само да памти обмане, него још у мислима оживљава и старе увреде, давно му нанесене; врло често се дешава умишљање ствари, па на памет може да дође и оно што би наш супарник у будућности могао да нам учини. Страсти су способне да у нама побуде осећања у вези са оним што се нама чини да је добро, или зло; сведоци смо да су оне способне да наша осећања подстакну, сходно стању у којем се налазе други људи, тако снажно, да и ми саосећамо са онима који су радосни, или су, пак, у невољи: са радоснима се радујемо, а са уплака-

нима и ми плачемо; ако је неко обузет било каквим страхом, ми са њим страхујемо. Ради тога, да бисмо веродостојно описали страсти и стање осећања која силно утичу на нашу душу, потребно је уложити ванредан труд.

3. Пошто је оратору главни задатак да подстакне осећања својих слушалаца, онда сасвим приличи његовој умешности и трезвености да страсти смирује и спутава, а то бива на следећи начин: ако тема коју желимо да разјаснимо поприми противан ток и доведе нас у ситуацију да све у вези са њом треба појединачно разматрати, онда се од нас очекује велика предострожност; наиме, да не бисмо дошли у ситуацију да, уместо да страсти стишавамо, још их више распаљујемо, односно да оне буду израженије што им се снажније супротстављамо, најлакше ћемо их умирити, **а)** уколико у срцима слушалаца оживимо супротна осећања, на пример: разуман страх уместо луде храбрости, наду уместо очаја; **б)** ако страстима супротставимо осећања другачије врсте. Тако је Цицерон успео да сажалење неких према подстрекачима и саучесницима Каталине завере преокрене на бригу за отаџбину и добробит свих грађана, тј. да смири и стиша њихове страсти; **в)** ако своје слушаоце усмеримо на нешто још теже. Тако је Сулпиције, да би ублажио Цицерону бол за изгубљеном кћери Тулионом, указао на још веће невоље, свеопшта злоделâ и пропасти које су претиле отаџбини: у поређењу са тим губитак једне женске особе много је мања невоља и трагедија.

Напомена: Љубитељи мудрости и оратори не разматрају страсти на истоветан начин: први у њима траже узрок и природу од којих се рађају врлине и пороци, а ови други их користе као средство за подстицање осећања и за придобијање наклоности слушалаца.

ДРУГА ГЛАВА

О страстима понаособ

Неки су узрок за распламсавање страсти – нарочито стоици – налазили у четири узрочна рода; то су: *нада, радост, страх и туга*; нада и радост представљају добре узроке, а страх и туга рђаве узроке. Уколико желимо да што верније расветлимо човека, са унутрашње стране његовог бића, уочићемо много више узрока који подстичу страсти од ова четири; ради тога смо у могућности да и многа друга стања, као најглавније узроке и темеље страстима, покажемо. Овде ћемо укратко набројати следеће:

1. љубав (amor);
2. мржња (odium);
3. страх (metus);
4. нада (spes);
5. одважност (audacia);
6. милосрђе (misericordia);
7. гнев (ira);
8. негодовање (indignatio);
9. смиреност (mansuetudo);
10. ревност (aemulatio).

1. Љубав

а) *Љубав* је стање страсног осећања којим некоме желимо и чинимо добро, али не себе ради, него дотичне особе ради; на основу овога закључујемо и схватамо да љубав има три својства: 1. да ономе кога волимо свагда добро желимо или му же-

лимо оно што ми сматрамо добрим; 2. да оно што сматрамо да је добро, не само да желимо него на-стојимо и дѐлом својим да потврдимо; 3. да нас на овакву љубав није подстакла лична добит или инте-рес, већ нас на њу покреће добро особе коју волимо.

б) Љубав се разликује од дружбе и пријатељ-ства пошто искрена и права љубав, ако и није уз-враћена, може једнако да постоји; у другарству се подразумева и очекује обострана љубав. Због тога је Аристотел на постављено му питање: *шта је друж-ба?* – веома лепо одговорио: *једна душа у два тела.*

в) Да би се задобила и стекла љубав, постоје три начина: 1. нека изванредна и несвакидашња вр-лина; 2. корист и учињена добротина; 3. ничим другим се љубав толико не задобија колико узвраће-ном или, пак, узајамном љубави. Због тога Сенека и каже: *Желиш ли да будеш вољен? Воли!* 4. достојан-ством речи и дела уколико су врлином сједињени.

2. Мржња

а) *Мржња* је стање страсног осећања оно-га духа који мрзи или је нечим злокобним зао-купљен.

б) На мржњу нас подстичу својства која су у свему супротна својствима помоћу којих стичемо љубав, управо: велики пороци, острашћена неча-стивост, гордост и учињена злодела.

3. Страх

а) *Страх* је стање у којем осећамо смушеност која наступа услед помисли на предстојеће зло.

б) Углавном су три узрока који у нама под-стичу страх: 1. када се најављује неко велико зло, као: рат, помор, сиромаштво, глад, несрећа или

злокобна судба; 2. када је неко зло или свеопшта погибао посведочена у нашем суседству; људи се ни смрти не плаше ако се умирање дешава далеко од њих; међутим, веома се плаше болести, свеопштег помора или бродолома који се дешавају наочиглед њихову; 3. страх у нама може бити побуђен не само када је у питању неко свеопште стање, очигледно и свима претеће, него и када је у питању лична опасност која може сваког грађанина да задеси. Зла и невоље који се доживљавају лично много више уплаше човека, неголи заједничке невоље, без обзира што многи тврде како их теже погађају свеопште невоље од сопствених.

4. Нада

а) *Нада* је стање радости коју у нама узрокује доживљено добро.

б) Два су узрока која у човеку подстичу наду: 1. узвишеност и вредност добра којем се надамо; 2. неке околности и могућности помоћу којих дотична добра задобијамо, као: богатство, моћ, усрдност, трезвеност, другарство и пријатељство, слабост нашег супарника, благодат и милост Божја.

5. Одважност или храброст

а) *Одважност* или *храброст* јесте страшно стање духа усмерено против наилазеће невоље или зла које, ма и са великим напором, треба и можемо да савладамо.

б) Исте оне околности или стања која у нама подстичу наду, побуђују у нама и одважност; много је људи које управо одважност и храброст корене у уверењу на присутну милост Божју.

6. Милосрђе

а) *Милосрђе* је племенито и саосећајно стање духа узроковано злом које доживљава неко други, нарочито ако је страдалник невин.

б) Различити су и многобројни разлози који у нама подстичу милосрђе: 1. кад видимо да неко трпи зло, ни крив, ни дужан; 2. ако онај који трпи зло – свеопште зло ради отаџбине – исто тако трпи зло ради добробити појединаца; 3. када се дужина и тежина невоље, као и све друге околности везане за њу, очигледно виде; 4. ако се жалосна знамења наилазеће беде и погрома слушаоцима живописно дочарају, као: крвљу натопљена одећа или бездушно тело умрле особе.

7. Гнев или јарост

а) *Гнев* је стање снажног кретања и стремљења духа да неко свесно буде кажњен.

б) То стање страсти, које је усмерено на неку особу због тога што је нарушила закон правде и угрозила опште добро, подстиче се: 1. сталним сећањем на доживљену невољу, нарочито ако је та невоља нанесена услед презрености; 2. гнев се појачава кад видимо да долази од потчињених злобника, осведочених као подли људи који чине зло каквом честитом човеку под чијим су старешинством; када неко, будући незахвалан за учињено му добро, узврати злоделом.

8. Негидовање

а) *Негидовање* је тужно стање духа које се јавља због среће и добра које ужива неко кога сматрамо недостојним те среће и благостања.

б) Негодовање се разликује од зависти јер се рађа против недостојних људи при чему неки муж, осведочен у недостојности, ужива какво добро због чега је негодовање добрих и честитих људи сасвим оправдано. Честити и вредни људи са правом негодују када виде да зли и нечастиви људи живе у ма каквом изобиљу или части. Завист се, међутим, обично рађа против оних људи који су у свему добри и заиста достојни части коју уживају.

в) Негодовање се подстиче на различите начине: 1. ако се нечастивост неких особа и њихово гнусно понашање током прошавших времена упореди са насталим временом њиховог благостања; 2. ако се пороци тога човека, недостојног благостања, упореде са врлином мужа којем је овај подређен.

9. Смиреност

а) *Смиреност* или *кротост* или *милост* јесте стање сасвим супротно гневу: смиреност другачије називамо још и стишавање или ублажавање гнева, односно смерност.

б) Гнев се стишава, а задобија се смиреност, на следећи начин: 1. искреним признавањем кривице, уз истовремено испољавање жалости због тога; 2. када се, да бисмо стишали гнев, позивамо на особе за које смо поуздано сигурни да никако нису у стању било какво насиље учинити, као: деца, жене, старци и особе у свештеничком чину – тако је Авигаил умирио Давида, тако је исто Волумниа ублажила гнев Ветуриа Кориолана; 3. тихим речима и благим тоном, као и помирљивим ставом, да би се ставило до знања да настала невоља која узрокује гнев није производ злобне намере или презрености, већ је последица човекове

лакомислености и слабости; и, најзад, 4. кротошћу и снисходљивошћу, нарочито ако је противник великодушан. О томе лепо казује Овидије у трећој књизи „Ожалошћених”, говорећи:

Великодушни Лав је
олакшање пораженом телу,
јер окончава дуготрајно војевање
са противником.

10. Ревност

а) *Ревност* је стање својеврсне болећивости или ревносне брижности због благостања у којем неко ужива, али не због тога што он то има, него због настале туге што ми то немамо. Уколико се ова болећивост не јавља из разлога што си ти лишен те среће, него из разлога што неко други прима, онда се овакво стање назива и завист. Завист је страст која никако не приличи човеку. Ревновање, међутим, пошто изоштрава жудњу и подстиче прилежност за врлином, вредно је и достојно сваке хвале. Ради тога, сасвим је неопходно овакво расположење што више неговати и подстицати у душама младих особа, нарочито оних које узвишеним стањем свог ума премашују друге.

б) Између ревности и зависти постоји велики јаз, пошто је ревновање у нечему, и ради нечега, веома добро, похвално је и пожељно јер нас подстиче да и ми за себе остваримо исто такво добро. Завист, међутим, веома је гнусна и мрска јер тугује и болује када неко други прима добро. Због тога Хорације у ”Првој књизи Посл.” каже:

сваком срећнику,
безосећајна завист (прети¹¹).

¹¹ Преводиочев додатак – М. Р. М.

в) Ревност у нама подстичу примери наших славних предака који се прославише својим именима, али и подсећање на животе и велика дела преславних мужева. Тако је Александар Велики, када је дошао на Ахилов гроб, руковођен његовом славом и јунаштвом, рекао: *О, пресрећни младићу! Твоја храброст је имала достојног благовесника у личности Омировој* [Хомеровој].

Напомена: Свему, до сада реченом о страстима, додаћемо општеприхваћено правило које налазимо код Цицерона, управо: сва стања и стремљења духа која говорник жели пред судијом да употреби, најпре треба у себи да осети и посведочи. Немогуће ти је судију против гнева подстакнути, ако се пред њим не покажеш као тих; нити га подстаћи на мржњу против некога, ако у теби не види пример такве мржње; нити ћемо га подстаћи на милост ако лично својим гласом, речима, понашањем, изгледом лица и сузама не пружимо пример милости. Као што се материја не може сама од себе запалити, уколико је не захвати пламен постојеће ватре, тако исто ни ум не може да се запали уколико беседник не пламти ревношћу. Управо тако Хорације саветује уметника поету:

Ако желиш да ме растужиш,
буди тужан;
тада ће ме тек твој труд узбудити.

ДРУГИ ДЕО

О разврставању (dispositio)

Реторичко разврставање, по Тулију, јесте у ствари постављање пронађених ствари у некакав поредак; то разврставање мора бити на такав начин спроведено да свака ствар, и сваки део његов, у таквом поретку стоје како природа ствари и сврха свега налажу; и као што у проналажењу ствари превасходну улогу има проницљив ум, тако је у разврставању пронађеног неопходна трезвеност и зрело расуђивање. То разврставање предметâ је двојако; мањи – то су, по славном оратору Афтонију, *прогимнасмата*, а на словенском језику се називају *предупражњенија*;¹² и виши – *orationes integrae*, управо речи,¹³ како се у словенском језику каже.

12 То јест, основна или припремна вежба, почетно вежбање, односно, пракса – прим. прев.

13 То јест, целовита беседа – прим. прев.

ГЛАВА ПРВА

О практичној вежби (progimnasmata)

Практично вежбање (predupražnjenija, progimnasmata) чини лагана тема или задата основна вежба којом се ученици, по примеру и указу древних грчких или латинских, беседника, припремају за узвишенија казивања тј. припремају се за произношење својих речи и целовитих беседа.

Облике и примере оваквих вежбања многи оратори у великом броју помињу, а ми ћемо овде набројати само оне које су битне и чешће се употребљавају. Таквих је седам врста:

1. басне (fabulae);
2. повествовање (narrationes);
3. описивање (descriptiones);
4. похвале и погрде (laudatio et vituperatio);
5. опште место (locus communis);
6. хриа (Χρεια);
7. разрада (amplificatio).

1. О баснама, њиховим врстама, правилима и користи од њих

(Fabula, genus, lex, utilitas)

а) Басна је облик измишљеног причања којим се дочарава и казује истина. Таква је изванредна басна о коњу који у надметању са јеленом, тражи и добија човекову помоћ, а коју нам Хорације, у „Првој књизи Посл. 10.„ казује.

Јелен и коњ

Јелен се у борби са коњем показао као храбрији, те је успео да изагна коња из заједничке им шуме, и са паше, све докле побеђен коњ није себи човека за савезника нашао, молећи његову помоћ и заштиту; заузврат је обећао да ће му после победе над јеленом у свему покоран бити; када је, међутим, противник убрзо савладан био, коњ више нити је могао да збаци са себе јахача, нити, пак, да испљуне узду којом га је овај зауздао.

Врло је уочљиво како нас Хорације, под плаштом басне, на једноставан начин учи истини и правди, неочекивано нас приводећи од овог лаког казивања ка суштој истини помоћу следеће четири чињенице:

- због мале невоље коњ је себе лишио драгоцене слободе;
- несрећно је дозволио да га господар заузда;
- прихватио је да довека слуга буде;
- несвесно се задовољава том неугодном судбином.

б) По Афтонију и Теови постоје три врсте реторичких вежби писаца басана: 1. умне басне 2. поучне басне 3. помешане басне.

1. *Басне умне или приче* (fabulae rationales, seu parabolae) јесу таква врста басана помоћу којих измишљамо као да је некада неки човек нешто казао или учинио, свеједно што се то никада није десило, нити је он тако шта икада казао, али је сасвим могуће да се тако шта заиста и збило. Такву врсту прича налазимо у ”Јеванђељу” у казивању, на пример, о десет дева, о блудном сину, о богаташу и убожјаку, и тако даље, помоћу којих је Спаситељ

света поучавао народ честитости и врлини. Такве су, такође, Федрове басне и приче од којих ћемо следећу навести као пример:

Езоп и дрзник

На Езопа, док је иш'о путем,
Неко дрско момче бацило је камен.
Захваљујем, рече први, и без обзира
Другом даде новчић.
Ово ти дајем од свег' срца, рече;
Веруј ми, немам више новца,
Али, ако желиш, и ако ти је воља
Да добијеш већи дар: показаћу ти начин.
Видиш ли мужа што наилази путем?
Он је, тако кажу, врло богат и веома моћан.
Баци се на њега каменом када буде пролазио,
Па ћеш и од њега добити прикладан дар.
Поверовавши, он каменом погоди богаташа
Јер је лажна нада саблазнила дрског момка.
Војници га због тога одмах ухапсише,
А уместо дара, на муке га бацише.

2. *Басне поучне* или *моралне* (*fabula moralis, seu alogus*) јесу врста басана помоћу којих описујемо нарави и особине, тј. природу неких животиња како бисмо их упоредили са наравима људи. Овакве врсте басана називају се езоповским баснама, мада су још и пре њега такве басне писали и казивали Омир [Хомер], као и Исиод [Хесиод]. Најчешће се у оваквим баснама дочарава као да звери, змије, дрвеће и разво друго растине међу собом разговарају. Прекрасан пример поучне басне налазимо у следећој Федровој апологији:

Жаба и во

На некој испаши жаба је учила угојеног вола. Те постаде завидна на њега.

Ради тога је своју смежурану кожу силно надувала, упитала децу да ли личи на вола.

Пошто су јој они одречно одговорила, она је опет почела своју кожу да надувава, па их упита:

Ко је сада већи од нас двоје? Деца поново одговорише:

– Во је већи; у то не треба уопште сумњати.

Сада већ разјарена, она се поче тако снажно надувавати да се сва распала и постала мртва.

Исто овако гине убожјак или немоћан човек кад покуша да наликује некоме другом.

3. *Помешана басна* (fabula mixta) јесте таква врста басана која је састављена од две предходне – умне и моралне, односно у којој се предочено дочарава као да људи разговарају са животињама. Карактеристичан пример ове врсте басне налазимо у Итиковој књизи под називом ”Иерополитика”, штампаној у Бечу 1774. године, у којој је описан разговор земљоделца са змијом. Басна гласи овако:

Земљедјелац и змија

Испред неког земљедјелца који је живео у својој кући на брду, опрезно се вукла змија да уђе у кућу овог мужа; сасвим случајно, земљедјелчев син удари гамижућу змију, а ова, разјаривши се, угризе својим самртним отровом ово несташно дете. Видевши мртваг сина и жалостан због тога, он похита да убије змију, али му срећа не беше баш наклоњена, те змија утече и сакри се у оближње шипражје. После неког времена он одлу-

чи да се измири са змијом, те узме воду, брашно, со и пчелиње саће, па пође да тражи змију не би ли је приволео на пређашњу дружбу. Чувши позив, шиштећи из шипражја, змија му овако одговори: „Залуд се трудиш, добри мужу! Да ли међу нама може да се обнови пријатељска дружба и можемо ли у миру да се сретамо кад ти стално (по)гледаш на гроб свог сина, умрлог мојом кривицом?”

Исто овако не може се више веровати пријатељу са којим је пријатељска дружба на непријатељски начин прекинута, поготово ако су рâne насталог непријатељства свеже и још увек (то јест, стално) крваре, чиме се непрестано поткрепљује срџба и тежина на срцу.

в) Основна правила басана јесу: **1.** Да поука коју посредством њих желимо пренети разуму свагда буде сажета; **2.** Да казивање свагда буде *јасно, могућно, кратко и снажно*. О овим четирима својствима како басиних казивања, тако исто и историјских повествовања, говорићемо у следећем одељку.

г) Многострука је корист коју нам басне дарују; као *прво*: наш дух се на чудноват начин увесељава, чиме се пажња подстиче и задржава; *друго*: честим и истрајним вежбањем многи ће своју реч и казивање веома усавршити; *треће*: ништа није способније, нити прикладније, за исправљање наших нарави од басне; јавна изобличавања лако се оповргавају уколико се под видом басне прихватају.

2. О повествовању (narratio)

а) Цицерон овако одређује *повествовање*: изношење *десивших се догађаја* или *догађаја који као да су се десили*. Повествовање је тројако: *историјско, китњасто и у виду басне*.

1. историјско,
2. китњасто и
3. најзад, у виду басне.

1. *Историјско повествовање* бива када се догађаји, који су се десили, износе истим поретком како следују, просто и јасно, без икаквог додатног улепшавања. Примере оваквог повествовања, када је реч о латинском језику, налазимо код древних писаца римске историје: Ливија, Салустија, Курција и других. Када је реч о словенском језику, најбоље примере историјских казивања налазимо у житијама Светих Отаца.

2. *Китњасто повествовање* бива када десивше се догађаје, и све што је везано за њих, износе јасно и у устаљеном поретку; међутим, овде дозвољавамо и китњаста уметања која додатно улепшавају, обогаћују и образлажу казивање, мада не и уз помоћ баш веродостојних података, него врло често бива да се износе вероватни, тј. назови докази.

3. *Најзад, у виду басне* се повествује када се не износе искључиво истинити подаци, него подаци или догађаји који само наликују истини, а који се при том још и додатно улепшају. Овде су беседници најслободнији.

б) Својства или дужности тј. особине повествовања су следеће: 1. сажетост; 2. јасноћа; 3. вероватноћа, и 4. пријатност.

1. *Сажетим* повествовањем се сматра казивање које у себи не садржи ништа придодато што би стварало утисак сувишнога.

2. *Јасно повествовање* јесте казивање које у себи не садржи ништа сумњиво, при чему се избегава многобројност личности и ствари, тј. догађаја, али и предугачке реченице.

3. *Вероватно* или *налик истини* повествовање бива када казивање не садржи ништа непристојно, тј. када се личностима, стварима, догађајима, месту или времену о којем говоримо не придодаје ништа неприлично.

4. *Пријатним* или *увесељавајућим* повествовањем можемо назвати казивање у којем су јасноћа, пристојна сажетост, описивање и улепшавање догађаја или ствари, раскош изражавања, неочекивани обрти, дивна поређења и ванредни описи, неусловљен и угодан стил, веома слободни и неограничени. Нарочито увесељавајући могу бити разговори који бивају између две или више личности, са свим могућим обртима. Овом повествовању сасвим одговара изванредан пример који налазимо у, напред поменутој, Итиковој књизи под називом „Иерополитика”, следеће садржине:

„У време неког Солона, једног од премудрих Грка у Атини, правитељству приступи неки отац са својим сином, обојица тражећи правду за своју невољу. Син се одважио први да проговори речима: О, мужу, најпремудрији! Ја се парничим са оцем својим због тога што је он богат, а ја сиромах; он је мој родитељ јер ме је родио, а ја сам његов једнородни син; не само док је он жив да нећу ступити у посед имања, него се он недавно одлучио да посини неког туђинца којег ће прогласити својим

наследником и њему ће оставити сву имовину, а ја сматрам да то не приличи мом оцу и да неправедно поступа, пошто сам ја по природи рођен слабашним, тако да сматрам пресудним да имање припадне мени како бих се издржавао и како бих могао плаћати лечење своје, које ће ми побољшати здравље. Шта је отац одговорио на ово, чућемо сада: О, најправеднији судију, нашега града! Ја се са својим сином судим због тога што он није мој син, већ највећи противник мој; у свему ономе што год да сам радио до сада, он је, од најранијих година свог дечаштва, свагда и упорно противан био, и то је једини разлог што сам га лишио наследства. И ништа ме толико не би обрадовало, па ни то што сам га лишио наследства, него када би га Бог лишио живота овога. Заиста! Мене веома задивљује земља својом трпељивошћу јер све до сада није прогутала овај проклет пород мој, а вероватно да би се сви поучили како треба исказивати част и поштовање родитељима својим. А у вези са тим што мој противник говори о посињеном туђинцу, чиме сам њега разбаштинио, казаћу ово: Нисам га ја отуђио од онога што му је припадало, већ његова безобраштина га је одвојила од наслеђа и учинила га туђинцем у мом дому; шта је у томе неправедно? Зар да дозволим да се мој непослушан син слáди отачким имањем и да се у ономе што је стечено родитељским знојем расхлађује као у пријатној води? Син, пак, цинично одговори да заиста беше непослушан оцу своме и рече: Посведочавам да сам заиста живео како не приличи. Међутим, ако ми је дозвољено овде да, без последица, кажем истину и обелоданим правду, казаћу да то што сам ја овакав какав јесам, кривицу сноси мој отац и то је његов грех; док сам био мали, никада ме он није савето-

вао, нити је бригу о томе препустио другоме. Овим чином којим ме је разбаштинио само наставља започето, причињавајући ми још већу неправду. Отац опет одговори овако: Истина је, сине мој да сам те препустио великој слободи док си био још мали, али знам да ти упркос свему ниси заборавио колико сам те често саветовао и кажњавао у зрелије доба твоје, када си већ одрастао; у твојим дечачким годинама нисам толико обраћао пажњу на твоје васпитање и подизање јер ни ондашње време није било наклоњено за кажњавања при васпитању, а када сам одлучио да почнем да те поучавам и васпитавам, тада си био способан да умом својим нешто и запамтиш и да мој труд твог васпитавања буде плодотворан; а када се васпитању противи и ум, и разум, и доба, и моћ схватања, онда је васпитање и поучавање безмислено. На ово ће син опет: Ти си веома стар, а ја сам веома млад; ти си мој отац, а ја сам син твој; ти си већ оседео, а мени још ни брада не расте; све што си казао истинито је и праведно, а мени ће се лажно судити; често смо се осведочили да неко, ма колико праведан био, ипак изађе као крив и осуђен. Посведочићу и о овоме, оче! Кад сам био мали, трудио си се да ме научиш да читам књиге; нећу затајити да ми никада ниси припретио да ћеш ме казнити ако учиним било шта лоше, нити си ме икада казнио; у томе је суштина: док сам био мали, никада ме ниси саветовао шта је добро, или лоше, нити си ме кажњавао, и то је разлог што сам сада, као одрастао, остао непослушан теби. Сасвим је праведно пред Богом мојим посведочити да за све преступе моје, који су познати, ти сносиш пуну одговорност и због тога трпиш казну. Саслушавши обе стране и добро размисливши о пресуди коју ће донети, философ рече:

отац, с обзиром да се није трудио око васпитању и саветовању свог сина, нека се лиши сахране када умре; а син, пошто се свагда противио оцу своме, нека буде лишен наслеђа очевог; тако нека буде све док је отац његов жив; тек када отац умре, нека (син) постане наследник очевог имања”.

3. О описивању (discriptio)

а) *Описивање* је облик беседничког вежбања којим се нека ствар тако јасно и живописно дочарава да слушаоци, мада о њој нису ни читали, нити су слушали, ипак стичу јасну представу о њој као да је очима својим гледају.

б) Предмет описивања може да буде нека личност или нека ствар. Када се описују личности, потребно је све врлине или пороке добро размотрити како би се што боља слика стекла о спољашњим и унутрашњим особинама дотичне особе; самим тим треба обратити пажњу и на особине и дарове душе његове, на мањкавости природе, на врлину и пороке, као и на карактеристике тела, изглед, снагу, покрете, недостатке, и тако даље. Када говоримо о некој ствари, чему припадају животиње, небо, земља, царства, градови, поља, реке, шуме, руде, биље и растиње, и тако даље, описивање може бити двојако: 1. *Просто*, 2. *Здружено*.

1. *Просто* описивање јесте када се неки од напред назначених појава, свеједно да ли је у питању личност или ствар, засебно описује, тј. појединачно;
2. *Здружено* описивање личности или ствари, јесте када се оне заједно описују.

в) Својства или дужности при описивању су

следећи: 1. треба да су јасни; 2. треба да су прикладни времену и месту; 3. треба да су слободни од било чега сувишног и излишног; 4. ништа не треба да буде изостављено од онога што је битно да се зна; 5. где год да је могуће треба сачувати једноставност, без претераног улепшавања, свагда поступати трезвено.

Ванредан пример описивања, иако прилично кратак, налазимо у Итиковој „Иерополитици” у којој се говори о туговању кнеза атинског Егеја за сином својим и напрасној смрти његовој у мору:

Егеј, кнез Атине, имао је оправдану и преку потребу да свога сина, по имену Тезеј, пошаље на Крит, заветујући га да, када се буде враћао са пута, на своје бродове постави бела једра као препознатљив знак. Пошто се време његовог повратка приближавало, отац његов је, са осталим бољарима, свакодневно (по)гледао на море са зидина градских и изгледао његов долазак, огледајући и распознајући бродове на мору. Тезеј, без обзира што никаквих проблема није имао у путу, када се враћао са Крита, заборавио је на завет и заповест свога оца да на своје бродове, као знамења, постави бела једра, и у повратку је опет пловио са старим ознакама на својим бродовима. Егеј, добро познајући брод сина свог, уочивши да се луци приближава без белих ознака, помислио је да му је син погинуо у путу те се веома ражалостио и од превелике туге, паде са градских зидина у добоко море и напрасно умре. То је, ето, пример колико и како родитељи воле децу своју! То је пример како њихова љубав може да их усмрти! Тако љубав убија човека!

4. О похвали (laudatione) и о погрди (vituperatione)

а) *Похвала* је лепа реч којом беседник описује неку личност или дочарава неки предмет. На основу овога сасвим је јасно да се свака врлина човекова, осим злочина, може и те како хвалити.

б) Блâга, која се тичу људи, тројака су: нека од њих се тичу *духа* човековог и називају се унутрашња; нека се, пак, тичу *тела* и називају се спољашња; нека се опет односе на *срећу* човекову и такође се називају спољашњима, мада са телом нису непосредно повезана.

1. *Унутрашња* блâга, која се тичу духа, јесу: оштроумност у расуђивању, уочавање и описивање ствари, постојано сећање, трезвеност у припреми, природна наклоност ка великим делима, знање језикâ, искуство у лепоречју, љубомудрију, правосућу и у осталим наукама. Врлини припадају: умереност у свему што је њој својствено, уздржавање, снисходљивост, стидљивост, трезвеност, достојанство, марљивост, смерност, скромност, постојаност, трпљење, благодарност, смиреност, послушност, оданост, искреност, усрдност, учтивост, разумевање, благочестивост, као и све друго чиме се стиче целомудрије.¹⁴
2. *Спољашња* блâга, која се тичу тела, јесу: лепота, здравље, снага, делатност, осетљивост, одважност, храброст, слаткоречивост и друго.
3. Блâга која се тичу *среће* јесу: благородство, имање, пријатељи и другови, част и поштовање, достојанство, познато име, постојана срећа, награђивање заслуга и друго. Ово последње не заслужује стварну похвалу, осим

¹⁴ Целомудрије = умереност, трезвеност, чистота – прим. прев.

уколико није тесно повезано са врлином или се изостанак похвалâ достојанствено подноси.

в) Поступци човекови који су хвале вредни, рађају се из три изворишта:

1. Из *часног* уколико је поступак саобразан закону, сагласан са врлином и добром нарави, и ако приличи дотичној личности;
2. Из *корисног* уколико дотично дело служи на добро отаџбини и ако је њиме многима учињена корист, без наношења икакве штете неком другом; ако су дотичним поступком предупређена и отклоњена многа зла дела, добро је стечено само по себи;
3. Из *трудољубивог* уколико је дело учињено улагањем значајног труда, самопожртвовања, одважно и достојанствено храбро, уз незнатну помоћ, у непогодном месту, за кратко време, у непогодним условима при чему је, без обзира на све, дѐло срећно приведено крају.

Ванредан пример похвале налазимо у Цицероновој књизи о старости Фавија Максима, где се каже: *У овоме мужу веома јасно се читовала одважност коју ни године старости нису измениле. У младости својој је војевао, а већ као зрели муж, својом стрпљивости, као да је младић, укротио је Анибала* (Ханибала).

г) Веома је лако од похвале прећи на погрду и осуђивање противних узрока и учења. Пошто се похвала састоји у добром, погрда се састоји у сваковрсним злим поступцима, а као што се похвала приписује врлини, тако се погрда приписује пороку. Као што су различити степени похвале лица

или ствари, тако су различити и степени погрде. Примере погрде и осуђивања у највећој мери налазимо у Филипијским и Каталининим говорима.

5. О месту општем (locus communis)

а) *Опште место* јесте блага или зловна реч која садржи неки сувишан опис. По најновијим одредницама, ово место се назива прелажење са личне ствари на свеопшту, на пример: ако неко, хвалећи науку о лепоречју и умешности, прелази на похвалу науке уопште.

Напомена: Овоме месту, у највећој мери, додају се супротна места, чиме се ствар много јасније сагледава; на пример: ако неко настоји да постојаност нарочито похвали износећи примере непостојаности.

б) Употреба овога места врло често се уочава како у беседникâ, тако исто и у поетâ из следећих разлога:

1. Да би утврдили, улепшали, умножили и крунисали хвалу о некоме; на пример, ако неко општим местом настоји да похвали славу и част оних који су своју отаџбину одбранили, закључујући да је тај, којег намерава да хвали, заиста достојан хвале;
2. Да би се у поздравима и добродошлицама, где је не само оправдана него и умесна, употреба овог места још снажније дочарала, нарочито ако не постоји довољно других разлога који би послужили за похвалу.

6. О хриама (Χρηια)

а) *Хриа* је грчка реч која означава неку потребу или корист. Пошто употреба овога облика у вежбама служи да би се утемељило, протумачило

и умножило предложено, сасвим је јасно због чега је овај облик вежбе веома потребан за све који се вежбају и уче лепоречју.

Што се тиче предмета, *хриа* представља спомен или дочаравање речѝ или дела, или обојих, неког заслужног мужа.

б) *Хриа* се дели на *словну* (verbalis), на *стваралачку* (activa) и на *помешану* (mixta); ова последња може бити: *редоследна* (ordinata) и *нередоследна* (inversa).

1. *Словна хриа* јесте подсећање или указивање на знамените речи или говоре. Такво подсећање налазимо у Виргилијевој, у десетој глави „Енеида“:

*Свему предстоји дан свој;
читавом животу има време
– кратко и неповратно.*

Код Сенеке читамо:

*Ни једно тврдичење није часно
– осим времена.*

2. *Хриа стваралачка* јесте помињање или описивање неког дела заиста вредног помена; на пример: хвале вредан поступак Александра Великог кад је свог рањеног војника увио у порфиру одеће своје.

3. *Хриа помешана* јесте помињање или дочаравање неког хвале вредног дела учињеног помоћу знаменитих речи. Такво дело и реч је учинио Диоген, видећи недоличан поступак једног дечака, који је свога учитеља ударио палицом, рекао му је (=учитељу): *Зар си ти тако васпитао ово дете које ти је поверено на васпитање?*

4. *Хриа редоследна* јесте *хриа* која обично осам делова има.

5. *Нередоследна* или *Цицеронова хриа* има и мање од осам делова.

О хриама редоследним

а) *Редоследна хриа* има осам делова, а ти делови се налазе у следећем поретку или низу:

1. похвала, другим речима предговор (*encomium*);
2. изјашњавање (*Paraphrasis*);
3. узрочност (*caussa*);
4. супротност (*contrarium*);
5. сличност (*simile*);
6. пример (*exemplum*);
7. сведочанство древних (*testimonium veterum*);
8. закључак (*epilogus*).

1. *Похвала* се најчешће употребљава у почетку хрие и том приликом аутор користи речи или изразе помоћу којих велича предложеној тему о којој је намеран да казује.
2. *Изјашњавање* су такве изреке или поступци помоћу којих се јасно и опширно представља задата тема да би слушаоци или читаоци могли сасвим подробно и темељно да се удубе у њу.
3. *Узрочност* или *узрок* који се износи, предложеној тему додатно и још више утемељује у ушима слушалаца; но, ако беседник износи много узрока теме и на повезани начин их дочарава, онда се хриа проширује; на пример: као тема хрие служи премудра изрека: носите бремена један другога;¹⁵ овде сасвим јасно, по Хорацијевој речи, уочавамо узрок:

*Нико, ко год је рођен, није без порока;
И савршенога прате мали (пороци).*

¹⁵ Гал 6:2.

4. *Супротност* нас учи како да помоћу међусобно супротних ствари утврдимо истину. Пример: сем доказа којима посведочавамо *колико је славно и добро умрети за отаџбину*, износе се супротни поступци: колико ли је тек срамно и недолично да војник, који војује за своју отаџбину, због страха од смрти, побегне са бојишта?
5. *Сличност* нам служи да задату тему још боље образложимо, проширимо и улепшамо помоћу прикладних и сличних примера. Пример: желиш ли да некога подстакнеш на труд и ревност? У том случају, са Тулијем, кажи:

*Као што коњу приличи кâс,
волу орање, а псу насртљиво лајање,
тако човеку приличи
да размишља, да умује и да ради.*

6. *Пример*. Њиме се продубљује започета тема навођењем прикладног казивања неког славног мужа. Ако је тема: *славно је и пријатно умрети за отаџбину*, онда кажи: *Кодар, цар атински, није се плашио да умре за своју отаџбину*.
7. *Сведочанство* показује да су наши изрази сасвим у сагласју са сведочанствима древних писаца и лако се могу довести у везу са њима. Пример: ако желиш да докажеш истинитост тврдње да је неправду боље опростити, неголи узвратити истом мером, позови се на Тацита, који каже: *многи се презиром могу излечити*.
8. *Закључак* је кратко и прикладно свођење свега онога што, и о чему, напред опширно казивасмо.

б) Пример *хрије редоследне*:

*Живот свакога јесте
време кратко и неповратно.*

Виргилије, у десетој књизи „Енеидâ”.

Похвала. „Ако сви изабрани песници намеравају да сједине корисно са пријатним, тј. да у радости поучавају и да увесељавају оне који се уче, нека је на знање да је тако шта свагда красно било; у овоме немамо бољи пример, нити бисмо могли некога другога истаћи, осим првога међу поетама – Виргилија Марона, којем заиста нема премца. Он не само да јелинске него и латинске поете сладошћу, лепотом и виспреношћу својих израза надалеко премашује, пошто његовим стиховима нити шта можемо додати, нити од њих шта можемо одузети, нити их, пак, можемо мењати; оно што је битно у његовим стиховима јесте чињеница да ти стихови својим достојанством и плодносношћу, којима изобилују, стичу значајну премудрост, тако да их сасвим оправдано можемо назвати ванредним примером благе нарави и учитељем врлине. Сем осталог, нарочито благообразном поуком за усавршавање човековог живота служи она спасоносна, па и божанска крилатица коју налазимо у десетој књизи ‘Енеида’, а која нам сведочи о краткоћи времена и брзо пролазећем животу, речи које завређују нашу пажњу:

*Живот свакога, јесте
време кратко и неповратно”.*

Изјашњавање. „Толико кратак и тако стешњен ток живота нашег одредила је природа, тако

да чим светлост угледамо, већ наступа време да се од овога трулежнога света удаљимо и живот свој смрћу заменимо. Овај пролазан живот, који нам је толико драг, није ништа друго до обична малена тачка у времену која нема никакву раздаљину између истока и запада. Час(ов)и безглаво јуре, а наредни дан стрмоглаво прогони дан у којем се налазимо. Године брзо пролазе и боре се међу собом, као што се бори младост са старошћу, а старост свагда претходи ненаданој смрти; најстрашније од свега јесте истина да се овако кратак живот, кад истекне његово време, ни на који начин не може више повратити”.

Узрочност. „Међутим, не постоји узрок због којег бисмо оправдано могли да тугујемо за овако кратким животом. Напротив, наш живот ће, уколико га мудро искористимо, довољно дуг бити, али ћемо и тада свесни бити да нам смрт свакако предстоји јер смрт представља праведну казну за грех, тако да све што је људско, ишчезава, а све што се роди, не може дуговечно бити; када би било која дужина времена била одређена нама за стицање блаженства и када би наш смртни живот неограњен био, и трајао много векова, ми бисмо и то време прекинули својим злоделима”.

Супротност. „Но, када се душа наша, након истека овог бедног живота, ослободи телесног састава свог и ми се почнемо посред блажених духова наслађивати славом, ничега се тада нећемо (y)плашити, нити ћемо се бојати било какве измене, прекраћивања времена или измене будућих векова. Нити ће тада

часи летети, нити ће се дани стрмоглаво прогонити, нити ће године смењивати једна другу, већ ћемо на једном истом месту славе и времена, у знаном нам и постојаном блаженству на векове са Богом обитавати”.

Сличност. „О, колико ли смо ми јадни!? Колико ли је плача достојан жреб наш? Упорно заборављамо вечно и постојано због сенке овога што видимо. Ако бисмо заиста непристрасно и истински хтели да вреднујемо садашње, не бисмо могли да се не упитамо: шта је друго овај наш трулежан и пролазан живот, ако не лагани дим, који ненадано ишчезава, или брз поток који сујетним метежом и хуком брзо протиче или, пак, пољски цвет који се ујутру рађа и цвета, а увече вене и нестаје или, опет, сенка и привид који се рукама не могу ухватити, односно, оно што поета обзнањује:

*наликује тихом поветарцу
који прође као сан”.*

Пример. „Као пример реченом служе нам од искони познати мужеви и хероји [свети Оци Цркве], и све друге, хвале вредне, особе оба пола, које презреше непостојаност људских добара и одрекоше се обманâ овог света, одваживши се да у покоју живе и дочекају кончину живота. Такав нарочито беше Стефан Немања, први краљ Србâ, који се својом вољом одрекао круне и државе да би у монаштву дочекао кончину живота свог; такве хвале је достојна и шведска владарка, по

имену Христина, која се одрекла порфире и владалачке палице, те је време живота свог посветила изучавању наука”.

Сведочанство. „Изабрани апостол Павле је исту ову судбоносну истину проповедао у Коринту, говорећи да је *остало мало времена*. Овако учи и онај велики муж, богонадахнути Јов, говорећи: *кратки су дани човекови*. Овако и поета римски Хорације, у ‘Првој посланици’, саветује свог пријатеља:

*Веруј да ти је сваки дан освануо
као последњи”.*

Закључак. „Ако је живот човеков заиста толико кратак и ако се не може ни на који начин вратити, како онда треба ово кратко време проводити? Потрудимо се да ово драгоценостаниште и ризницу искористимо на добро своје и на добро свих других људ, тако што ћемо од овог, брзо пролазећег времена и живота, као са каквог бучног извора, часа не часећи, заградити и убрати достојне плодове”.

О хриама нередоследним

а) *Нередоследна хриа*, коју најновији беседници називају још и Цицероновом, четири дела има:

1. увод (protasis);
2. докази (ethiologia);
3. разрада (amplificatio);
4. закључак (conclusio).

1. *Увод* јесте део у којем се разматра задата тема или се говори о неком општем месту на основу којег се поступно прелази на тему; на пример: уколико неко жели да похвали красноречје као науку, он почне да хвали сваку науку и уметност уопште.
2. *Докази* јесу узроци и ставови који се износе ради доказивања онога о чему ће бити речи.
3. *Разрада* представља, и јесте, украшавање и дотеривање, тј. разјашњавање казивања на основу, и са уважавањем, узрочних подобја, примера, упоређивања и супротстављања.
4. *Закључак* служи да поновимо оно што рекосмо у уводној речи или да на основу реченог изведемо прикладне закључке.

б) Пример *хрие нередоследне* или Цицеронве:

Увод. „Сећајте се, најблагороднији младићи, оног древног и најславнијег мужа, Архите Тарентијског, који је овако благовестио: *Нема ништа погубније датог природи људској, осим телесне похоте*”.

Докази. „Због тога се мењају отаџбине, због тога пропадају државе, отуда тајни савези наших непријатеља; нема гнусне ствари или зломисли којој нас похотна жеља не може привући. Блуд, прељубочинство и свака друга, налик овима, раскалашност није узрокована ничим другим до похотном прелешћу. Нити, сем острашћености, може бити места за целомудреност, нити врлина може да опстане у царству похоте”.

Разрада. „У ово се можете најбоље уверити уколико себи дочарате било коју распламсалу телесну похоту и она ће вам бити јаснија од сунца; уколико ова прелест буде дуготрајна, нећемо бити способни нити трезвено да размишљамо, нити разборито да расуђујемо, нити ћемо уопште умом бити кадри да било шта подробно схватимо”.

Закључак. „И зато, не постоји ништа гнусније, ништа смртоносније од телесне похоте, а што она буде дуготрајнија, биваће и снажнија тако да ће се светлост нашега ума потпуно угасити”.

7. О разради (amplificatio)

а) *Разрада* или *проширивање*, како каже Цицерон, на узвишен начин потврђује веродостојност јединства покретâ и казаног. Или: то је најбитнији и најопширнији начин казивања којим се потврђује достојанство или недостојанство дотичне ствари, употребом значајних речи и набројавањем постојећих околности, тако да се не задовољава само чуло слуха, него се и срце слушалаца, са осећањима, придобија. Велелепни пример овога нам пружа парница Дидона против Енеја; иако је укратко могло да се каже да је његов поступак био нечовечан, суров и оштар, ипак је Виргилије ову тужбу дивно развио у четвртој глави „Енеидâ”:

Тако острашћена казивања одавно смо

Познали, али опет се осврнимо на то очима својим.

И пламтећи јарошћу, овако је беседио:

Нити си богињина мајка ти, нити је пород твој
Пореклом од Дарданâ; већ те је љути и неверни
Кауказ породило из тврдога камена,
А свирепи Ирканији су те дојили и подигли.

б) *Разрада* може бити двојака: једно се тиче казивања, а друго предмета; то се може и овако назвати: једно бива на основу предмета, а друго помоћу речи.

7. 1. О разради предмета (rerum)

Разрада предмета бива на осам начина: **а)** сабирањем одредби (congeries definitionum); **б)** сабирањем или набрајањем делова (congeries, seu enumeratio partium); **в)** сабирањем додатака (congeries adjunctorum); **г)** сабирањем узрока и дејстава (congeries caussarum et effectuum); **д)** сабирањем потоњегâ (congeries conseljuentium); **ђ)** сабирањем сличнога, упоређенога и примерâ (congeries similiium, comparationum et exemplorum); **е)** сабирањем супротних, несличних и супродстављених (congeries contrariorum, dissimilitudinum et repugnantium); **ж)** нарастањем (incrementum).

а) *Сабирање одредби* бива када различите одредбе припадају једној истој ствари, тј. предмету и чине целину са њим; на пример: ако желим додатно да разрадим мисао *човек треба да се клони пијанства*, ја ћу најпре користити следеће одредбе: пијанство је Сцила здрављу, Харибда богатству, погром невиности, најслађи отров, малодушност воље, губљење осећања, помрачење ума, облик зверске природе, бура језика, расадник раскалашности и узрок губљења вечног блаженства.

б) *Сабирање* или набрајање делова бива када целину цепамо на њене делове или када неком

предмету набрајамо све његове делове, тј. најбитније особине; на пример: пијанство сиромашаи човеков ум, лишава га осећања, помрачује му очи, огрубљује и отупљује језик, помрачује ум и лице, узрокује слабост удова и подвргава га болестима.

в) *Сабирање додатака* је када се многе личности или предмети, прилике и околности наводе; на пример: пијаницу презиру родитељи његови, избегавају га пријатељи и сваки други честит човек, деца га се гнушају и стиде због ружних речи које он изговара или због срамотних поступака које чини, као и бесмислених препирки и напада на ближње, стиде га се због ноћних скитања његових и због свих других поступака који ни скоту не приличе, а камоли разумном човеку.

г) *Сабирање узрока и дејства* бива када се једном истом предмету многобројни узроци или дејства приписују; на пример: познато је да због пијанства настају многа зла, а узрок пијанству је вино. По Старом завету *вино весели срце човеку*;¹⁶ уколико се свакодневно употребљава у умереним количинама, вино снажи наше моћи; међутим, уколико се вино користи у прекомерним количинама, онда се наше душевне силе распламсавају и испуњују злобним отровом, а телесне моћи слабе, те настају многе болести и страдања, јавља се необузdana раскалашност, помрачују се мисли, затупљује се ум и настају разна друга злодела која непрестано теку и куљају као из каквог непресушивог извора.

д) *Сабирање потоњег* је када многе последице, узроковане разним пригодама, сједињујемо и здружујемо у једну целину; на пример: кад се пијанством изнури живот, тад у кући настају

¹⁶ Пс 104:15.

разноврсне беде, свађе и непоштовање укућанâ, редовни трошкови се не исплаћују, те настају спорења и сукобљавања, а због свега тога губи се достојанство, поверење, пријатељство и настаје срамота, одлази се у затвор и још много шта друго.

ђ) *Сабирањем сличнога*, подобијâ и примерâ, умножавају се предлози и са једним, или са више њих, се вежба, тј. тема се проширује; на пример: оно што су сциле и харибде морепловцима, што су сирене путницима у броду успаваних њиховим певањем или што је распламсао огањ за све ствари које се налазе у његовој близини, то је пијанство за човека огрезлог у њему.

е) *Сабирање супротнога*, неподобнога и супротстављенога, бива када постигнемо да се супротно супротним дочара; на пример: године које се проћердају пијанством, никако се више не могу повратити: уложен труд и ревност унапређују благостање у породици и у кући; пијанац воли учмалост: присебно присуство домаћина у кући даје снагу радницима; пијанац не избива из крчме: око домаћина куће сви се сабирају и улажу потребан труд; пијанац, међутим, под дејством алкохола, тврђе спава и више води рачуна о добром вину: упорним трудом и радом стиче се углед и поштовање. Шта је, дакле, заједничко пијаници и трезвеном човеку? Шта је у томе добро што он има сасвим другачију нарав и судбу од њега? Зар ће се олако достојанство заменити за срамоту, обиље имањâ за сиромаштво и беду, спокојан живот за сигурну пропаст?

ж) Најзад, *нарастањем* се умножава беседничка реч и слушаоци се, као по лествици, узводе или низводе, све докле год дођу до највишег степена;

на пример: пијанство разара кућу, слаби снагу тела, помрачује осећања, ствара велике непријатности, узрокује болести и, напokon, смрт брже наступа.

7. 2. О разради речѝ (verborum)

Разрадâ речѝ или изразâ има шест начина: **а)** речима преносним или метафоричким (translatis, methaphoricis); **б)** речима ванредне хвале (verbis superlatis); **в)** речима једнозначним (verbis finonymis); **г)** речима битним и живописним (verbis gravibus et illustribus); **д)** речима околишавајућим (periphrasi); **ђ)** и, понављањем (per repetitionem).

а) Разрада речима преносним или, пак, таквим речима које нас од свог значења наводе и преносе на нешто друго, бива када се многобројна и слична казивања употребљавају заједно; на пример, поља су весела; јарошћу пламти. Или да се вратимо пређашњој теми: *пијанство је циља здрављу, харибда имању, погром невиности.*

б) Разрада речима ванредне хвале бива када у казивању користимо оне речи које надалеко премашују истину; на пример: пијанство узрокује небројене болести, нечувену раскалашност и ствара неподношљиву грубост.

в) Разрада једнозначним речима бива када наш ум сабира све речи и делове које су његова својствена особеност или власништво; на пример: пијанство рађа свађе, сукобљавања, раздоре, хуљења и ружне речи.

г) Речима битним и живописним бива разрада када дотични предмет описујемо неким значајним и снажним изразима; на пример: пијанство скрнави савест, уништава чедност и лишавачовека сваке врлине.

д) *Разрада околишавајућим речима* бива када дугим реченицама и многим изразима описујемо настале околности или стање, без обзира што се све то може сажетије казати; на пример: због претераног пијења вина, из нашег бића, уместо трезвеног и лепог понашања или благе нарави, куља на видело самртни отров, налик надутом змају.

ђ) Напокон, *разрада понављањем* бива када једну исту реч, ради додатног улепшавања или ради снажнијег подстицања осећања слушалаца, понављамо у почетку, у средини и на завршетку казивања; на пример, пијанство је непресушни извор злобе; отуда су расправе и сукобљавања, отуда извире губљење достојанства и части, отуда губитак имовине, отуда затвор и окови.

ГЛАВА ДРУГА

О Беседама (orationes)

Беседа је уметничко казивање које пажљиво слушамо због важности доказа који се износе и због стања духа спремног да поверује или да учини све на шта га беседник подстиче; такве реторичке речи се разматрају или *уопштено* или *особено*, а због тога су и правила беседништва или *општа* или *особена*; због тога ћемо, најпре, о *беседама уопште* (orationes in genere), а ПОТОМ и о *беседама особено* (orationes in specie) ГОВОРИТИ.

1. О беседама уопштено

Беседе уопштено имају четири дела: **а)** почетак (exordium); **б)** предлагање и разврставање (propositio et partitio); **в)** потврђивање (confirmatio); **г)** закључивање, закључак (epilogus).

Напомена: Древни, али и многи новији писци разврставају беседе на шест делова, додајући напред назначеним још: повествовање (narratio) и оспоравање (confutatio); у нашем рашчлањивању беседе нема засебног места за *повествовање* јер је оно већ садржано у *почетку*, а *оспоравање* или *побијање* се сједињује са *потврђивањем*.

А) О почетку (exordium)

1. *Почетак* је део беседе у којем се слушаоци припремају да саслушају и потоње њене делове; оно што је телу глава, што су кући врата, то је беседа почетак и због тога се од беседника очекује и потражује особит труд како би почетак његове беседе био упечатљив.

2. Почетак беседе може на два начина бити: *плански* или *тихо* (*legitimum seu temperatum*), и *снажно* или *силовито* (*vehemens seu ex abrupto*).

а) *Плански* или *тих* јесте сваки онај почетак којим се пажња и наклоност слушалаца на упечатљив и виспрен начин задобије или стиче.

б) *Снажни* или каквом *силовитошћу* узрокован бива онај почетак у којем беседник на препад стиче и задобија пажњу слушалаца, тј. као да их на брзину припрема за оно што потом следи. Такав је онај, хвале вредан, почетак који је Цицерон произнео у говору против Катилине. Овакав почетак се обично примењује приликом каквих ванредних поздрава добродошлице или при некој особитој радости или, пак, поводом неких великих невоља или бунâ којима је беседник понесен и одушевљен.

3. Својства и смисао, тј. добре особине почетног беседничког казивања јесу четири:

а) да почетно казивање у свему буде у сагласју са осталим деловима беседе, као што је глава прикладно сједињена са телом, тј. да почетак буде узрокован унутрашњим смислом и узроцима беседе;

б) да буде украшен оштроумним изразима и речима, тј. као што искусан или умешан градитељ чини приликом градње зграде, остављајући благовремено одређен простор за улазна врата и прозоре, тако исто треба и беседник да се стара о правилном постављању замишљене теме; ако ово изостане,

све остало ће бити залудно, а незадовољство слушаца биће оправдано;

- в) беседник је дужан да се приликом почетног казивања постави као смерна и ненаметљива особа, да се слушаоци не би како саблазнили видећи горд и подругљиво-надмен наступ беседников;
- г) да његов наступ у свему буде сагласан са задатом темом, без сујетних и прекомерно сувишних речи или фразâ, чиме би се почетно казивање без потребе одужило; било би то као када бисмо маленом неком човеку ставили на рамена главу неке громаднохеројске особе или када би градитељ на колибу поставио прозоре који приличе палати, чиме би се у свему потврдила подругљива реч Диогенова упућена Миндејцима који су поставили прекомерно велика и велелепна улазна врата на капији свог села. Те речи гласе: *Мужеви Миндеје, затворите своја врата да не би којим случајем сав град изашао напоље.*

4. Изворишта из којих се почетна казивања плански узимају и стварају веома су различита. Ми ћемо овде само најбитнија набројати:

- а) почетак се директно планира и ствара помоћу личности, предмета, места и временâ који су у тесној вези са замишљеном темом;
- б) настаје на основу кратког и једноставног излагања, без икаквог улепшавања и доказивања личних вредности и способности;
- в) сврсисходно могу да нам послуже и неке опречне ситуације или околности, чиме ћемо произвести нешто што је сасвим супротно теми беседе или како годи нашим противни-

- цима: ако ћемо задобити њихову наклоност да бисмо их поступно навели да измене своје мишљење и да их потоњим излагањем потпуно преведемо на нашу страну;
- г) почетак се може уобличити помоћу неке величанствене мисли или изреке, помоћу кратке приче или неког несвакидашњег примера;
- д) за почетно казивање може нам послужити и неко значајно питање;
- ђ) ванредан начин почетног казивања може се огледати и у навођењу неке дивне околности од које слушаоци зависе и очекују да баш о њој нешто чују, а о чему је беседник обећао да ће бити речи;
- е) најзад, почетак може бити узрокован унутрашњим смислом беседе, тј. основом или темом беседе која ће се у доцнијем излагању подробно образложити и растумачити. У вези са овим сасвим ћеш исправно поступити уколико се будеш држао правила које је установио Фавије Квинтилијан, а односи се на следеће: коме говориш? за кога? против кога? у којем месту? у које време? у којим околностима? и, са којом намером желиш да беседиш? Једном речи, треба говорити оно што слушаоци очекују да чују и на начин како желиш да ти се казано врати. Уколико све ово будеш добро размотрио и уважио, тада ће те већ сама природа ствари научити како да започнеш свој говор.

5. Почетак беседе треба да поседује три обавезе или да испуни три задатка: да слушаочева пажња буде *добровољна* (*benevolum*), *постојана* (*attentum*) и *сврсисходна* (*docilem*).

а) Добровољност или **наклоност** публикума постиже се у зависности од ова четири начина: (1) од личности беседникове; (2) од личности противникове; (3) од личности слушалаца; (4) од личности особе о којој говоримо.

(1) ако је у питању беседникова личност, онда све зависи од тога у којој мери је он скроман, ненаметљив, трезвен и искрен, указује на себе својим поступцима и понашањем; дозвољено је беседнику да у неком тренутку истакне оно што је битно о њему: евентуалне заслуге, чин или звање, али без претеривања и хвалисања;

(2) када је реч о личности противниковој, пажњу наших слушалаца ћемо придобити уколико о противниковим манама, пороцима или злоделима не говоримо са мржњом, нити их злурадо истичемо;

(3) личности слушалаца или судија, који ће вредновати оно што ћемо изговорити, веома су битне, те је беседнику врло важно да стекне њихово поверење, а то ће постићи уколико разлоге свог казивања усагласи са њиховим очекиваним интересовањем и уколико њихову правдољубивост, поверење, доброту и друге особине наведе и похвали;

(4) у зависности од личности о којој говоримо, пажња и наклоност слушалаца се стиче када његову невиност, врлину и слично хвалимо, а невољу, немоћ и недостатке његове тек овлаш поменемо.

б) Постојаност њихову стичемо: (1) обећањем; (2) молбом.

(1) *Обећањем*, кад слушаоцима обећамо да

ћемо им говорити о стварима или предметима за њих сасвим новим и непознатим, или о стварима величанственим и корисним или, пак, веселим;

- (2) *Молбом*, када слушаоце своје, при крају уводне, тј. почетне речи, замолимо за пажњу и прилежно слушање; додуше, могу се слушаоци и током, тј. средином беседе замолити за пажњу, нарочито ако на њиховим лицима уочимо замор или равнодушност.

в) Сврсисходност наше беседе се састоји у томе да нашим слушаоцима тема буде схватљива, да лако прихвате то о чему им говоримо и да оно што чују радо задрже у своме сећању. То се постиже на следећи начин:

- (1) ако беседник кратко, јасно и једноставно представи слушаоцима оно о чему намерава да говори;
- (2) ако у почетку својим слушаоцима нагласимо из колико ће се делова или тачака наша беседа састојати: из два или највише из три дела.

Б) О предлагању (propositio) и разврставању (partitio)

1. *Предлагање* је део беседе у којем се на сажет и јасан начин поставља тема којој беседник жели да се посвети; оно има пет својстава својих или особина, и то:

- а) свакако треба да је једноставно и јединствено; име нам по себи казује да се предлагање мора састојати из једне сажете изреке или мисли; на пример: *увреде треба праштати*;
- б) јасност предлагања треба да буде очита до те мере да га сваки слушалац може без икак-

вог напора схватити и појмити; на пример:
човек треба да се уздржава од лењости;

- в) сви наводи и делови беседе, у односу на предложено, треба да очитују јединствену целину у коју увиру;
- г) предлог треба да омогући беседнику потоњу раскош у казивању и широко поље мисли;
- д) напokon, слушаоци ће помоћу доброг предлагања да се осоколе и да осете оправданост свога присуства, тј. слушања беседе.

2. *Разврставање* представља, уствари, набрајање свих оних питања о којима ће бити говора у беседи, а због тога је његово место у предлагању сасвим умесно; разврставање има следећа правила:

- а) разврставање мора имати одређен поредак, тј. да оно што нечему претходи треба и да буде најпре казано, а потом да се каже оно што му следује;
- б) разврставање треба да је целовито и у сразмери са предлогом или, пак, да се укратко сви делови целине наброје;
- в) разврставање не треба да буде *истословно* (tautologum) тј. не треба да се један члан садржи у другом; боље је другачијим речима оба члана означити;
- г) разврставање треба да има два или највише три дела како би се избегла нејасноћа и непотребна смушеност у казивању.

В) О потврди (confirmatio) и припадајућем јој **оповргавању** (confutatio)

1. *Потврда* представља изношење оних навода помоћу којих ће се постојећи ставови доказати и посведочити, а има пет врста њених: а) *силогизам*; б) *ентимима*; в) *увођење* (inductio); г) *дилема*; и, д) *сорит*.

а) О силогизму

1. *Силогизам* је начин закључивања на основу два предлагања која су међу собом повезана, а на основу којих се изводи неопходан закључак; на пример: све што се храни, живо биће је; дрво се храни; дакле, дрво је живо биће.

2. Постоје две врсте силогизама: *логички* и *риторички*.

а) *Логички* силогизам се састоји из три предлога, сасвим јасна и подробна, међусобно повезана смислом, тако да се на основу два прва предлагања (*већи* и *мањи*), који се називају још и *претпоставке*, изводи неопходан закључак.

б) Уколико се силогизми разликују периодама, тропима, подобјима и било којим другим обликом, тј. фигуром украшавања, онда се такви силогизми називају *риторичким* силогизмима и могу да имају више, тј. четири или пет делова.

3. Силогизми се обликују или изводе на следећи начин. Претпоставимо да силогизме изводим из следећег предлога: *Помпеј је добар војсковођа*. Овде најпре треба на основу риторичких места установити узрок пошто се Помпеј заиста може назвати и сматрати добрим војсковођом, јер

поседује ванредна својства: војничку одважност, храброст, достојанство и успех. Ове чињенице ћу повезати са прироком [предикатом] предложенога, тј. са: *добар војсковођа*, тако да ће се овај предлог моћи сматрати као већи, јер уистину свако ко поседује војничко искуство, храброст и одважност, достојанство и успех у свему је, и заиста је, *добар војсковођа*. Овако утврђену узрочност повезаћу са подметом [субјектом] предложенога, тј. са: *Помпеј*, пошто Помпеј заиста поседује војничко искуство, одважност и храброст, достојанство и успех. Овај предлог може се сматрати као мањи. На основу ова два предложена, међусобно повезана, треће произилази само по себи и оно се назива: *последница* или *закључак*.

б) О ентимими (скраћену закључку)

1. *Ентимима* је део силогизма или несавршен силогизам у којем се један од предлога (*већи* или *мањи*) изоставља, тј. прећуткује се, али се задржава у мислима.

2. Ентимима има два дела. Први део се назива *претходећим*, а други – *последујућим*. Пример: *мудрост је врлина јер је часна*. Због тога се ентимима са правом назива силогизмом окрњеним (*sylogismus curtus*).

3. Обликује се, тј. изводи се ентимима тако што се један од датих предлога, свеједно да ли, већи или мањи, изоставља; на пример: ако желим да од следећег силогизма – онај који поседује искуство, храброст, достојанство и успех јесте добар војсковођа; Помпеј поседује војничко искуство, храброст, одважност и успех, јер Помпеј је заиста добар војсковођа – изведем и обликујем ентимиму, онда ћу изоставити већи предлог и

добићу ентимиму: *Помпеј поседује војничко искуство, храброст, достојанство и успех јер је добар војсковођа.*

Напомена: Неко ентимими прибраја *епихирими* (закључивање, доказивање), а то није ништа друго до силогизам или ентимима сливена у један предлог; на пример: *Помпеја, који поседује војничко искуство, достојанство и успех, сасвим праведно можемо назвати добрим војсковођом.*

в) О увођењу (inductio)

1. Увођење је поступак којим се на основу многих и лично постављених предлога нешто закључује. Тако је Сенека на основу различитих ствари, које су велелепним начином наведене, извео закључак о хвале вредној врлини међу људима, говорећи: *Није овај брод добар зато што је тако лепо обојен, или зато што има прамац од злата или сребра, већ зато што је поуздан, брз, масиван и прикладан за морске струје; не може се добрим мачем назвати онај мач који је окован златом и чија је ножница украшена бисерима; добар је онај мач чија оштрица задовољава потребе мачевања. Правило сврсисходности не састоји се у томе да ли је изглед дотичног предмета ванредно украшен, него у томе да ли је у њему истина; тако исто и код људи није толико битно колико неки човек оре или са колико људи се поздравља, него у којој мери је он добар и колико је врлине у њему; то се, ето, тражи код човека.*

Овакво доказивање не само да се очекује од беседника, него и од поете. Ванредан пример тога налазимо код Овидија, у четвртој „Књизи Ожал. 3.”, где својој супрузи доказује да се слава задобија помоћу напорног рада:

„На овај начин докажи врлину своју
Која на тежак начин добија славу своју.
Коме би Ектор [Хектор] био познат
Да је Троја била срећна?
Зао пут му је храброст отворила.
Ни Тифони не би познали твоје лукавство
Без морских вала,
Нити би Фебову здраву науку људи познали”.

2. У увођењу треба се придржавати следећих правила:

- (а) да сви предлози које желимо посведочити или потврдити обавезно буду добро познати и ни у чему сумњиви; уколико само један од наведених предлога буде мањкав, целокупан закључак ће бити мањкав и храмаће;
- (б) да оно што се доказује, и оно ради чега се доказује, свакако међу собом буде слично и повезано; на пример: велики брод се покреће помоћу великих весала; на исти начин и велика дѐла савршавају велики људи. Између великих весала и великих људи лако се уочава неопходна сличност и повезаност.

г) О дилмати (дилеми)

1. *Дилема* (двоумљење/двоумљењу) је доказ који се изводи или састоји из два супротстављена дѐла од којих и један и други лови противника. То је разлог што се дилема назива још и *силогизам рогати*, а рогови су тако постављени да, ако се покуша један рог избећи, пада се на други. Помоћу дилеме доказивање се овако савршава: свака туга равнодушно је подношљива: свака туга или је нагла или је лагана; ако је лагана, онда је лако подношљива: ако је нагла, онда кратко траје.

2. Дилема се дели на два начина:

- (а) кад се цела дилема односи на узрочника. Такав пример налазимо у Аристотеловој другој књизи „Реторике”: *Нека свеишченица је саветовала сина да не произноси реч народу; јер ако неправедно буде говорио, разљутиће се богови, а ако буде истину казао, разљутиће се народ.* Дилема се огледа у синовљевом одговору својој мајци: *Народу треба у сваком случају говорити: ако будем казао истину, угодићу боговима, а ако будем казао неправду, то ће људима бити угодно да чују.*
- (б) дилема се разрешава када се један или други део ослаби или ако се између два предложена дѐла дилеме постави каква посредност. Пример овакве дилеме налазимо када је неки господар тукао свог слугу и од њега чуо речи: *Ако сам ја заиста развратан, због чега и даље потражујеш моје услуге? Ако ли, пак, нисам, због чега ме бијеш?* Дилема се огледа у одговору његовог господара, који гласи: *Не бијем те ја због тога што си ти заиста развратан, него (те бијем) да не би постао развратан.*

д) О сориту

1. Сорит је доказ којим се на основу многих сједињених предлагања, као по степенима, изводе закључци; због тога га Тулије назива *силогизам громадни* (sillogismus acervalis). Овакво громадно закључивање налазимо у Аристотеловом у примеру којим доказује бесмртност душе човекове: душа се сама по себи покреће; ако се покреће сама по себи, онда је (она) почетак кретања; ако је по-

четак кретања, онда није рођена; ако није рођена, онда не умире: ако, пак, душа не умире, значи да је бесмртна.

Врло често се сорит употребљава у говору којим желимо да узбудимо или подстакнемо душе и докажемо на који начин из малих основа настаје најузвишеније добро, или зло. Тако Папириј, у осмој књизи, глава тридесет и четврта, Ливију, кога Фавије није хтео да казни, соритом доказује да се целокупан војни поредак на тај начин поништава: нити ће војник воднику, нити водник капетану, нити капетан генералу, нити генерал маршалу, нити маршал императору покоран бити и испуњавати добијена наређења.

2. *Оповргавање* је изношење таквих доказа чији узроци иду против нас и на нашу штету, а беседник их употребљава када примети да слушаоци имају другачији став о дотичном питању или сумњају у оно што су чули од њега. Оповргавање бива на следеће начине:

- (а) порицањем, тј. када је сасвим извесно да је предмет који представљамо нашем противнику обманљив или нескладан, сумњив или невероватан;
- (б) бива оповргавање још и кад не одбацујемо дотични предмет или дѐло, него утврђујемо његову исправност;
- (в) када своје противнике прикладним или још снажнијим начином прекоремо, а узроке прекора свесно заменимо;
- (г) оповргавање бива и негодовањем или презиром, када на великодушан начин презиремо и одбацујемо оно због чега нас оптужују, понашајући се као да тако шта није достојно

наше пажње или, пак, на умешан начин све преокренемо у глуму и извргнемо подсмеху; (д) најзад, противнички докази се оповргавају личном равнодушности, када неко дѐло нити поричемо, нити га називамо правим именом, него га вреднујемо поређењем са неким другим величанственим дѐлом. Тако је Хорације, свеједно што је убио своју сестру, одлуком народа римског ослобођен кривице, јер се народ више дивио његовој врлини, неголи што се бавио исправношћу пресуде.

ђ) О закључивању

1. *Закључак* је(сте) последњи део беседе којим се све оно што је беседник током беседе изнео, на усиљен начин покушава одбранили или још јаче узвисити.

2. На основу горње одредбе, јасно је да закључак има два дѐла своја:

(а) сажето и јасно понављање најбитнијих мисли, тј. оних одељака или ставова у беседи у којима је садржана узрочност или потврда реченог, чиме се слушаоци најлакше придобијају;

(б) подстицање духа и осећања слушалаца, како би се приклонили ономе што им беседник предлаже, тј. да би на њих оставио снажнији утисак.

2. О беседама особено

Беседе особено могу бити тројакога рода: **а)** показног (*genus demonstrativum*); **б)** расуђујућег (*genus delibarativum*); **в)** пресуђујућег (*genus iudicale*).

- а) Показном роду беседâ ове врсте припадају:
1. похвалне (panagyricus);
 2. благодарне (eucharisticus);
 3. честитајуће (gratulatorius);
 4. поздравне (salutatorius);
 5. надгробне (funebri).

1. О похвалној беседи

Похвална или панагиричка беседа, древностно у Панагири казивана, тј. на свечаном сабрању Грка који се са свих страна сабираху на Олимпијским играма, уобичајено се од тога времена почела практиковати, али сада и у смислу похвалних беседа произношених од уважених мужева прозваних због тога Панагирима.

Похвале или панагири, осим оних које већ подробно поменусмо у прогимнасматима, имају још два особена својства: а) *поредак*, и б) *правила*.

а) *Поредак* похвалних речи и беседâ састоји се углавном у следећем:

- (1) сваком потврђивању похвале сасвим приличи да се на неку врлину односи; на пример: честитости, великодушности, храбрости, трезвености и томе слично одговара да се тичу неког чина службе или достојанства личности о којој је реч, као: цара, војсковође, судије, архијереја или звања било којег другог великог мужа; такви докази чâсти чине саставни део похвале;
- (2) овоме припадају и учињена дëла или казане речи дотичног мужа о којем желимо да искажемо речи дивљења и хвале како би свршетак беседе имао своју сврсисходну завршницу;
- (3) пошто све врлине имају нешто заједничко, потребно је указати на поступке и на све

друго што ће потврдити оправданост наше хвале упућене дотичној личности;

- (4) најзад, као похвала некој особи може послужити и истицање њеног порекла, рода, васпитања, доба, услова живота, уложеног труда, окончавање живота и тако даље.

б) Правила. У похвалним беседама придржавамо се следећих правила:

- (1) начин произношења похвале који смо одабрали свагда треба да је усаглашен са темом;
- (2) током похвале не треба употребљавати маловажне или небитне примере, него свагда треба изводити такве којима се дотична особа ванредно истиче или је узроковала неку новину, или је, пак, учињено дѐло у свему неуобичајено;
- (3) предмет похвале треба да буду такве ствари или поступци који су учињени у корист других људи или ради спасавања државе, а учињени су без потраживања било какве награде или без остваривања било каквог другог интереса за то;
- (4) првенствено треба истицати вредности које имају заједнички именитељ међу врлинама, као: верност, учтивост, љубав, благодарност, искреност, предусретљивост и тако даље;
- (5) они, пак, са којима желимо да упоредимо неку особу, треба да буду још узвишенији достојанством од ње или да су јој равни како би хвала, али и врлине, међу собом биле уједначене;
- (6) најзад, треба избегавати лажне или измишљене вредности, нити је умесно преко-

мерно хвалити; уколико то не успеш да избегнеш, нећеш задобити поверење ни када будеш износио нешто истинито.

2. О благодарној беседи

а) Благодарном речи назива се беседа којом, због примљеног добротинства, исказујемо некоме своју благодарност.

б) У благодарним речима треба се придржавати следећих правила:

- (1) у *почетку* речи беседник испољава своју неизмерну радост због узвишености примљеног добротинства, изражавајући своје искрено признање чињеницом да нема довољно прикладних и лепих речи којима би се могао изразити; понекад је умесно направити и ћутљиву станку након изговорене благодарности;
- (2) током *потврђивања* онога што је казано у *почетку* још више се развија реч захвалности којом се велича наш добротинитељ, поготово ако је добро дѐло учињено у ситуацији беде или какве друге невоље; потом се указује на бит добротинства; напоследку, говори се и о начину на који је добро дѐло учињено, тј. не под присилом или изнудом и роптањем, него својевољно; не због упућене молбе, него личним нахођењем, не са закашњењем и са одлагањем, него правовремено;
- (3) у *закључку* се обећава да ће се примљено добротинство свагда задржати у благодарном сећању, тј. да никада неће бити избрисано из срца или, пак, заборављено.

3. О честитајућој беседи

а) Беседа или реч честитке исказује се поводом извојеване какве победе или поводом неког срећног завршетка, тј. исхода или, пак, поводом доласка неке уважене личности која има висок чин, а коју поздрављамо речима најлепших жеља.

б) Речи честитке које упућујемо заслужнима због извојеване победе имају следећа правила:

(1) *почетак* беседе свакако треба да буде оран и раздраганог духа, велелепан и препун одушевљења: тон треба да буде громогласан, а никако тих;

(2) током *потврђивања* оправданости онога што рекосмо у почетку указује се на: (а) оправданост вођеног рата, (б) тешке услове ратовања, (в) исправност одлуке о прихватању рата и на усрдност у припреми за рат, храброст током вођења рата и убрзавање његовог завршетка, (г) набрајају се успеси и указује на корист од извојеване победе, на ослобођење народа од ратног страха, очување градова и земље од ратних пустошења. Хвале се војсковође, војници и сви други храбри и одважни мужеви заслужни за брзу победу, али и они који славни завршетак стекоше, тј. који дадоше живот за отаџбину;

(3) *закључак* треба да садржи најлепше жеље за здравље, благостање и дуговечност свих оних који допринесоше извојеваној победи, узношењем молитава Богу, једином стварном победиоцу и даваоцу мира, и сваковрсног другог благостања.

в) Ако реч честитања није упућена због извојеване победе, већ због уздизања на узвише-

нији степен ч асти и достојанства, онда беседник најпре исказује своју радост због примљеног одликовања; као друго, указује се на општенародну радост због тога; под три, ч аст и степене одликовања се уважавањем и бираним речима велича; напослетку, обелодањује да ово одликовање није случајно, нити је изнуђено, а још мање је последица нечије молбе или препоруке, већ представља одраз ванредне заслуге и ревности.

4. О поздравној беседи

Поздравна беседа јесте реч поздрава која се, колико је могуће краће, упућује цару, кнезу или некој другој којој високој личности поводом дана рођења, ступања у брак или посете месту у којем живимо.

а) У поздравној речи приликом доласка у наше место:

- (1) *почетак* беседе потражује раздраганост и свеопшту радост због доласка високог госта; узрокована је искреном надом, ишчекивањем доласка и усрдношћу свих грађана, једном речи свенародним одушевљењем;
- (2) у *потврди* се умножава и разрађује похвала поздрављаној личности, хвали се настао дан и славље, као и расположење народа због доласка високог госта;
- (3) *закључак* узноси додатну благодарност за пређашњу част које су удостојени сви жители који свесрдно, а у част госта, изливају љубав и потврђују своју оданост, али и друга усрдна расположења према њему.

б) У поздравној речи поводом рођендана или поводом рођења наследника:

- (1) *почетак* беседе је узрокован радосним догађајем и одише племенитим осећањима због рођендана или рођења детета, а условљен је временом, местом и личностима о којима је реч;
- (2) *потврда* садржи похвалу родитељима, отаџбини, прецима и свима онима са којима је дете у сродничком односу, а који полажу велике наде у новорођеног наследника;
- (3) *закључак* изражава и садржи најлепше жеље за здрав, срећан и дуг живот новорођенчета и његових родитеља.

в) У поздравној речи поводом закључења брака:

- (1) у *почетку* беседе се износи уопштена похвала брака, а на основу тога се указује на добробит коју ће из конкретног брака имати родитељи и сродници;
- (2) *потврда* се ванредном усрдношћу изграђује и у њој се хвале обе особе које ступише у брак, али се уједно указује и дужно поштовање њиховим родитељима, наводи се богатство њихових душевних и телесних дарова, као и све друго чиме ће брак обилovati;
- (3) *закључак* обавезно благовести о радости свих сродника, пријатеља, суседâ и свих сабраних на свадби и брачном весељу, са жељом да међусобна љубав и усрдност младеца буде дуговечна и овековечена срећним рађањем деце.

5. О надгробној беседи

а) Под надгробном беседом подразумева се реч која се произноси или приликом погребâ или, пак, поводом годишњег молитвеног помена умрлој особи.

б) Надгробне беседе се састоје из три дела: а) похвала умрле особе; б) указивање утехе ближњима и сродницима; в) савети наследницима да се свагда сећају покојника и његових врлина. Што се тиче правилâ произношења ових беседа, она су следећа:

(1) у почетку беседе треба посведочити, речју и ставом, тугу и жалост због десивше се смрти и руководити се, или: а) *позивом на тугу*, а пример налазимо у Тулијевој погребној беседи поводом смрти беседника Краса, у којој се каже: *О, варљиве наде наше! О, лажљиве среће и сујетних подвига наших који врло често, посред свог трајања, ломе се и падају, и пре но што стигну у пристаниште бивају потопљени таласима живота*; или: б) *описивањем велелепне сахране* и велике туге узроковане погребном тишином и свештеним страхом који се читује код присутних; или: в) *достојанственим указивањем на исувише кратку и непостојану судбу људску*; или: г) *наводе се околности* које прате погреб, хвале вредног, покојника. На овакав начин Амвросије започиње своју реч похвале поводом смрти императора Теодосија, говорећи: *Ово су нам потреси земље и непрекидно падање кише, као и прекомерна помраченост раширена по свој земљи наговештавали, указујући на пресељење са земље великог цара Теодосија*; или: д) *силовит почетак* којим ће се дочарати неочекиван догађај смрти који је узроковао велику тугу. Овакав начин је много сврсисходнији неголи тихо и умерено казивање. Пример таквог почетка нам пружа громогласан наступ поете у поеми посвећеној

блаженој сени Александре Павловне, у којој се каже: *О, небеса! Шта ја то видим? Какви су то знаци туге, каква је то борба наше природе? Куд год да се окренем чујем плач и тужан вапај који је тешко утолити. Смушено и колебљиво теку сада реке, а тама покрива врхове гора које болно јецају. Са Русијом, Унија неутешно нариче, а Тривали нештедилице лију потоке суза. Чегу су то знаци, какве судбе наше? Кажите ми шта ће узроковати толико многе и битне промене? Тешко мени! Шта то чујем? Каква ми то страшна вест пара уши? Паноније лепота, светило и слава угаси се, осиротела је држава Роксолан. Предивни изданици северног кесара, полуноћног света силног господара, нестадоше. Љута смрт отрже најнежнију супругу Александру из наручја њеног нежног супруга!*

- (2) *Потврђивање* се састоји од она три, већ поменута, дѐла: похвале, утехе и заветовања. Када говоримо о похвали, у овом случају она се разликује од напред назначене по томе што је у првом случају реч о радосном стању и осећањима, а у овом о жалости, те је веома добро чувати се свега онога што би могло било какву радост да наговести или да људе подстакне на весело расположење. Жалосно расположење сродникâ се тешки на следећи начин: а) указивањем на трезвен и хвале достојан живот који је покојник живео; б) похвалама и чашћу које су покојнику додељене и указане током живота, тј. подсећањем на његове врлине осведочене како у јавним, тако и у непознатим, дѐлима и поступцима; в) подстицањем наде на блаже-

ну и вечну насладу; г) децом и унуцима који у себи носе племените особине и гене свога оца и деде. Уколико је покојник, о којем говоримо, свој живот положио на бојном пољу, за отаџбину своју, онда нам се још веће могућности отварају за беседу. Сродници и ближњи који тугују за покојником нарочито ће се подстаћи на тугу ако им се у сећању оживотвори свеколика честитост која је красила умрлог сродника.

- (3) У закључку се пожели да покојник добије вечно блаженство на небесима, а на земљи вечан спомен међу потомцима.

Напомена: а) Овде треба додати и надгробне записе на споменицима који треба да садрже као прво: име и својства умрлога, у најкраћим цртама, затим године рођења и живота, и најзад, приличи написати и неку знамениту мисао којом ће се заокружити надгробни натпис. Узор овоме може бити надгробни надпис Јовану Рајичу, архимандриту ковиљском: *Богу, цару, народу верно послуживши и поставивши свима пример својом честитошћу, овде почива Јован Рајич, муж кога су сви волели и поштовали. Проживео је 72 године живота, у великој тузи природни дуг одужи својим прецима. Оплакује га српски род и опојава га Црква Света, јер је лишена учења овог пребогатог мужа.*

б) Као ванредни примери надгробних записа могу послужити и они у којима се упокојене особе представљају као наратори. Такав је случај Овидија Назона: *Овде почива Назон, нежне љубави саигратаљ, због ума свога и стихова својих страдалник. Свеједно је да ли си га волео, када прођеши овуда тихо кажи: нека буде покој Назоновим костима. Исто читамо и на споменику угарском краљу Владиславу, погинулом код Варне: Римљани су ознаменовали пропаст своје Кане, а ја ознаменован Варну, те се и сви ви самртници, по моме примеру, научите да не нарушавате веру своју! Да ми свештеници нису заповедили да не приступим дату заклетву, не би Панонија стењала под Скитима.*

б) Расуђујућем роду беседа припадају следећи облици: 1. саветујући (suasorius); 2. расаветујући (disuasorius); 3. убеђујући (hortatorius); 4. утешавајући (consolatorius); 5. препоручујући (commendatorius); 6. умољавајући (petitorius).

1. О саветујућој беседи

а) Саветујућа беседа јесте таква врста говора у којем неком (по)казујемо или саветујемо некога шта треба да учини. У оваквим врстама беседа треба бити веома обазрив; савете људи баш не прихватају радо, поготово ако долазе од особе нижег ранга или ако је реч о особи која је достигла неки виши чин или звање или, пак, ако је у питању особа која се на ненадан начин обогатила: но, осим ових, постоје људи необразовани и пристојни или особе које су препуне страхопоштовања – први од наведених (простојни) свагда и свему претпостављају честитост и корист која из тога произилази, а други (препуни страхопоштовања) свему другом претпостављају достојанство и чâст – који радо примају савете; због казаног треба најпре да знамо чиме су слушаоци више заокупљени: да ли користољубљем, или честитошћу или, пак, жуде за увесељавањем? У том смислу погледај први део књиге, глава друга – о страстима! Треба, дакле, водити рачуна о наравима и природи слушалаца, али и о њиховом добу, као што то Хорације описује у „Књизи о уметности Питијској”, казујући:

*Голобрад младић, који још свог учитеља нема,
Радује се коњима, псима и злаћаним пољима.
Наклоњен је злу, презире саветнике,
И слабо прониче у оно што је добро; среброраситник је.*

*Горд, славољубив и нарушитељ љубави,
Када стаса, дѣла ће му бити нечовечна.
Тражећи пријатељство и богатство, али и славу,
Спреман је да нанесе сваковрсно зло.
Као старац, једнако је непријатан,
Страшећи све и свакога -
Одлаже, нада се, жели, тугује, сумња
И тихује, тај времена хвалитељ.
Све што у детињству дѣлом учини,
Младим људима строго оспорава.*

б) У саветујућој беседи

- (1) у почетку је потребно разазнати каква је особа коју желимо да саветујемо да бисмо на ваљан начин могли похвалити њену трезвеност и отклонити од себе сваку сумњу у своју добру намеру, односно да учинимо све што је до нас да дотична личност никако не посумња да ми то чинимо из гордости неке или, пак, да не изгуби поверење у себе као неспособног и немоћног.
- (2) *Потврда* обавезно садржи потребне заклјучке и чињенице: а) од тога *шта је часно* да би се уверио на који начин ће све то служити његовом достојанству и части; б) од тога *шта је корисно* да би се уверио какву ће све из тога корист он, али и сви око њега, имати; в) од тога *шта је нужно* да би се избегло зло које може да настане; г) од тога *шта је безбедно* да би се уверио како ни њему, нити онима око њега, неће бити нанесена никаква невоља; д) од онога *шта је пријатно* да би се уверио како се са мало уложеног труда све може безболно превазићи; њ) од онога *шта је угодно* да би се уверио како ће му дотич-

на ствар или поступак више утехе пружити, него што ће га заморити; и, најзад, е) од *онога што га окружује*, тј. личности, времена, места и других околности и примера на које му се може указати.

- (3) *Закључак* треба да је сажет и у њему ће се у најкраћим цртама поновити казано, са искреном жељом и надом да ће све на добро изаћи.

2. О расаветујућој беседи

а) Расаветујућа беседа јесте такво казивање у којем беседник настоји да свему ономе што је казао и доказао у саветујућој беседи сада нешто супротно дода и тиме додатно још посаветује слушаоца.

б) У расаветујућој беседи

- (1) *почетак* треба да буде исти онакав као и у свему другом, тј. најпре треба испољити бриге и изнети ваљане узроке који су нас и подстакли да саветујемо или да исказујемо хвалу дотичној личности или, пак, ако је потребно, бла̀го је треба опоменути и укорити.
- (2) *потврда* настоји да од супротних места или примера изведе закључке, као: а) од *гнуснога* да би схватио како се тиме губи част и име; б) од *штетнога* да би схватио какве све невоље души и телу његовом предстоје; невоље се поименично набрајају; в) од *беднога* или *погубнога* да би познао погибао која му прети; г) од *напорног*, да би било јасно шта га све чека ако наумљено спроведе у дѐло; д) од *неугодног* да би схватио невољне последице које ће га снаћи; и најзад, ђ) од *онога што га окружује*, тј. околности и прилика, на-

вођењем разних примера и негодовања које ће испољити његови другови и пријатељи.

- (3) *Закључак* на смеран начин заокружује све казано, уз уверавање да уколико се напусти лагодно и пријатно, достићи ће се оно што је непоколебљиво и постојано.

3. О убеђујућој беседи

а) Убеђујућа беседа је скоро исти онакав облик казивања као и саветујућа беседа што је, са разликом што се у саветујућем казивању помоћу савета подстиче разум и трезвеност, а убеђујућа беседа више делује на осећања; савет поучава, убеђивање распаљује; савет показује шта треба чинити, а убеђивање како треба учинити; саветовање припада потврђивању, док се убеђивање закључком потврђује.

б) Велелепан пример убеђивања налазимо у Куртија који наводи речи императора Александра приликом подстицања три стотине младих војника да нападну и заузму камениту гору Аримазем, коју је чувало тридесет хиљада наоружаних војника:

Александрово подстицање три стотине младића

Са вама, о, младићи и вршњаци моји, утврђене и непобедиве градове освојих: врхове планина које су вечитим снегом покривене и килијске теснаце прођох; индијску врелину без муке издржах, а ви, као и ја, показасте своју немерљиву храброст. Гора, коју пред собом видите, само један пут проласка има и њега варвари добро чувају, док остала места занемарише и оставише без страже, осим неколико осматрачница којима

осматрају наше положаје. Пронаћи ћете ви пут ако пажљиво узидете на врх горе. Ништа природа није толико високо створила да храброст не може да савлада. Поступајући тако, мада сви други у томе очајавају, ми ћемо Азију у својој власти имати. Попните се на врх горе и са врха ми дајте знак белим заставама: ја ћу тада свом силом навалити како би наши непријатељи занемарили ваше присуство и сву пажњу усмерили на нас. Онај који се међу вама први попне на врх горе добиће за награду десет таланата, као и сваки други који мисли одмах иза њега да се попне: тако ће бити до првих десет младића; уверен сам да се ви не уздате толико у своју снагу и срећу, колико у моју чврсту вољу и намеру коју пред собом имате.

4. О утешној беседи

а) Утешна, односно, беседа утехе, јесте облик којим покушавамо да, деловањем на осећања, утолимо или ублажимо нечију беду, невољу, тугу или жалост која га је снашла.

б) Беседе ове

- (1) *почетак* признаје величину насталога зла, искрено стављајући до знања унесрећеном да нас његова невоља једнако тишти као и њега;
- (2) *потврђивање* утешавања потражује доказе који зависе: а) *од жреба* или *судбе* човекове којом је намењено да се у животу сваковрсно зло мора одважно подносити; б) *од воље Свевишњег*, којој противити се јесте безумно дело, што и философи сведоче; в) *од краткоће* трпљенога зла и уздања у излечење, што и неки знаци посведочавају; г) *од примера* других људи који много веће невоље издржа-

ше и савладаше их без икаквог роптања; д) *од умањивања и обезвређивања настале невоље која је у очима страдалника обично већа него што нам говори стварно стање;*

- (3) *закључак* указује на труд, подвиге и стрпљивост којима ће се настала беда и невоља моћи превазићи и победа дочекати.

Напомена: Уколико је особа која другог теши нижег ранга или је једнака или, пак, узвишенија од особе коју теши, треба добро да води рачуна о следећем: ако је у питању утешитељ *нижег* ранга од утешавајућег, наводи се морају са потребном предострожности и умерено износити, поготово ако је реч о мислима којег философа или неког другог премудрог мужа. Утешитељ који је *једнак* ономе којег теши своју утеху ће заснивати на пријатељству и међусобној дружби, истављајући себе као меродавног за пружање утехе. *Узвишенији* од онога којег теши, ако пред собом види особу веома потиштену и ожалашћену због настале беде, полаже право да таквог на примерен начин, али кротко, прекори, стављајући му до знања да се постојеће стање може превазићи и савладати без обзира на сву тежину настале невоље.

5. О препоручујућој беседи

а) Препоручујућом беседом се подразумева онај облик казивања којим настојимо неку особу узети под своју заштиту или под своју милост и благовољење, свесрдно је препоручујући некој знатној, и високог рода, особи.

б) Препоручујућој беседи

- (1) *почетак* свагда треба да буде разложен, са потребним образложењем узрока који нас је подстакао на препоруку; уобичајени разлози због којих се одважујемо некога да препоручимо јесу сродство, пријатељство, убогост и друго;

- (2) *потврда* се састоји у набрајању својстава и особина особе коју препоручујемо: његова евентуална заслуга за нешто, честитост, ученост и радиност, свеједно што он не потиче од заслужних или (високо) благородних родитеља; на крају се обавезно стави напомена да ће учињена милост или добротинство дотичној особи много помоћи, а добротинитељу ће послужити на хвалу и част;
- (3) у *закључку* се, како у наше име, тако и у име препоручене особе, изражава најдубља захвалност добротинитељу којег умољавамо.

6. О умољавајућој беседи

а) Умољавајућа беседа јесте реч којом, или себе ради, или неког другог ради, било кога и ради било чега, молимо.

б) умољавајућом беседом

- (1) У *почетку* помињемо раније већ примљена добротинства од особе коју молимо за нешто, хвалимо њену предусретљивост и штедрост, на основу чега узимамо слободу да умолимо за ново добротинство;
- (2) у *потврди* показујемо: а) да се молба може без додатног, тј. великог труда и напора испунити; б) да ће излажење у сусрет молби послужити на славу и хвалу дародавца; в) да ће примаоцу милости даровани поклон послужити на добро и корист; г) пружају се уверавања да се молилац неће због примљеног дара погордити или незахвално отуђити од дародавца;
- (3) у *закључку* беседе још једном указујемо на нужду која нас је нагнала да замолимо по-

моћ, обећавајући да ћемо указано добротинство свагда памтити и носити у срцу своме, а Господу Богу да ћемо уносити молитве за добробит свог дародавца.

Напомена: Наведним облицима могу се придодати још и неке друге врсте беседâ које припадају како показној, тако и расуђујој врсти казивања, које на основу нашег искуства могу да се изроде.

в) Пресуђујућем роду беседа или беседи правне врсте, осим наведених облика, припадају још и говори *оптужбе* и говори *одбране*; пошто се оне у савременом нам времену не употребљавају толико често, њихову важност нећемо ничим умањити ако их овде изоставимо, а наведемо њихове примере у *Додатку*, постављеном на крају овог Приручника.

ТРЕЋИ ДЕО

О украшавању (elocutio)

Украшавање је поступак којим помоћу бираних израза и речи описујемо предмете или разрађујемо предложене теме. Разврстава се украшавање на три главе: прва говори о *тропима* и *фигурама*; друга – о *периодима*; трећа – о *стилу*.

ГЛАВА ПРВА

О тропима и фигурама

А) О тропима (заменама)

1. Троп или замена јесте реч која се смислом од свог значења преноси на други и другачији смисао или значење; на пример: предао је овцу вуку, тј. доброга човека је предао човеку злобном.

Напомена: Када желимо било коме упутити неки преносни смисао, а хоћемо да будемо разложни, треба имати на уму да није упутно сваку постојећу изреку употребљавати, већ само ону којом ћемо до краја бити јасни и којом ћемо појачати важност и задовољство: *како велику рђу подноси душа моја*. Плиније каже: рђне тела, које преносимо на душу своју, много већу важност имају, него када бисмо казали да наша душа тугује; ово бива са разлогом.

2. Постоје четири врсте тропâ: а) метафора (преношење); б) метонимија (преименовање); в) синегдоха (објашњавање); и г) иронија (глума).

А) *Метафора* јесте троп којом се неки израз, од свог смисла и значења, преноси на нешто друго, поређења и поистовећивања рâди, као: *руке његове су гвоздене, груди су му Адамантове*. Метафори припадају:

1. алегорија (иноречје);
2. катахреза (снажноречје);
3. антропопатија (човекострашће).

1. *Алегорија* (иноречје) је стално и упорно продубљавање метафоре; неки је још називају и

другачијим казивањем пошто се свагда једно говори, а сасвим друго се подразумева реченим. Разврстава се на: а) чисту, и б) смешану.

- а) *Чиста* алегорија јесте када сви изрази и речи имају преносни смисао, као што то видимо при крају Оде посвећене архиепископу и митрополиту Стефану Стратимировићу:

*Види како изничу нежне лозе
Подстакнуте његовом пламеношћу,
Како је разврстано шаренило ружја.
Ни кудрави вихор, ни зима,
ни ледена туча не могу их уздрмати.*

- б) *Смешана* алегорија јесте када се између личних и преносних израза уочава сродност, као што налазимо у поменутој оди:

*Сваки крин засађен твојом руком
Нека ти буде очима рај,
Настој све да видиш срећне због себе
И буди штедар у светлости;
Буди себи својствен.*

2. *Катахрезас* (снажноречје) (погрешна употреба фигура) јесте веома смела и снажна метафора, прекомерно употребљена као, на пример: већ се подне ноћи приближило.

3. Антропопатија (човекострашће) јесте метафора којом се о Богу и о Његовим својствима говори човекоподобно или се Богу приписују људска својства. Тако се у Светом писму казује као да Бог слуша, види, негодује, гневи се, ревнује, мрзи и тако даље.

Напомена: Треба пазити да се замена не користити ако је:

а) врло подла и од гнусне ствари произведена; на пример: *оседели Јовиш Алпе покрива снегом.*

б) врло смела и од удаљеног узета, као: *ветрови језде пољем;* или она друга: *када је умро Катон, Сенат је постао сироче.*

Б) Метонимија јесте троп у којој се имена предметâ, који међу собом стоје у неком односу, узајамно преносе са једнога на други, те добијамо следећу ситуацију:

1. Када се *узрочност* ставља наместо дејства, као:

а) *Проналазач* уместо *пронађенога*; на пример: Марс уместо рата; Церера уместо пшенице; Бах, уместо вина.

б) *Писац* уместо књиге, као: Цицерон уместо дѐла Цицеронова.

в) *Материја* уместо материјала од којег је предмет направљен; на пример: гвожђе уместо мач.

2. Када се *дејство* ставља наместо узрочности, као кад се каже да говори Јеванђеље, уместо Христос (говори). Или: победа је по природи горда, уместо победилац (је горд).

3. *Подмет* [субјекат] уместо придодатог, као:

а) *оно што садржи* уместо садржаног; на пример: град се весели, уместо грађани (се веселе); хуле небо, уместо Бога (хуле).

б) *власник* уместо власништва; на пример: Укалегон гори, уместо Укалегонова кућа гори.

в) *војсковођа* уместо војника; на пример: Сципион је победио Ханибала, уместо: победио је војнике Ханибалове.

г) *означено* место уместо означенога; на пример: Јовиш седи насред Капитола, уместо кип Јовишев.

д) *Ствар* уместо времена; на пример: док сам живео у Понту, Истер је три пута био замрзнут и три пута је лед покрио Еуксиново море – Овидије.

4. *Придодато* уместо подмета [субјекта]. Ова врста метонимије бива на сладећи начин:

а) Када се поставља оно што је *садржано* уместо онога што садржи; на пример: Рим је победио Картагину, уместо *римска држава*.

б) *Знак* уместо онога што означава; на пример: Танка фина *покривала* и дуге *хаљине* које покривају колена, тј. означавају се дјеве и матроне. Овидије.

в) *Нестварно* уместо јасног; на пример: *Врлина* је похвална, уместо муж је пун врлине.

г) *Време* уместо ствари или особа у том времену о којем је реч; на пример: *жетва је нага*, тј. жетеоци су наги.

5. *Претходеће* уместо последујућег; на пример: леђа се нагнаше у бекство, тј. утекоше.

6. *Последујуће* уместо претходећег; на пример: не може се предати плачевном огњу, тј. умрети. Овидије.

В) Синегдоха је(сте) троп у којој се два појма или две ствари замењују због везе коју међу собом имају, тако да један без другог просто не могу да постоје или ако једно нестане или, пак, недостаје, и други са њим обавезно мора нестати или постати мањкаво.

Начини и могућности стварања ових Тропа многобројни су, а најбитнији су следећи:

1. Када се целина поставља наместо једног дела; на пример: *Овде, нежне љубави саиграатељ, почивам. Назон, ради ума свога и стихова својих страдалник – уместо тела или пепела Назоновог.*

2. Део уместо целине; на пример: безумна глава наместо безуман човек; једра уместо брод. Тако Овидије каже у „Ожал. књига прва”:

*Тако не тамо где сам хтео,
него како је ветар (до)носио, ја сам видео
како крманош пушта једра.*

3. *Врста* уместо имена, управо:

- а) заједничко име уместо личног имена; на пример: видевши звер, побегао је, тј. (видевши) лава.
- б) *множина* уместо једнине; на пример: душе не умиру са телом нашим, уместо, душа наша. Овидије.
- в) *број* увећан и познат, наместо умањеног и непознатог; на пример: тма̑ (њих) га је покрила, уместо безброј (њих).

4. *Име* уместо врсте, управо:

- а) *Лично* име уместо заједничког имена; на пример: нити би Тифони твоје лукавство знали без морских валова, нити би Фебову здраву науку људи познали. Овидије.
- б) *Једнина* уместо множине; на пример: кâп дѹби камен, уместо капи дубе камен. Или: непријатељ кога се свако са десног и са левог бока плаши, обе стране изненада својим нападом плаши уместо непријатељи. Овидије.

5. Синегдохи још припадају и следећи облици: **а)** металипсис (заступништво) и **б)** антономазија (узимањање).

а) Металипсис је(сте) такав облик синегдохе у којем, када пођемо поступно од једне изреке, схватимо (да смо дошли) и дођемо до друге неке изреке; на пример: током неких гледајући царства своја, веома се дивим класју, тј. током неких година, помоћу класја (којем се дивим) појмим каква је жетва; од жетве, пак, појмим каква је година.

б) Антономазија јесте облик синегдохе којим уместо неког имена нешто друго видимо, што је још узвишеније и наликује ономе о чему је реч, те може бити или *својствена* или *несвојствена*.

- *Својствена* антиномазија јесте када се неко име, које је и многима другима заједничко име, кроз усиљеност дарује још и неком другом. Тако поета Хомер и Виргилије; беседник Демостен и Тулије; ужас Римљана, Ханибал.

- *Несвојствена* антиномазија јесте облик када се лична имена зарад преимућства природе њихових дела и поступака, заслуга и врлина, умешности или неке друге ваљане особине преносе на некоје друге личности. Тако: заштитник науке назива се *меценат*; мудри цар – *Соломон*; благи кнез – *Тит*; праведни судија – *Аристид*; богаташ – *Крез*; убожјак – *Ир*; невинашце – *Метел*; тиранин – *Нерон*.

Г) Иронија јесте троп којом говоримо и подразумевамо нешто сасвим друго од онога што је смисао наших изговорених речи; на пример: О,

изванредног ли пастира, вука овцама! О, народа светих! У њиховим вртovima расту богови! Квинтилијан.

Овом тропи припадају још: 1. хипербола (преувеличавање); 2. сарказам (подсмевање); 3. литотас (утанчивање); 4. еуфимизам (благихваљење); 5. иперватон (преступање).

1. *Хипербола* јесте облик ироније у којем неку ствар или прекомерно преувеличавамо или је, пак, прекомерно умањујемо, тј. понижавамо, тако да тај наш поступак прелази сваку границу; на пример: лаганији од пера; узвишенији од небеса; таласи заплъускују небеса.
2. *Сарказам* је осећајно исмевање неког унесрећеног човека; на пример: радуј се, Царе Јудејски;¹⁷ тако је Александар казао Клиту: иди сада Филипу и Пармениону Курцију.
3. *Литотас* јесте облик ироније помоћу којег настојимо да умањимо неку ствар која је са свим очигледно веома велика; на пример: Крас је сиромашнији од небеса, уместо: Крас је веома богат човек.
4. *Еуфимизам* јесте врста ироније којом непријатне ствари или појаве изражавамо пријатнијим и угоднијим изразима; на пример: не презире вино, уместо: он је пијанац.
5. *Хипербатон* је облик ироније који бива када природни поредак и редослед речи мењамо, при чему предлог или везник долази на крају; на пример: слободно међу наукама, лепоречје најособитије јесте; реч ова два дела има.

17 Мт 27:29.

Б) О фигурама или схемама (изображењима)

Фигуре представљају својеврсно саображавање појединих израза и речи које се и иначе разликују од уобичајеног начина употребљавања. Фигуре се од троп разликују по томе што се могу састојати и од сопствених израза, док се троп састоји углавном од речи и изразâ који имају преносни смисао. На основу овакве одредбе сасвим је јасно да фигуре или схема могу бити двојаке: тичу се или *речи* и *изразâ*, или се, пак, тичу *представâ*.

1. О Фигурама израза

Фигуре *речи* или *изразâ* јесу оне (фигуре) које једино у својим изрекама имају неку важност, а коју губе уколико се изврши било каква промена редоследа; оне бивају на следећи начин:

- а. придевањем (*adjectio*);
- б. одузимањем (*detractio*);
- в. подобијем (*similitudo*).

а. Има девет врста или начина фигуре која бива *придевањем* и то су:

- 1. понављање (*repetitio*);
- 2. враћање (*conversio*);
- 3. укупност (*complexio*);
- 4. усугувљавање (*conduplicatio*);
- 5. усхођење (*gradatio, climax*);
- 6. поистовећивање (*synonimia*);
- 7. провођење (*traductio, polyptoton*);
- 8. додавање (*epitheton*);
- 9. многоповезивање (*polysyndeton*).

1. *Понављање* (*repetitio*) јесте врста фигуре у којој се од једног јединог израза или речи

изводе многе друге речи или фразе; на пример: нема напора који би њега заморио; нема представе која би њега могла уплашити; не постоји начин умирања који би њега поколебао у мислима. Слично овако налазимо и у Катилинином ”Првом слову”: *да ли те уопште узбуђује ноћна заштита горе Палатинске? Страхујеш ли од ноћних стража у граду? Плашиш ли се сабрања људи у великом броју? Да ли ти муку задаје утврђено место у којем је смештен Сенат? Не плашиш ли се ваљда погледа људи упртих у тебе?*

2. *Враћање* (conversio) је врста фигуре која је у свему супротна понављању, а којом се тако многи изрази или чланови окончавају; на пример: Цицерон у речи против Антонија каже: *жалите ли, Римљани, што су вам три пука војника побијена? Поубијао их је Антоније. Тражите ли угледне грађане? И њих је погубио Антоније. Да ли је ово насилан чин? Насиље је извршио Антоније.*
3. *Укупност* (complexio) јесте врста фигуре која у себи садржи претходне две врсте, *понављање* и *враћање*, при чему истим речима или изразима почињемо и завршавамо казивање; на пример: *ко је укинуо закон? Рул. Ко је обеснажио глас народа? Рул. Ко је узурпирао прво место на саборовању? Рул.*
4. *Усугубљавање* (conduplicatio) јесте усиљено понављање једних и истих речи, или више речј, на почетку, у средини и на крају казивања; на пример: *вâс, вâс позивам уважени мужеви! Цицерон за Милона; и у до сада већ поменутој Оди:*

*Густа магла је нестала,
А трострука светлост снажно блешти.
Тишина је свагде, окружује нас,
Еол бучни више не хуји,
а Нептун смирује таласе.*

5. *Усхођење* (gradatio) је врста или начин фигуре помоћу које, као по степеништу, или усходимо или, пак, нисходимо; на пример: отуда се рађа досада, из досаде се рађа лењост, из лењости слабост, из слабости занемаривање дужности, а из овога епикурејство.
6. *Поистовећивање* (synonymia) је фигура којом, у ствари, гомиламо истозначне изразе; на пример: *не могу то поднети, не могу трпети, не могу попустити. Победи, савладај, уништи непријатеље своје.*
7. *Провођење* (traductio, polyptoton) је врста фигуре којом се употребљавају исти изрази као и напред, али су они сада казани у различитим падежима, околностима, временима, уз упорно њихово понављање; на пример: *препуне су књиге, препуне премудрих речи, препуна је примера древност.*
8. *Додавање* (epitheton), као врста фигуре, бива када се личној именици, ради бољег и јаснијег схватања, придода још и придев; на пример:

*И многонапаћену душу
избавите од љуте смрти,
ако је могуће да погинули не погине.*
9. *Многоповезивање* (polysyndeton) је(сте) таква врста фигуре којом се у беседи прекомерно употребљава везник; на пример: *и правдом, и храброшћу, и добротом свих, цар напредује.*

б. Схемате или фигура изразâ која бива одузимањем јесу ово:

1. изостављање (ellipsis);
2. спаривање (zeugma);
3. неповезивање (asyndeton);
4. општење (synectosis).

1. *Изостављање* (ellipsis) јесте врста фигуре којом се изоставља један или, пак, мноштво изразâ; на пример: шта боље од правде? – изостављен везник *је!*

2. *Спаривање* (zeugma) је врста фигуре када се на један и исти глагол многи делови или чланови односе; на пример: стид је надјачао сладострашће, а одважност страх, разум је савладао безумље.

3. *Неповезивање* (asyndeton) јесте врста фигуре у којој се изоставља везник, а речи се једино помоћу запете раздвајају; на пример: *љубав дуго трпи, благотворна је, не завиди, не горди се, не чини што не пристоји, не раздражује се.*¹⁸

4. *Општење* (synectosis) је врста фигуре или схема која бива помоћу само једне речи, док две супротне или међусобно противне речи повезује; на пример: као што прекомеран труд, тако и прекомеран нерад једнако штети.

в. *Подобијем*, најзад, бива схема или фигура изразâ путем:

1. сличноречја (paranomasia);
2. поистовећивања (similiter cadens);
3. сличноокончавања (similiter desinens).

18 ср. И Кор 13:4-5.

1. *Сличноречја* (paranomasia) јесте врста схеме или фигуре када у једном и истом смислу користи речи или изразе који уопште нису међусобно слични, нити имају било који заједнички смисао; на пример: *наука је мука; боље је имати, неголи умети.*

2. *Поистовећивање* (similiter cadens) јесте таква врста фигуре када једним истим падежима и временима изражавамо сагласје; на пример: код Тулија налазимо: *шта је толико заједничко, ако не дух живима, земља мртвима, море пливачима, обала утопљеницима?* Овде уочавамо четири падежа која су дата у множини.

3. *Сличноокончавање* (similiter desinens) је(сте) врста Фигуре у којој се делови и изрази окончавају на један и исти начин, што нарочито бива у Словенској поезији, као:

*Мала несрећа ишчезава током времена,
А велика, пак, током времена увећава тугу.*

2. О фигурама представâ

Фигуре *представâ* јесу такве фигуре у којима битност није садржана у изразима или речима, већ у стварима, тј. којим год изразима да их дочаравамо или изражавамо, њихова снага ће свеједно бити мањкава. Оваквих схема или фигура има безброј и ради тога није упутно ученике оптерећивати изношењем небројено много примерâ и случајева, већ је довољно указати само на најбитније и најубичајеније, нарочито оне које се тичу: а) подстицања осећања; б) увесељавања; в) усавршавања у настави.

а. Фигуре или схеме које подстичу осећања јесу ове:

1. клицање или позивање (exclamatio);
2. сумњичавост (dubitatio);
3. умољавање (obsecratio);
4. питање (interrogatio);
5. одговарање (subjectio);
6. прелажење (transitio);
7. прећуткивање (reticentia);
8. дотеривање (expolitio, exergasia);
9. узглашавање (epiphonema).

1. *Клицање* (exclamatio) јесте врста фигуре која обавезно подразумева произношење и казивање оних израза помоћу којих настојимо да дочарамо неко снажно осећање или величанственост нечега; на пример: *О, временâ! О, наравѝ! О, дубино богатства, премудрости и разума Божја.*

2. *Сумњичавост* (dubitatio) јесте врста схеме или фигуре помоћу које беседник изражава своју колебљивост или недоумицу у вези са неким избором или са оним што му ваља чинити; на пример: *куда бих отишао од Духа Твога и од лица Твога куда бих утекао?*¹⁹ Или: *шта да подарим Господу како бих му узвратио за сва његова доброчинства према мени?* Ванредан пример колебања износи нам и Виргилије у четвртој књизи "Енеида", упућујући своје речи Дидону:

Шта да учиним?

*Да ли најпре да позовем младожење,
И ожењених номада да позовем саборе
Који негодују што сам их толико пута презрео,
Да ли бродовима или последњим
Теукрима да следујем?*

¹⁹ Пс 138:7.

*

*Каква је, дакле, заповест?
Да ли да на Тиријце упутим војну силу
И на сидонска племена, која једва одбих?
Или да се препустим ветровима и свирепој пучини?*

После оваквих недоумица обавезно долази избор и коначна одлука, при чему беседник оставља утисак као да се освестио и озарио новом светлости, пошто каже:

*Нека умре све што је заслужило смрт,
а жалост мачем нек' се прекрати.*

3. Умољавање (obsecratio) јесте таква схема којом молимо за помоћ Бога, или човека. Пример умољавања налазимо у Овидијевој другој књизи "Ожалошћених" упућен Августу Кесару:

*Богове молим, уколико милују
Римско име, нека ти дарују многа лета.
За отаџбину молим да буде, као и оцима,
Твојом заслугом безбедна.
Нека ти толико много година
Ливија живи безбедно,
Будући да је једина достојна постеље твоје.
Али и да је немаш, да си удов,
Тешко да би сличну њој могао имати.
Нека ти и син буде здрав
И нека вам обома у старости он буде ослонац,
И млада светила, унуци твоји,
Све што год да раде, нека буде наставак
Дела отаца твојих, и ваших.
Нека и Божиња, навикнувши на твоје оружје,*

Познатом заставом похита
 И Аузонским летом надвије крила своја
 Над вождом својим,
 Крунишући га ловоровим венцем
 Са којим и данас ратујеш
 Да би му врховну власт омогућио.
 Једним делом својим присутан си у граду,
 А другим делом покораваш његове противнике
 Који величају победу твоју.
 Молим те опрости и отклони погром својих стрела,
 Јер ми је њихова убојитост добро знана.
 Опрости ми, оче отаџбине, и не заборави име ово,
 Него загреј наду моју да ће гнев бити ублажен.

4. *Питање* (interrogatio) је таква схема кад оно што тврдимо или поричемо представљамо слушаоцима као упит само да бисмо што више подстакли њихова осећања и страсти; на пример: *докле ћеш ме, Господе, сасвим заборављати?*²⁰ Или Овидије у другој књизи „Ожалошћених”:

*Зашто то видех? Колико невоље
 И штете причинише ми очи моје?
 Зашто ми је позната кобна судба?*

5. *Одговарање* (subjectio) јесте врста Схиме у којој беседник на своја питања одмах и одговара, али што год је могуће краће; на пример: *Ко ће узаћи на гору Господњу? Или ко ће остати на његовом светом месту? Само онај ко има неупрљане руке и чисто срце.* Сличан пример налазимо у већ поменутој Овидијевој књизи:

20 Пс 12:1.

*Због чега је Дедал безопасно
летео крилима својим,
а Икар је у свом лету пао у воду?
Због тога што је онај летео високо,
а овај други је летео ниско.*

6. *Прелажење* (transitio) јесте таква схема у којој се претварамо, тј. остављамо утисак на слушаоце као да нам нешто од онога што говоримо није познато или, пак, желимо то да прећутимо како бисмо касније то на величанствен начин саопштили; на пример:

*Прећутаћу штедрост твоју, ревност у закону,
Смиреност и верност кесаревом трону;
Прећутаћу и друга небројена дела
Којима те је природа украсила све до сада.
Али не могу да издржим и прећутим
Твој труд за науке
Које си посвуда утемељавао.*

7. *Прећуткивање* (reticentia) је фигура или схема која бива када се беседа или реч ненадано прекине и на трен застане тј. нешто се том станком прећути, са циљем да би и слушаоци могли да размисле о узвишености казаног; свагда у питању мора бити нешто веома битно. Неуобичајени пример ове схеме пружа нам Виргилије у првој књизи „Енеидѝ” када Нептун прекореве ветрове који бѐсне:

*Ви се, ветрови, усудисте да без мене
Толику силу неба и земље узбудите!
Њих би ја ... но, боље ми је да стишам ову буру
И тада ћете због свог поступка да примите
Пуну и заслужену казну.*

8. *Дотеривање* (exergasia seu expolitio) јесте таква фигура којом неку тему, о којој смо већ многим речима говорили, још једном објашњавамо како бисмо додатно подстакли осећања и учинили да код слушалаца остане у дугом сећању; на пример: *речи моје чуј Господе; разумеј вапај мој; пази на речи молитве моје!*²¹

9. *Узглашавање* (epiphonema) јесте таква фигура помоћу које, након изговарања или окончавања казивања о неком битном догађају или ствари, упутимо слушаоцима знаменити усклик. Ванредан пример ове схеме налазимо такође у Виргилијевој „Енеиди”, глава трећа, у догађају у којем је Полимнатор убио беднога Полидора и пошто је сакрио тело његово, најзад је ускликнуо:

*Докле ћеш несносно ловити
самртна срца,
Проклета примамљивости злата!?*

б. Фигуре које служе за увесељавање јесу ово:

1. обраћање (apostrophe);
2. дочаравање (hypotyposis);
3. позајмљивање (prosopopeia);
4. изјављивање (ethopeia);
5. узвишавање (emphasis).

1. *Обраћање* (apostrophe) јесте фигура помоћу које се, током беседе, обраћамо неком другом лицу или говоримо о другом предмету којем. Тако Цицерон каже за Милона: *Vâs, vâs позивам одважни мужеви, који пролисте много крви за државу нашу! Vâs, непобеђеног у беди мужа и грађанина, vâs позивам, официри и војници! Вама, који не само да гледате, него и оружјем допринесосте да се толика врлина сачува, да не пропадне, да се не истреби!*

²¹ Пс 5:2-3.

На сличан начин и Virgiliје у четвртој књизи "Енеида" говори Дидону:

*О, Сунце, ти што сву васељену видиш
И претужно срце моје младалачко познајеш,
Прозерпино, и фурије, и богови немирни,
Час последњи у који ми Дидон прети
Смилујте ми се: услишите данас молбу моју.*

И још у тој књизи читамо:

*О, слатка смрти!
Када то зажеле судбина и богови
Прихвати дух мој,
И избави ме од несносне туге.*

2. Дочаравање (hypotyposis) јесте врста схеме помоћу које се нека ствар толико живописно дочарава и описује да слушаоци стичу утисак просто као да је гледају пред собом. Пример овога нам пружа Овидије у књизи трећој од "Понта посл. 3.", у којој описује како је видео Купида:

*У глуво доба ноћи, док беше пун месец
Који обасјаваше двокрилна окна прозора,
И док убичајено стање
Тугаљиве маште овладаваше мноме,
Осећања моја препуштаху се тихом покоју.
Изненада, ваздух се поче шумовито комешати,
И чух као да неко покушава
прозорска окна отворити.
Уплашен, окренух се на леву страну
Јер се расаних и веома узнемирих.
Тада угледах Купида, али не у пређашњем изгледу,
Него како тужно држи жезло у левој руци.
На врату му не беше сребрна гривна, нити лента,*

Нити му коса беше уредно зачешљана као пре.
 Власи косе беху замршене по лицу,
 А крила која видех, беху влажно запрљана,
 Као што видимо на голубовима
 Када кроз многе руке прођу.
 Познавши га, мада ми беше боље познат раније,
 Усудих се да му се речима обратим.
 О, детенце учитељево, невољни узроче,
 Којег, да нисам поучавао, боље би ми било.
 Зар си овде дошао где мира никада нема,
 Где Истер варварски голотињу скрива?
 Шта је узроковало долазак твој
 Ако не да видиш зло моје?
 Ти си повод смушеним стиховима мојим,
 А научио си пети степен шестим надградити.
 Ниси ми дозволио да Меонске стихове пишем,
 Нити да опевам великих мужева дѣла храбра,
 Већ си слабашне силе ума мога
 Луком својим пламено усковитлао;
 Јер, док певах, осим власти мајке твоје
 Ништа друго на ум ми није могло доћи.
 Но, и то не беше довољно, него још безумније
 Почех те учити како ћеш лук натезати.
 Бѣг ми тога рѣди беше да̑т за награду
 И насеобина у забаченим неспокојним местима.
 Ни Еумолп није тако поступио са Орфејем,
 Нити је Олимп тако учинио фригијском Сатиру.
 Нити је Ирон тако наплатио Ахилу,
 Нити је Питагору тако наградила Нума.
 Једини ја таквога ученика поучавах,
 А за то што те учих и оспособих,

Овакве дарове од питомца свога добих.
Ти знаш, ако желиш истину казати,
Да никада не желех закон да изиграм.
Каж ми: јесам ли те наговарао када
 Супругу да слажеш?
Или те некада на прељубу упућивах?
Није ли сваки мој стих био опомена
Да нам све то скривен закон брани?
 Какву би корист имао од онога
Што је строгим законом забрањено?
 Зар бих писао о прељуби?
Зато својим стрелама тако тешко рађаваши,
И непрекидним горећи пламом бесниш:
Тако кесар од Енеје, унук брата твога,
Жив да буде и срећно да влада Васељеном.
 Учини да његова јарост на ме ослаби
 И да, прекративши мој бег,
 Прикладно уточишите ми одреди.
Рекао је све ово у сну крилатом детету,
 Од њега овај одурни одговор чух:
 Стрелом пламеном, луком и стрелом,
 Главом мајчином и кесаревом кунем се.
Ништа ме учио ниси, сем што је слободно,
Нит' ти се може приписати нешто недолично.
 Мала је кривица на коју се тужиш
 И знаш да те је због ње снашла казна.
 Знај да не приличи тугу понављати,
Нити се може грешка твоја оправдати.
 Иако злочине јавно истичеш,
Знај да гнев судијин није мањи од кривице твоје.
 Ништа мање осећаш да зарад утехе своје

Оволики пут преузех на себе.
 Тада ми се десило први пут да будем у месту овом
 Кад ми је мати моја заповедила Медеју да рђним.
 А због чега сада, опет дођох 'амо?
 Ти си узрок, о војниче, мили, мога стана.
 Одбаци страх; срце кесарево ће омекишати
 И мирније време, ако желиш, за тебе ће настати.
 Не сумњај у оно што ја узиштем, час се приближи
 И победа ће, радости пуна, да се обелодани.
 Тада ће радосни дом и деца, и Ливија мајка,
 И отац са отацбином да се покажу.
 Када народ буде усрдни поздрав упутио,
 Тада ће по граду сви олтари пламено мирисати.
 Лаган ход ка жртвеним олтарима вршиће се смерно
 И тада ће, мислим, мољење моје бити услышено.
 И рекох ово, виђење у ваздуху намах ишчезе!

Сличне описе налазимо и у „Књизи постања”, приликом казивања о стварању света; у „Књигама макавејским”, кад се говори о Јуди, а тако и „Јеванђеље” говори кад описује страшни суд Божји. На такав начин и Виргилије у другој књизи „Енеидâ” описује пад Троје, а у трећој књизи Полифима Киклопа, у четвртој књизи Буру и Картагину, у петој књизи поља Јелисејска. Тако исто Хорације у првој књизи „Одâ”, глава 4., описује зиму, а Овидије описује у „Метаформозама”: свеопшти потоп, златни век, палату, сунце, станиште сна, и друго; Цицерон: Катилин, Клодија и Милона; Григорије Назијанзин описује страдање невиних, а Амвросије описује Прелест похоте.

3. *Позајмљивање* (prosopopeia) бива када беседник у свом говору прекомерно помиње друга

лица, већ умрла или одсутна, износећи на виде-ло речи које се до тада нису чуле. Тако Цицерон наводи Брутове речи против Антонија, говорећи овако: *Ја прогнах царева: а ви, мучитељи, одобравате; ја успоставих слободу, а ви се слободи опирете; ја спасах отаџбину од беде, а ви слободни, остављате је у беди, и тако даље.*

Велелепни је, златног века производ, Августов надгробни натпис у којем му његова умрла супруга, као своје мужу, позајмљивањем говори: *недозрела погибох, али ти, мужу мој, живећи срећно век свој, живи са њим и мој!*

4. *Изјављивање* (eporeia) јесте таква схема којом се нечија нарав, природа, ум и наука бира-ним речима дочарава. Тако Салустије дочарава Етопију особине Катилинине, говорећи: *Луције Катилина потиче од рода благородног, препун дарова духа и тела, али ипак луцкастог и развратног ума беше. Од младости своје уживао је у разним сукобљавањима, убиствима, крађи и заподевању свађе међу грађанима. Тело му беше, мимо очекивања, отпорно и навикло на глад, зиму и прекомерни замор, а дух његов беше веома дрзак и смео, непостојан и превртљив. Присвајао је туђу својину, а свој иметак је безумно расточио и прокоцкао; био је слаткоречив, али и малоуман.*

Напомена: Неки изјављивању приписују још и *ликоликост*, тј. *просопографију*; то је таква схема по-моћу које се нечије лице, уста, карактерне црте или одећа подробно описују.

5. *Узвишавање* (emphasis) јесте схема у којој се нека ствар преко мере увеличава, или се умањује, одступали тако од стварности; на пример: *Ксерксова војска је прекрила читаву Азију – овим жели*

да се укаже колико је Ксерксова војска многољудна. Или: *педљом премерава и мери небо, а дланом земљу* – овим жели да се укаже на бесконачност бића Божјег.

в. Фигуре које подстичу полазнике на усавршавање у настави јесу ове:

1. супротстављање (antithesis);
2. саопштавање (communicatio);
3. заузимање (occupatio);
4. поправљање (correctio);
5. уздржававање (sustentatio).

1. *Супротстављање* (antithesis) јесте схема или фигура у којој се речи речима, а изрази изразима супротстављају. Пример ове схеме налазимо код Цицерона, у говору против Катилине: *Са ове стране је стид, а са оне бестидност; са ове долази непорочност, а са оне раскалашност; са ове стране је верност, а са оне неповерење; са ове стране је чедност, а са оне је разврат; са ове стране је уздржававање, а са оне сластољубије.*

2. *Саопштавање* (communicatio) је схема која бива када беседник са пуним поверењем од својих слушалаца потражује и очекује савет у вези са оним о чему говори, подвргавајући потом њихово мишљење подробном расуђивању. Тако Цицерон каже Цецину: *Ако би сада, у овај дан, наоружани људи покушали да уђу у твоју кућу, не дозвољавајући икоме да се приближи улазним вратима куће, кажи ми: шта би ти тада учинио?*

3. *Заузимање* (occupatio seu prolepsis) јесте фигура помоћу које беседник то, што би му можда противник његов био у стању да опонира или да га упита, износи као да се налази у истој прилици

и на његовом месту, дајући при томе потребно об-
разложење. Тако Овидије у четвртој књизи „Посл.
из Понта” каже:

*Због чега толико истражујеш моју пуномоћ?
Због тога што сваки поступке своје правда.*

4. *Поправљање* (correctio) јесте схема којом
беседник своју мисао, или читаву беседу, на трен
оставља по страни као да намерава да је исправи
или додатно објасни. Тако Цицерон каже за Це-
лија: *О, великог ли безумља! Да ли да то назовем
безумљем или бестидношћу?*

5. *Уздржавање* (sustentatio) јесте схема којом
беседник настоји да, са циљем узбуђивања и под-
стицања пажње својих слушалаца, за неко кратко
време задржи говор, чинећи при томе станку у
говору о теми о којој ће им мало затим прогово-
рити; на пример:

Хоћу ли говорити, или да ућутим?

Вапај претежак

Из преисподњег долази гроба ...

Виргил. у III књ. Енеид.

Напомена: Употреба схемâ или фигура̂ по наведе-
ном редоследу треба да буде врло умерена и да се
обазриво проводи у беседи, свагда са обзирањем
на оно што каже Квинтилиан: Схема која се сврсис-
ходно и у одређеном поретку употребљава, у свему
је драгоцени украс беседе, као што и неприлично
или прекомерно употребљавање схеме изазива
одвратност, па и негодовање, слушалаца.

ГЛАВА ДРУГА

О периодима, о поретку беседе и о прелазима

Веома је добро, али и потребно, све беседе украсити тропима и фигурама, као што до сада то и образложисмо; међутим, осим тога, беседа треба да буде и периодичка, односно, треба да је течна и повезана, тако да чини једну складну и јединствену целину. Тога ради, сада ћемо говорити најпре: *о периодима*; потом: *о поретку беседе*; и најзад: *о прелазу*.

А. О периодима

1. По Цицерону, период је реч или предлог састављен из делова повезаних и зависних међу собом, али никако не може имати савршен и пун смисао уколико није придодат и последњи део. Делови периода који се могу разматрати јесу два: *виши* или *чланови* (*membra*) и *нижи*, *одељак* или *преграда* (*incisa*).

а. По граматичким правилима, чланови су речи са пуним смислом; када говоримо о периоду, међутим, онда су то речи које зависе од нечега, тј. од онога што очекујемо; на пример: *пре но што почнем своје казивање* – то је члан периода у којем, у наставку, нешто очекујемо, те му се придодаје нов члан који ће садржати пуни смисао: *дозволите ми да вам укратко опишем невољу која ме је задесила*.

б. Одељак или преграда јесу кратке речи, речце и изрази посредством којих је на јединствен начин казана само једна реч или, пак, више речи и изразâ који представљају део члана; на пример: *ништа није часније од врлине, ништа лепше, ништа пријатније* – овде су три преграде (*incisa*) заступљене.

2. Основа сваког периода јесу нека предложења или поставке – предлози, од којих се неки називају *основни*, неки *уметнути*, а неки се опет називају *сходни*.

а. *Основни* предлог или поставка јесте у исто време и логички предлог (*fundamentalis, logica*), а под њим се подразумева реч која се састоји из подмета, прирока и везе. Пример: *врлина је часна* – у таквој поставци заснива се устројавање сваког периода.

б. *Уметнут* предлог назива се још и другостепен (*interjecta, sekundaria*), а под њим се подразумева Логичко предлагање које је расечено или раздвојено на два дела и састоји се само од подмета и прирока. Пример: *Врлина је, Богу и човеку угодна, веома часна* – израз: *Богу и човеку угодна* означава уметнуто предлагање.

в. *Сходно предлагање* или још прикључено (*congrua, accessoria*) јесте такав предлог који је у свему сагласан са Логичким предлагањем и са њим се директно и ванредно може повезати посредством везујућих частица. Пример: *Главу своју многим невољама подвргох* – уколико будем зажелио да ову поставку периодом умножим, додао да је коначни узрок: *због тога што сам свагда јурио за сла-*

вом; из овога произилази следећи период: *да од младости своје нисам непрестано јурио за славом, никада не бих искусио невољу.*

3. Период може бити двојак: а) прост, и б) сложен.

а. Периодом *простим* назива се јединство основног и логичког предлога који је у њему, али се од подмета до прирока долази помоћу околине или уметања, места или времена, стања или било каквих других околности. Пример: *похоту треба избегавати; периодички: похоте која зловнима дарује храну, свакако се треба чувати. Несрећа долази од смушене савести; периодички: несрећа која настаје због смушене савести оптерећује дух човеков и узрокује узнемиреност срца.*

б. *Сложен* период бива када се основна поставка, са једним или многим сродним поставкама или предлозима, помоћу неких частица повезује и сједињује; уколико је потребно, овде се може и основно предлагање заменити уметцима (као што то рекосмо и о периоду простом), а самим тим и умножити.

Напомена: Период прости, који се још и *једночлан* назива, разликује се од основног предлога тиме што се у њему подмет и прирок [субјекат и предикат] сједињују непосредно или директно, и без икаквог обраћања пажње на околности. У периоду основном, међутим, подмет и прирок [субјекат и предикат] се посредством околности и зависности, тј. уметнутим предлозима и запетама, повезују и сједињују.

На основу реченог, о сложеном периоду про-изилази следеће:

1. Период сложен састоји се из два дела своја: **а)** предњака, тј. увода (protasis), и **б)** завршнице (apodosis).

а. *Предњак* (protasis) представља, и јесте, узвишенији или виши део периода, састављен из једног или више делова који посредством неке независне частице ишчекује потоње излагање.

б. *Завршница* (apodosis) јесте други део сложеног периода који смисао предходног дела, у зависном односу према њему, допуњује и окончава. Пример: *Као што се злато прекаљује у ватри, тако се врлина очитује у невољи.* Узвишенији део периода овде чини предлагање: *као што се злато прекаљује у ватри*, и на основу њега очекује се нешто што му следствено одговара; то је управо други део или завршница, а гласи: *тако се врлина очитује у невољи.* Ова допуна сасвим употпуњује пређашњи смисао реченог.

2. Период сложени се дели на: **а)** правилан (regularis); и **б)** неправилан (irregularis).

а. Правилан период је онај којем се поуздано зна број чланова, при чему он не може имати више од четири члана, те могу бити: двочлани (bimembris), трочлани (trimembris) или, пак, четворочлани (quadrimembris).

- *Двочлани* период се састоји из два члана, међусобно сасвим зависна; уколико би се састојао само од једног члана, свеједно што је умножен, у том случају би се називао *прост* период, као што је већ речено напред.

- *Трочлани* период се састоји из три члана који могу бити сложени тако што ће први имати један, а потоњи два члана, или ће први, тј. предњак имати два члана, а завршница један.
- *Четворочлани* период има четири члана и они могу бити сложени, или предњак из једног, два или три члана, или опет потоњи (то јест, завршница) може бити из једног, два или три члана.

6. Неправилним се назива онај период који има непознат или неизвестан број чланова тј. пет, шест или много више.

3. Сложен период, нарочито правилан, саставља се на следећи начин, управо:

- *Двочлани*, када се основном предлогу узрок, или услов, или супротно, или слично, или срањивање или било шта друго придодaje, при чему се обично претходеће изображава тако као да основно предлагање заузима место потоњег. Пример: основно предлагање – *послаћу ти књигу ову*; Плиније на следећи начин поставља двочлани период: *пошто сам касно сазнао за твој долазак* – први члан, *због тога ћу ти књигу, коју ти обећах у последњем писму, послати* – други члан. На исти начин и Цицерон изводи двочлани период: *заштитник града мора се поштовати* – основно предлагање; *због тога што примисмо град овај који је бесмртни Бог уздигао* – први члан, *заштитник тога града мора бити поштован од стране вâс и ваших потомака* – други члан.
- *Трочлани* се ствара на основу двочланог периода, први или потоњи се допуњује и ум-

ножава неком новом узрочности, условом, супротстављањем или било чиме другим. Пример: Поменуто предлагање помоћу два члана већ си видео како се слаже; трећи, пак, члан ће настати ако казано: *заштитник града*, допуниш односном речи – *који*, добићеш: *који је град овај заштитио*, и тако ће постати период трочлани, тј. *пошто примисмо град овај, који је Ромул подигао Божјом помоћи* – први члан, *тога ради ви, и потомци ваши, дужни сте поштовати тога* – други члан, *који је, подигнут и проширен, град овај заштитио* – трећи члан.

- *Четворчлани* период је најванреднији од поменутих, јер нити је претерано дуг, нити је сувише кратак, те веома прија ушима; он се слаже било да се двочлано *претходеће* и *последујуће* умножи,²² било да се ма који део допуни новом узрочности, подобием, поставком или сравњивањем.²³

Напомена: У слагању, улепшавању и повезивању периода веома много доприносе везе који нам омогућавају да се што боље изјаснимо; тога ради овде ћу изложити само неке од њих, као:

22 Ако ме било ко упита због чега пишем ово;

И беседе моје коју ми корист доносе:
Одговорићу – време и тугу тако блажим,
И тога часа једину ту корист извлачим.
Овид. у књ. 4. Посл. из Понта.

23 Ако је Ромул град овај основао и прибројао га градовима подигнутим у част Бога: зар није достојно да ми, са својим потомцима, указујемо част сваком делу града и ономе који је тај град заштитио, али и ономе који улаже напоре и доприноси ширењу, улепшавању и утврђивању тога града?

који тај
 тога ради зарад
 докле, докле год дотле
 какав такав
 овакав онакав
 не тога ради него
 јер зато
 будући да због тога
 бар, барем стога
 колики толики
 као што тако
 овај, пак онај
 најпре потом
 прво друго
 ако и..... не
 мада ипак
 ако ово зашто то или оно
 не толико колико
 или или, или пак
 где, тамо ту
 овде онде
 одакле одатле
 пре него одмах
 пре док већ
 ни, нити нити
 када, ако тада
 понекад онда, тада
 тада када
 ако некад онда
 прво затим, потом, најзад
 ако ништа друго онда свакако
 овај тај
 ово то, оно
 толико колико
 с једне стране са друге

тако као да
 колико толико
 ја, пак ти, пак
 колико више толико мање
 да ли дакле
 ако, пак тада
 ако ли онда
 ако би онда би
 ако, дакле, тада
 ако неко онда

Б. О поретку беседе (numerus oratorius)

Поредак или ток, а још се назива и број беседе, јесте таква особеност или украс беседе којим се неки израз или период, са свим својим деловима и члановима, на пријатан и прихватљив начин представља слушаоцима: ово својство је толико сродно и природно красноречју да без њега, и без вођења рачуна о њему, беседник и његово слово могу претрпети велику штету; тога ради, како древни, тако и новији риторичари прописују нам правила којих се свакако треба придржавати:

1. Да на једном месту не буде сједињено много сагласних или самогласних; на пример: *част жртва твојих; Усековање Јованово.*
2. Да се једна и иста писма или слогови не понављају често; на пример: *он је о вашем одласку одавно чуо од мене; свирепим поступком својим, улио је страх свим људима.*
3. Без озбира на све опасности понављања, када год је то потребно, неизоставно ћемо неки израз и поновити; на пример: *не постоји посао којим би се трудољубиви људи заморили, када њихов труд служи на опште добро.*

4. Да се на једном и истом месту не стављају многи једносложни изрази, пошто ће у том случају изрази да сметају један другоме; на пример: *Бог све нас у овом животу чува*. Ако ипак дођемо у прилику или ако будемо принуђени да учинимо противно овом упутству, онда је увек боље једносложне изразе мешати са вишесложним. Боље је рећи: *он сва места избегава*; нёголи: *он свим местима бежи*.
5. Увек треба остављати природан поредак, тј. лица стављати испред ствари; на пример: *Велики Александар је покорио читаву Азију*; погрешно је казати: *читаву Азију је покорио Александар Велики*.
6. Ако се негде набрајају било какве ствари, онда то набрајање треба вршити по важности наведених ствари; на пример: *живот и смрт; небо и земља; море, реке и изворишта*.
7. У речима које немају толико периодâ или различитих чланова свагда је потребно, са једне стране, употребљавати периодички начин казивања, а са друге – употребљавати чланове и запете.
8. Чланови који су повезани смислом, нарочито ако је смисао противан, када су у питању изрази и речи, треба да буду уједначени, тј. да имају у себи исто онолико речи колико има речи и члан испред њих; на пример: *раније си живео са похвалом; сада живиш са поругом; ово није записан, већ природан закон*.
9. Последњи израз периода може бити нешто дужи и свој смисао налази у завршном слогу беседе.

В. О прелазима (transitiones)

1. Да би се реч у беседи украсила и дотерала, није довољно само да чланови између себе буду усаглашени, а Периоди да буду повезани, већ треба да и узвишенији делови беседе, свеједно на њихову разноликост, буду у најтешњој вези и као што су периодички чланови повезани везама, тако исто речи треба да буду повезане прикладним прелазима. Прелажење или прелаз јесте начин повезивања речи да би оне међу собом чиниле једну целину, исто као што су чланови међусобно повезани одговарајућим смислом. Неки то и другачије кажу: Прелажење јесте када укратко покажемо шта је казано и шта иза тога следује.

2. Постоји две врсте прелажења: **а)** прелажење савршено; и, **б)** прелажење несавршено.

а. *Савршено* прелажење бива кад на сажет начин подсећамо слушаоце о ономе што је већ речено, уједно им указујући и на то о чему ће у потоњем казивању бити речи; на пример: *О начину војевања већ рекох; сад ћу казати и о јунаштву тога војевања.*

б. *Несавршено* прелажење јесте оно у којем се изрази и речи прећуткују, и о њима се тек овлаш напомиње. Тако је Цицерон казао за Росција: *погледајмо сада, судије, шта следи.*

Примедба: Преласци се не изучавају толико помоћу правила, колико читањем и вежбањем. Да бисмо полазницима колико-толико олакшали учење, позајмићемо за ову прилику неке начине или примере прелажења, у првом реду од Тулија.

Примери Цицеронових Прелазâ

1. Много о срамоти рекох, сад ћу о наилазећој невољи проговорити.
2. На једно писмо одговорих, сада ћу прећи на друго.
3. Но, довољно рекох о глуми, пређимо сада на битније.
4. И то си се усудио? (Постоји ли нешто што се не би усудио?)
5. И да бисте казано што боље схватили, започећу слово из почетка.
6. Нека овде буде крај; но, сузе ваше ме подстичу да наставим реч своју.
7. Много већ рекох о том прворазбојнику, више него што хтедох; но, још не рекох ништа о његовим знаменитим злоделима.
8. Али, због чега наводим толико удаљене примере?
9. Велико је ово; међутим, још узвишеније тек следи.
10. Не желим у овоме да будем опширан.
10. Због чега вам напомињем о маловажном?
11. Пошто прећутах свакодневне ствари, дозволите ми да проговорим о ванредном и несвакидашњем.
12. Само још једно, иако је моја реч дошла до краја, не могу да прећутим...
13. За почетак је довољно; пређимо сада на потврђивање речи моје.
14. Што се тиче одређивања, размотримо следеће.
15. Време је већ да о нечему другом проговоримо.
16. Ово је о Господу, а следеће је о служитељу.
17. Занемаривши увод, усмерићемо се непосредно на тему.

18. До сада говорисмо о кнезу, а сада ћемо о поданицима.
19. О, када бих ја довољно времена и беседничкога умећа имао...
20. Сада, сада се прените, слушаоци!
21. Ово беше колико-толико подношљиво; ко може више поднети?
22. Ово беше у тајности, размотримо сада оно што је јавно учињено.
23. Но, прећутаћу ово, и толико...
24. Овоме припада још и следеће...

ГЛАВА ТРЕЋА

О стилу (stylus)

А. Стил није ништа друго до сједињавање израза или фразâ, да би се остварила мисаона јасност.

Б. Стил се дели на две врсте: I – *уопштен* и II – *појединачан*.

I – *Уопштен* стил може бити: *ниски* (tenuis), *осредњи* (mediocris) или *преузвишени* (sublimis).

а. *Ниским* стилем се назива таква врста писања која од читаоца ништа посебно не потражује, сем да написано правилно схвати и да буде убеђен у веродостојност написаног.

1. Особине или својства овог стила јесу: јасност, чистота и схватљивост. Самим тим, он је веома погодан за тропе и фигуре.

2. Овај стил се употребљава: **а)** у наравици; **б)** у догматици; **в)** у дијалогу и посланицама; **г)** у кратким беседама и речима које су намењене простодушном народу од којег се ништа велико не очекује, сем да схвати и да срж беседе у изворном облику пренесе другима.

Напомена: Ниском стилу у свему је супротан стил сувопарни, јер је разголићен, без икакве дражи и привлачности.

б. *Осредњи* стил, који се другачије назива још и умерено обојен и углађен, по Шелеру јесте врста, или начин, говора који не објашњава толико ствари, колико употребљава тропе, али и фигуре веселог духа и међусобно повезане чланове и пе-

риоде. Највише се употребљава у препиркама ради увесељавања присутних, затим у повесним посланицама упућених знаменитим мужевима и у свакој другој прилици у којој не настојимо само некога научити, него у којој желимо некеме и угодити.

Овакав стил употребљаваху Ливије, Корнелије, Салустије и многи други латински писци; такве врсте је и ово слово скитских посланика великом Александру, као што наводи Курције у књизи VII, глава 33:

„Ако би богови изволели да ти удовоље и да те учине великим, сходно жељи душе твоје, онда те васељена уопште не би могла сместити. Једном руком би дотицао сунчев исток, а другом руком би дотицао запад. А када би и ово све остварио, тада би се упитао: а где то велико Божество скрива своју блиставу светлост? На тај начин би посведочио да исувише много желиш, више неголи што можеш постићи и носити. Из Европе прелазиш у Азију, а из Азије поново долазиш у Европу и кад, најзад, сав род људски будеш покорио, заподенућеш рат са шумама, снеговима, рекама и дивљим зверима. Зар ти не знаш да горостасна стабла веома дуго расту, а за тили час се обарају? Безуман је који поглѐда на њихове плодове, а о њиховој узвишености не размишља! Отрезни се! Запутио си се да заузмеш сâм врх, а нападаш гранчицама које си појео! Врло често и лав бива храна малим птицама, а рђа неумитно нагриза и гвожђе...”

в. *Преузвишен* стил се састоји од бираних и ванредних речи или изразâ, а краси га оштроумност и достојанственост. Овакав стил доводи слушаоца у стање усхићења и одушевљења. Такав је управо пролог Јовановог јеванђеља: *У почет-*

ку беше реч, и реч беше у Бога, и реч беше Бог. Он беше у почетку у Бога. Све кроз њега постаде, и без њега ништа не постаде што је постало.²⁴

Исте узвишености је и већ поменута изрека Виргилија Дидона:

*Нити си богињина мајка ти,
Нити је пород твој
Пореклом од Дарданâ; већ те је љути
и неверни Кавказ породило из тврдог камена,
а свирепи Иркани су те дојили.*

Преузвишен стил се додатно још побољшава на следећи начин:

1. уколико су ствари, о којима желиш да говориш, узвишене и ванредне, у обзир би требало да узмеш околности и да одабереш најупечатљивије, а небитно да занемариш;
2. метафоре овога стила треба позајмљивати од отмених и племенитих ствари, чиме ће се стил веома узвисити и оплеменити;
3. уколико користиш отмене фигуре, које ће бити кадре да подстакну слушаоце, ако су ти изрази јасни, а реч течна, упечатљива и достојанствена, ако наводиш битне доказе или користиш прикладне примере, стил ће много добити на тежини; и најзад,
4. ако желиш да стекнеш оштроуман и велелепан стил, обавезно мораш читати како дела древних, тако и савремених писаца; ако су у питању писци словенскога израза, треба читати Свете оце чија дела су преведена са грчког, али и остале црквене књиге без изузетка јер су оне најбољи пример преузвишеног стила којим су написане.

²⁴ Јован 1:1-3.

Напомена: Преузвишеном стилу је супротан такозвани надут стил који се огледа у томе што беседник до те мере увеличава и надувава мисли да оне постају невероватне; или, пак, у свом говору на исти начин и истим изразима дочарава мале и небитне ствари једнако као и оне велелепне и достојне оваких израза и говора.

II – *Појединачан* стил дели се на: а) лаконски; б) антички; в) азијатски; и г) родијски.

а. *Лаконски* стил јесте врста говора којим се на врло кратак начин о нечему казује, тако да се пре умом, нёголи читањем, казано може појмити. Стил је добио име од Лаконаца или Лакедемона који су обичавали да своје мисли изразе на најкраћи могући начин. Тако су своје непријатељу, који је претио да ће мачем и огњем да заузме њихову земљу, одговорили обичним грчким двогласником: **εἰ**, што ће рећи: **ако** – тј. *ако можеш*. На исти начин је Јулије Цезар, победивши сина цара Митридата, извојевану победу јавио Римском Сенату на лаконски начин: *дођох, видех, победих*.

б. *Антички* стил је онај у којем се говори сходно, и у сагласју, са природом предмета, што ће рећи да о стварима приземним треба говорити једноставно, о умереним се говори умерено, док се о важним и битним предметима говори узвишено и достојанствено тј. раскошно. Ради тога су Цицерон и Квинтилијан једино антички стил сматрали и признавали за исправан начин говора.

в. *Азијатски* стил или врста говора јесте онај у којем се на врло опширан и многоречит начин казује о предметним стварима, тј.

казивање се усмерава на претерано украшавање изразâ. Име је добио од азијатских народа због тога што су ови народи обичавали весели и раскошни начин разговора примењивати.

- г. *Родијски* стил представља средину између античког и азијатског стила, управо: опширнији је од првога, а умеренији је и сажетији од другога, због чега се може сматрати веома добрим и прикладним стилем.

Напомена: Постоје још и неке друге врсте стила, као, на пример: *периодички, разговорљиви, историјски, поетски, богословски, философски*, а сасвим је јасно, јер им и име то каже, због чега се називају баш тако.

ЧЕТВРТИ ДЕО

О произношењу (pronunciatio)

А. Произношење јесте употребљавање нашег гласа током беседе на прикладан начин, а пропраћено је различитим покретима тела у зависности од теме о којој говоримо или, пак, како каже Цицерон, произношење јесте својеврсно красноречје тела.

Напомена: Важност начина на који се беседа произноси доказује се и тиме што, уколико наше речи и не поседују неку риторичку вредност или су, пак, бледуњаве у изразу, ипак могу да буду сврсисходне уколико су правилно наглашене и изговорене, због чега Тулије сасвим основано тврди: положај и покрет тела нашег различита јачина гласа и изглед лица нашег, чине да изговорена реч буде јасна, достојанствена, пријатна и прихватљива.

Б. Да би се током произношења беседе могао заузети исправан положај тела, потребно је следеће: 1. памћење (memoria); 2. излагање (declamatio), и 3. покрети тела (gestus corporis).

ГЛАВА ПРВА

О памћењу (memoria)

А. Памћење је душевна сила која помоћу спољашњих чула или дочаравањем, тј. изображавањем појмова задржава ствари у сећању и као да постаје основа за њихово целовито произношење. Беседници који не памте речи које желе да изговоре, него их запишу, а приликом произношења написаног не дижу очи и лице своје са хартије, много губе на лепоти и умности онога о чему говоре.

Напомена: Кнезовима и другим јавним личностима, који су обременени свакодневним пословима, не може се у зло уписати уколико своје говоре произносе на основу записане речи. Овако је, по Светонију, поступао и Август с обзиром на чињеницу да због преоптерећеног времена није имао када да се бави беседништвом. Исто се допушта старијим, и болешћу изнуреним, особама, али се не може дозволити и младим особама, нарочито оним који похађају школу.

Б. Да би се памћење оснажило и унапредило, много нам може помоћи следећа пракса:

1. *умерена храна и пиће*; прекомерна употреба вина, нарочито пијанство, затупљује нашу памет, наш ум и наш разум.
2. *Умерени сан*; продужено спавање, поготово ако се човек зноји током сна због чега мозак губи потребне сокове, као и прекратак сан због прекомерног и непотребног умора, може да нанесе велику штету нашем памћењу.

3. *Јасно дочаравање*; наш ум на најбољи начин прихвата, памти и сећа се онога што је себи јасно и подробно представио.
4. *Преписивање речи*; искуство наших училишта потврђује да, уколико полазници марљиво преписују своје лекције, а задате теме украшавају лепим изразима, стално размишљајући о њима, научено лакше памте и дуже задржавају у сећању.
5. *Правилан распоред речи, повезивање и деоба делова*; ако се мисли и изрази на сврсисходан начин поставе и распореде, уз вођење рачуна о међусобној повезаности и зависности њиховој, олакшава се нашем уму да их лакше и дуготрајније задржи у мислима и сећању.

ГЛАВА ДРУГА

О излагању (declamatio)

А. Излагање је умешност којом се наш глас на пристојан начин, у свему сагласан са изразима и речима, употребљава.

Б. Да би излагање било добро и савршено, беседници најпре треба да знају све врлине, али и мане које могу да проистекну из њиховог говора како би ово друго избегли, а оно прво сачували и подстицали.

1. Врлине или својства доброг и савршеног беседништва јесу следеће:

- речи свагда треба изговарати разумљиво и јасно, у свему саобразно са темом;
- јачину и боју гласа треба непрестано мењати, а све у сагласју са особеношћу наших израза и осећања; глас треба да нам је другачији у почетку беседе, другачији током повествовања и потврђивања реченог, а сасвим другачији на крају, у закључку произнесене речи. У почетку, уколико нема разлога за какво прекомерно усхићено и напрасно казивање, глас треба да је тих и смирен; током излагања и потврђивања казаног глас треба да бива све јаснији, тј. снажнији и мужаственији, а у закључку да буде сасвим снажан и упечатљив како би громки израз беседников задржао осећања слушалаца;
- ништа другачије не треба поступати и током произношења мисли водити рачуна

о измени боје и снаге гласа; важне и битне речи или чланове, као и упите, треба свагда истицати узвишенијим гласом и наглашавањем, а тугу исказивати смиренијим и тишим гласом; гнев громким, мржњу суровим, страх трепетним, љубав умилним, радост живим и бодрим гласом, а сажалење према страдалнима треба исказивати лаганим и сажалавим гласом топле боје.

2. Мањкавости излагања које се могу појавити огледају се углавном у следећем:

- кад током беседе све време употребљавамо једноличан певајући глас;
- кад своје казивање проводимо уједначеним и безличним гласом, тако да западнемо у ситуацију не само слушаоцима, него и себи, као беседнику, да постанемо досадни и заморни;
- када непримереним гласом, тј. криком и пискавошћу изговарамо беседу; Цицерон овакве људе не назива беседницима, него лајавцима;
- када беживотно, хладно, зевајући и полумртвим гласом произносимо своју реч, долазећи у сасвим супротну ситуацију од оних који врискаво и пискаво изговарају своју реч; самим тим је јасно да треба бити опрезан и у једном и у другом, односно, сасвим је јасно да нашу реч изговарамо негде између пискавости и умртвљености;
- кад се беседа исувише нагло и брзо, налик брзо текућој реци, изговара, скоро у једном даху, тако да ни беседнику није могуће да

предахне, нити се, пак, слушаоцима омогућава да поразмисле о ономе што су од њега чули. Оваква мањкавост је најсвојственија младалачком добу и полету;

- када исувише успорено, тј. слог по слог, налик падању капи кише, изговарамо речи.

ГЛАВА ТРЕЋА

О покретима тела (gestus)

А. Покрете или положај беседниковог тела током беседе Цицерон назива живим красно-речјем; под тим се подразумевају положаји тела који на свој начин прате и потврђују оно што беседник речима изговара.

Б. Правила којих се морамо придржавати у вези са положајем тела тешко да се речима могу одредити, тако да положај тела више делује на очи, неголи на уши. Древни, али и савремени нам, реторичари ипак утврђују нека и уопштена правила која, у ствари, извиру из личне природе беседникове, као:

- беседник, коме је битно да остави добар утисак и мужаственост, обавезно треба да избегава било какву женственост, мекоћу и томе слично;
- положај тела његовог треба да је усправан и достојанствено узвишен, не сувише горд или надмен;
- кад беседник заузме неприродан и извештачен став, налик кумиру,²⁵ једнако је штетно као и кад би се понашао исувише слободно, непрестано вртећи се и поскакујући, шарајући погледом својим или упирући га непрестано у исте слушаоце, како се понаша раздражен и бесан човек; због тога потребно је
- задржати умерен и сталожен поглед очију, без суровости и зверске грубости, како би очима

²⁵ Кумир = кип, идолопоклоничка и паганска беживотна статуа – прим. прев.

својим дочарао расположење душе, јер очи су, у ствари, весници наше душе; много ће погрешити сваки беседник који, ако говори о небу, упире поглед свој у земљу, а ако говори о аду, упире очи своје према небу;

- приликом покрета руку, њиховог подизања или спуштања, беседник мора бити веома опрезан како их не би прекомерно дизао, спуштао или њима лупао по катедри; није прикладно рукама непрестано и без ваљане потребе махати, као да сечеш ваздух, али није добро ни приковати их уз тело; првим начином се подстиче смех код слушалаца, а другим начином се испољава лична уплашеност или страх; леву руку треба користити врло ретко, а углавном треба десна рука да буде у покрету, док приликом изражавања неког усхићења или умољавања присутних, обе руке треба истовремено подићи; прсте, уколико није у питању нешто особено и ванредно, не треба раздвајати и појединачно испружати²⁶;
- уопштено казано, положај и покрети тела, који се другачије називају још и красноречје тела, не могу водити својеврсну борбу или супарништво са красноречјем уста; свагда треба задржати меру и знати да оно што беседник својим устима изговори мора бити пропраћено прикладним положајем или покретом тела његовог; овоме ћемо се онајпре и превасходно научити истрајним вежбањем, пре неголи пуким придржавањем одређених прописа у том смислу.

Свршетак руководству красноречја словенског.

²⁶ Подразумева се упирање прста у некога – прим. прев.

**ПРЕДСТАВЉАЊЕ
РАЗЛИЧИТИХ ВРСТА БЕСЕДА
У ПРОЗИ И У СТИХУ ПО
НАПРЕД УСТРОЈЕНИМ ПРАВИЛИМА
КРАСНОРЕЧЈА РАДИ**

ВЕЖБАЊА

ЉУБИТЕЉИМА СЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА

I – ПОКАЗНА ВРСТА БЕСЕДА

A.

Похвална ода
СТЕФАНУ СТРАТИМИРОВИЋУ
архиепископу и митрополиту карловачком

*Тргни се злато, прѐни се струно!
Гле! Високо твој тече Феб;
Волхида је у свѐтло обучена руно
Превиише звездâ, превииш' небесâ шири зрâке.*

*Погледај како изничу, као нежне лозе
Подстакнуте његовом пламеношћу,
Како је разврстано шаренило ружâ
Које ни вихор, нит' китњаста зима,
Ни ледена тјуча, уздрмат' не могу.*

*Густа магла је нестала,
А трострука светлост снажно блиста,
Тишина је свагде, окружује на̄с;
Еол бучни више не хуји,
А Нептун стишава таласе своје.*

*Прѐни се! Скини копрену са очију:
Онога ко срећу смртницима поставља,
Ко у недрима снује отаџбинске мусе,
Тога нам приличи величати громогласном хвалом!*

*Ноте Еолове кидају процепе,
И тамни буше зид,
У пусте афричке пределе и градове лети
Необуздан, и свиреп, непоколебљив, потреса море
и бездане.*

Руши вртове и дубраве густе,
Долине чини брдима,
Златане жетве пустоши,
Бродове, Фаре и Храмове ужасно разара.
Народ прост, налик бури
Лута тамо-амо,
Насупрот уму, али и нарави.
И није тешко схватити, да л' добро је, ил' бедно је то:

Нема ту више врлине,
Нема поштовања закона светог;
Буран, нагао, свиреп, горд и тмуран,
Препун злобе и гнусне лажи,
не зна шта је штетно.

Стефан, мудри вожд Цркве Тривалá,
Од искони Мусама љубимац,
Као што буру олуја разгони:
Неумољиво разгана мрак незнања.

Мусе са високог Парнаса позива
Осенивши штедро њихова крила,
И у недра отаџбинска унесе
Да би сваки Србин, плодове миле брао.

У свештеном Хару подиже им Храм
Поставивши и одважне Жреце,
И у њему постави обилан извор,
Појећи брижно птиће, наду отаџбине.

Не беше само чедољубиви отац
Који брине за добро деце:
Он је пре штедри творац среће
Који не штеди ни труд, нит' замор,
нити, пак, живот свој.

Стефана Немање снажна грана,
Мојсеја истинита похвала
Трофејима и победама дивни,
Од Адрије до Еуксина распростре Државу.

Страшан за Унију, Византу и Луни,
Први међ' Кнезовима Васељене;
Која је то част? Кад је на Фортуни
И на тврђи Минерве засновао славу.

Јерарх Стефан, светило Српско,
Паладе савезник верни,
Љубећи снажно моћне Кнезове,
Поднесе ванредне напоре и ревносно њихово
допуни благо.

Дух Марсов дишућ' у Српским грудима
Мудрој Минерви подчини,
Да сваки ко је под њеним Кормилом
Позна шта је војник, а шта обичан, поданик дужан.

Његове здраве напоре
Кесар је преславно наградио:
Великим Леополдовим Крстом
Украси му груди јавно, дар до данас, нама туђ.

Шта, пак, ми да му дарујемо
За ванредне труде његове:
Хоћемо л' му у срцима подићи олтаре,
Умилне имне појући Пеани?

Буди жив, Стефане, Српска снаго,
Мусâ музикалних Стројитељу!
Осени крилима нежна чеда,
Пошто њихова срећа ка делатељу тече громадно:
Као што Нил, изливајући воду,
Даје плодност усевима,

*Тако и ти, твојим штедрим трудом,
Несебично изливаш благодат науке у народу твојем.*

*Славу коју си утемељио шири и надаље
И блиставе зраке благостања,
И руководи мудро државом твојом
Показујући свету кол'ко бодрости приличи Пастору.*

*Сваки Крин засађен руком твојом
Нека ти буде очима Рај,
Настој све да видиш срећне због тебе!
Буди у штедрости блистав!!! Буди својствен себи!!!*

Б.

Благодарна реч
архиепископа и митрополита московског
и калушког ПЛАТОНА, ЈЕКАТЕРИНИ II
[Катарини II], императорици сверуској

Свевишњи, који влада васељеном, поверио је Теби, велика Монархињо, најпространију на свету Државу, поверавајући ти уједно залог благочашћа да управљаш и Црквом; јер, премудри промисао који се очитује у Личности Твојој, сагласан је са даровима Божествене намере да устројиш темељ у вери, красоту у Цркви, благочашће²⁷ међу поданицима. И због тога, пошто је свагдашњи напор Твој управо да у срцима поданика Твојих завлада честитост и врлина, онда, самим тим, подстичући снагу вере, Ти их припремаш како за ововремено, тако и за вечно блаженство; Цркви Божјој не приличи да јој чланови буду другачији до достојанствени, да сијају добротом и да, Богу и Владару своме, исказују оданост, страхопоштовање и свеколику припадност. Ми смо заиста блажени! Благословена је и пресрећна судба наша која је руковођена Божественим Скиптром твојим, тако да и други народи, гледајући славу твоју и погледајући на отачаство Твоје у свему дуговечно, чиме се ми наслађујемо, веома се диве.

Ради Твога, велика Монархињо, промишљања за опште добро, ја данас, захваљујући дужности која је на мене стављена, носим у души својој разна осећања, а у мислима дочаравам и схва-

²⁷ Благочашће – побожан и смиран живот, побожност, живот по Богу – прим прев.

там Божански промисао који Те је изабрао, али и тежину Звања Твога, као и скудост своје моћи и обавезе којом треба дужно да Ти садејствујем, особито на утемељењу Цркве, али и у светим Твојим намерама и Установљењима у Држави. Не обазирући се на тежину свега овога, са најдубљим страхопоштовањем покоравам се свемогућој Божанској вољи која је о мени тако благоизволела, храбрећи себе уверавањем оне Божје речи да, имајући ризницу благодати Његове у глиненим посудама, мноштво силе Божје биће од Њега, а не од нас. Поставивши такво уздање у Бога, стварну утеху душе своје налазим у најсвештенијем Величанству Твом. О, колико је примамљиво и радосно проводити Звање ово под управом такве Монархије, просвећене, правосудне и човекољубиве! Тога ради, радосно и раздрагано примих јеванђелско бремене на рамена своја, и смирене душе запутих се путем својим; идем до жртвеника Божјега да принесем на олтар Господњи срце своје; преузносићу промисао Његов; прослављаћу име Твоје, а светиште Цркве испунићу кадом моје усрдности према Теби.

Твоја, пак, човекољубива душа нека погледа на слугу свога; прими ово благодарно усрђе за сва добротинства која сам дужан пред свима да исповедим. Прими под најузвишеније покровитељство Државе своје поверену ми паству; и надаље сведочи Твоју благонаклоност над овим градом који Ти је свагда захвалан на Твојој милости којом си га васкрсао, као Финикс (Феникс) што васкрсава из пепела свога.

Вечни Архијереј, који проходи небеса, Којем Ти свакодневно узносиш срдачну жртву, нека на

Твоју главу свагда ниспошље дарове свога небеског благослова; да обрадује Твоје Величанство како би видео Цркву утврђену, Отаџбину изнутра спокојну, а изван граница славну; да оснажи моћи Твоје и да небројено умножи године живота Твога, као и године наследника Твога, и тиме крунише и овенча усрдне жеље наше.

В.

Поздравна реч

ПЕТРА ПЕТРОВИЋА, епископа темишварског,
ЈОСИФУ ЈОАНОВИЋУ ШАКАБЕНТИ,
поводом његовог узвођења у епархију вршачку

Жеља свих нас испунила се данас када Ти, Преосвештени Архијереју, по неиспитаним судбама Божјим, усходиш на престо духовне, Богоспасаване Епархије ове, када се враћаш у жилиште у којем си, у страху Господњем, васпитаван, утврђујући се од малих ногу у вршењу побожности хришћанске, примајући поуку од достојанственога мужа који Те је од давнина одредио за ово, жудећи да Те види као свога наследника на престолу овом. Утврђује Те данас на престолу овом Најавгустнији Монарх наш који је и поред мноштва државничких послова за свеопште добро свих поданика нашао времена да и заслужне личности у Држави својој изобилно награди; он је просудио да си Ти у свему достојан да будеш Управитељ Епархије ове; изволео је да Те из Епархије Бачке, којом си Ти, као добри Пастир стада Христовога, савесно управљао, премести овамо. О томе свему сведоче и житељи Новог Сада који су Твој одлазак пропратили сузама, испољавајући тако свеопшту жалост за Тобом: заиста је веома радостан и похвалан за Пастира такав призор! Када они које напушташ тугују, а радују се ови којима долазиш. Нема сумње да је то доказ Твоје човекољубиве нарави; ето, и овде видим на лицима присутних искрену радост због добијања таквога Пастира;

тима присутни испољавају унутрашњу радост своју, кличући: нека ти Господ подари многа лета!

Ја поздрављам све благочестиво мирско и духовно сословије које здушно и са задовољством учествује у дочеку достојнога Пастира, и молим их у Господу: повинујте му се искреном љубављу; приступите му као Наставнику који ће бдети над душама вашим. Нека си здрав на многа лета, Преосвештени Архијереју; напасај стадо Твоје које Ти је поверио Бог и Цар; упућуј га и утемељуј у доброту, и речју и примером; срцем Твојим човекољубивим све њих непристрасно милуј и љуби: љуби и мене који сам веома везан за Тебе и који Ти најискреније жели истинску дружељубивост како би на много година био на престолу, наслађујући се миром, тиховањем и савршеним здрављем.

Г.

Поздравна реч Његовом Величанству
ФРАНЦУ ПРВОМ,
кад је 1805. године допутовао
у слободни и краљевски град Сомбор

Препуна су срца наша радосних осећања и срећни смо због доласка Твога Најсвештенијег Величанства у овај Слободни и Краљевски град Сомборски, што свеопштом радошћу потврђују и наши суграђани који се стекоше са свих страна, кличући: доживесмо најблагочестивију епоху која је праведнија од Аристида, милостивија од Тита; што се тиче очинске бриге и промишљања за добробит народа који је, милошћу Божјом, поверен смерном и преславном Скиптру Његовом, удостојисмо се да неупоредивом Земљевладатељу нашем укажемо поштовање у недрима нашим. Истинско благоутробије које неће бити заборављено никада у срцима нашим и у срцима потомака наших, као сведочанство најискреније, преобилне и неизмерне благодарности наше, овде предстојећи Сенат овога Града Твога, сви житељи његови и сав народ, све што воли и што му је драго у животу, живот и сав иметак свој, Најсвештенијем Величанству Твоме коленопреклоно приноси, посвећује и жртвује усхићеним усрђем кличући: нека живи ФРАНЦ ПРВИ, Отац Отаџбине; сладост и радост Угарскога Рода! Нека живи Најсвештији Дом Аустроугарски!

Д.

Истога рода реч
упућена ЈОВАНУ ЈОВАНОВИЋУ
епископу бачком, приликом канонске посете
истом граду, 1807. године

Преосвештени Архипастору!

Најрадоснији Твоји доласци, којима си благоизволео много пута да нас удостојиш, у овај Слободни и Краљевски Град, свагда нам веома мили беху: исто тако и данашња посета веома нам прија, утолико пре што је повод Најузвишеније Одлуке Твоје, Канонска посета духовном Твоме стаду које Ти је Бог поверио, а које овде живи. И заиста, ако је циљ и намера посете да буде извор спасоносних благодјејања, ако желимо да ту корист и добробит овог великог догађаја подробно размотримо, заиста у њему налазимо разлог неизмерне радости и весеља. Овом посетом желиш да нас подстакнеш на благочестиве дужности, на савршавање ванредних врлина и обавеза, да нас подстакнеш и поучиш свему што смо дужни Богу, Цару и сажитељима нашим чинити; тиме ћемо постати истински поштоваоци Бога, одани поданици Цару и човекољубиви сачланови друштва. Све су то неоспорна средства, најпоузданији начини и путеви којима ћемо, из овога живота, достићи загробно блаженство и срећу. Тога ради, са усхићењем прихватамо свештену Личност Твоју у срца наша и одушевљено Ти желимо добродошлицу у наше крајеве, усрдно Ти желећи да код нас убереш плодове достојне Твога труда који ће

сасвим, и у свему, одговарати и Најсвештенијој
отаџбинској вољи Кесаро-Краљевског Величан-
ства, и Твојој пламеној ревности за нас.

Ђ.

Надгробна поема
блаженопочившој АЛЕКСАНДРИ ПАВЛОВНОЈ,
књегињи аустријској, великој књегињи руској
и палатини угарског Краљевства

*О, небеса! Шта ја то видим? Какви су то знаци туге?
Каква се то борба јавља у природи нашој?
Где год да с' окренем, чујем плач и тужни вапај,
И нико не може утолити неподношљиву жалост;
Смушено и колебљиво теку сада реке,
А тама прекрива врхове горâ које болно јецају.
Са Русијом, Мађарска се неутешино надмеће у ридању,
А Тривали нештедимце лију потоке суза.
Чега су то знаци? Какве судбе наше?
Кажите ми којих великих промена је ово знак?*

*Тешко мени! Шта то чујем? Каква то ненадана
Вест пара уши мени јадном?
Паноније лепота, светило и слава
Угаси се, осиротела је држава Роксолан.
Предивни изданци северног Кесара,
Полуноћног света силног Господара.
Љута смрт отрже најнежнију супругу -
Александру, из наручја нежног јој мужа.
Ах! Ко ће ми даровати потоке блажених суза
Да оплакујем останак у овом веку?
Или, ко ће ме низвести у свештени Илис
Да потражим твоје сене, Александра?
Кроз таласе Кокита, кроз ћутљиво царство
Да ме ходећега опази бестрепетне с не.
Ни троглави Кервер (Кербер) ужаснога гласа,
Нит' Еминидине змије, уплашит' ме неће.*

Ако не успем речима умолити,
Сузама ћу својим подстаћи жестоке богове.
Радамант и Минос, и горди кнезови ада,
Заплакаће гледајући струје моје сузне.

Но, шта ја то бедак говорим? Каква су то маиштања?

Какве су то сујетне жеље?

Не; немогуће је вратити достојање,

Једини згасли светилник живота.

Није ли Петар Велики био Русије слава?

Може ли га повратити Севера држава?

Александру премилу, Уније Палатину,

Не хтеде вратити љута судба.

Не беше ли омиљен Путник, међ' Србима
незаборављен?

И ко може из Илиса дозвати му сѐне?

Ах! Колико пута је вапила Србија сирота,

Где су моји Цареви и Књази, а где су Деспоти?

Све их је прогутала смрт, бацила у ад,

И нико их не може вратити у постојбу своју.

Свирепи Парки од искони несити!

Како немилосрдно секу земнородне нити?

Цвеће које зими губи лепоту своју,

Још лепшу красоту добија у пролеће.

Сунце које погружено заходи у море,

Ујутро израња у још већем сјају.

Но, нама самртнима, нит' се младост враћа у
пролеће,

Нити живот, положен у гробу, одлази у покој.

Хоће ли љута смрт пустити сан на очи људске?
Хоће ли им очи бити вавек затворене?
Него, кога народи љубе вечно и срдечно,
Кога Мусе преузносе хвалом вечно:
Тај ће живети вавек, таквога неумољива
Смрт није моћна да угаси преславно.
Тако, о, Александра, утехо Дарданâ!
Живећеш у срцима њиховим од века до века,
Име твоје, славно и љубљено у Панонији,
Остаће неизбрисиво у сећању њином.

Пре ће реке Кристалних вода да излију огањ,
И из мора ће потећи пламен.
Пре ће Титан поћи са Запада на Исток,
И сав поредак природе ће се помутити:
Него што ће Пиериди Угарски престати
Бесмртним хвалама блажити спомен твој.
Ревност у побожности, премудрост, доброта,
Љубав твоја к народима, кротост и штедрост,
Од рода у род, с племена на племе,
Прносиће се; никада их време уништити неће.
Дивни знаци твојих дела, плачући
Благослове љубљени твој прах:
Почивај у миру, душо преблажена,
Памјат твоја, вечно, биће нам свеиштена.
Наслађуј се са вечнога, отачкога покоја,
Врлина га је, пак, припремила твоја.
Ја ћу без престанка, седећи крај гроба, сузе рекâ
Лити и, ах, непрестано, вавек бедан бити.

II – САВЕТУЈУЋА ВРСТА БЕСЕДА

А.

Реч АЛЕКСАНДРА ВЕЛИКОГ
велможама и војницима својим,
кад их је подстицао на бој против Скита

Непријатељи моји подигоше се против мене у време које више њима погодује, неголи мени; међутим, нужда закон мења, нарочито кад је у питању ратовање и када се време не може бирати, што потврђују и Бактријци на чијим вратовима стојимо, а који, поуздавши се у туђу моћ, покушавају да искушају наше јунаштво; и ми ћемо, нема сумње, ако нас Скити и даље буду изазивали, истом мером узвратити на њихову дрскост; будемо ли преплавили Танај жртвама и крвљу, и ако се покажемо јачима од скитске војске, ко ће моћи приговорити и стати против нас? Тада ће нам врата Европе отворена бити. Грдно се варају сви они који ово место поставише за границу наше славне земље јер ћемо је ми врло лако прекорачити. Нећемо ли једину реку, која тече између нас, препливати? Оружје наше пометњу ће пренети у Европу. Колико ће тада наше име бити велико и славно када, покоривши Азију, своја победоносна знамења пренесемо и на другу страну, и када на основу једне и једине војне победе будемо повезали природно раздељене области у једну целину!? Хоћемо ли имало устукнути? Скити нас без икаквог стида изазивају и поругама одмеравају наше стрпљење. Зар смо ми једини ту реку преплива-

ли? Ми смо и у ранијим победама својим имали штете. Срећа је учитељ војне вештине и побеђених. Није тако давно било када смо показали на који начин, помоћу мехова, може река да се пређе, а Скити ако за ово не знају, нека се о томе науче од Бактријаца. Осим тога, једино помоћу овога народа рат је оправдан, а други нека нас ишчекују. Тако војници који избегавају обавезу ипак у војску допадају и ми ћемо их једнако напасти у мери у којој будемо нападнути. Моје мишљење и став служи као веома јасан доказ; но, буду ли Македонци прихватили моју намеру: више се нећу колебати у намери да одатле не одем све докле год коња будем јахати могао или пешице корачати, без обзира јесам ли рањен. Ништа мање него и ви, љубљени моји саборци! Ако желите да идете за мном, бићу здрав и имаћу снаге да поднесем и издржим највеће напоре: ако ли, пак, крај живота мога брзо наступи, има ли боље прилике од ове да се он јуначки оконча?

Б.

Реч скитског изасланика
АЛЕКСАНДРУ ВЕЛИКОМ,
којом га одвраћа од намере да зарати са Скитима

Ако би богови благоизволили да те учине великим, сходно жудњи душе твоје, онда те читава васељена не би могла сместити. Једном руком би додиривао сунчев Исток, а другом би дотицао Запад; но, када би и ово све остварио, тада би зажелио да дознаш: где то велико Божество скрива блиставу светлост своју? На тај начин сведочиш да много желиш, више него што обухватити можеш. Из Европе прелазиш у Азију, а из Азије поново долазиш у Европу и када, најзад, сав род људски будеш покорио под своју власт, заподенућеш рат са шумама, са снеговима, са рекама и дивљим зверима. Шта!? Зар ти не знаш?! Па и горостасно дрвеће веома дуго расте, а за тили час се обара. Отрезни се! Запутио си се да заузмеш врх, а нападаш гранчицама које си јео! Врло често и лав бива храна слабашним и малим птицама, а рђа неумитно нагриза железно: ништа није толико снажно да и од слабашнога не би могло претрпети невољу. Шта ми имамо са тобом? Ми никада нисмо прекорачили границу земље твоје. Ако и у пустим шумама будемо живели, годинама нећемо знати ко си ти и одакле си дошао. Ми не желимо никоме да служимо. Дарове, ако то не знаш, добили смо одозго: јарам воловски, плуг, стрела и чаша; све ово ми користимо са пријатељима својим, али и против непријатеља: плодове земље, које стиче-

мо трудом својих волова, делимо са пријатељима нашим; са њима изливамо чашу у част Божества; непријатељске стреле из даљине, а копља из близине побеђујемо. Тако смо цара сиријског, и цара персијског, а на крају и цара миђанског, победили и прокрчили себи пут све до Египта. А ти, свеједно што се величаш и хвалиш да долазиш ради истребљења разбојникâ, ипак си и сâм разбојник у поређењу са народима које покораваш. Лидију и Сирију си покорио; Персију си окупирао, а Бактријце у својој власти држиш да би одатле лакше могао у Индију прелазити; сада си, пак, намеран да твоје грабљиве и лакоме руке ставиш и на наша стада. Шта ће ти толико богатство? Оно ти само ствара још већу жеђ; ти си ваљда први човек који ситошћу у себи рађаш глад и што више имаш, све више желиш оно чега си лишен. Напада ли тебе кô? Колико си времена изгубио са Бактријцима и колико си се дуго са њима носио? Согдијани – то је нов изазов за тебе. Свака победа рађа у теби нов рат. Буди ти од свих већи, буди силнији од свих, али знај да туђ владалац и завојевач никоме није мио. Пређи обе половине Танаја и видећеш колико су Скитске пустиње простране; но, ските никада нећеш покорити. Наше сиромаштво ће подношљивије бити од твога ратовања, обремененог интересом толиких народа; и опет, кад помислиш да си нас сасвим протерао, ненадано ћеш нас угледати у својим дворима; таквим лукавством ми се и скривамо, али и прогонимо. Чули смо да и Грци, у својим причама, исмевају скитске пустиње; но, знајте да су нама пуста и непроходна места милија од градова и широких пољана: тога ради, снажно држи срећу своју у рукама својим. Здрав савет ће боље показати будућност, него садашње

време и прилике. Обуздај срећу своју и лакше ћеш њоме владати. Скити кажу: срећа је без ногу, једино има руке и крила, па ако и дозволи да јој дотакнеш руке, крила не дозвољава да јој се дирају. Напокон, ако ти и бог јеси: дужан си смртницима добро чинити, а не да их поробљаваш; ако си, пак, човек: онда не заборављај то што јеси; безумно је о себи мислити оно помоћу чега сами на себе заборављамо. Са онима који те не изазивају ратом прикладније је да живиш у пријатељству; пријатељство међу једнакима много снажније бива јер се равнима међу собом сматрају они који међусобно нису опробали своје силе. Залудно је тражити пријатељство са побеђенима јер између слуге и господара нема пријатељства тако да и у време примирја важе правила рата. Скити не утврђују савезе заклетвом, али је заклетва садржана у њиховој верности. Грци полажу на овакву предострожност: постављају услове и богове призивају; ми светињу таквих добро знамо: не тражи пријатеља у чију искреност сумњаш. Уосталом, и од Азије и од Европе ћеш нас узети у заштиту: са Бактријцима нас раздваја Танај, а иза Танаја, све до Тракије са Македонијом, како кажу, ми живимо у слози. На теби је да размислиш да ли ћеш на оба погранична краја свога царства имати пријатеље или непријатеље!

В.

Реч ПЕТРА ПЕТРОВИЋА,
епископа темишварског,
изасланицима народа српског,
поводом великог народног сабора
у Темишвару 1790. године

Никада се посланици народа Србскога, живећи под благим Скиптром Најпресветлијег Дома Аустријскога, нису са толико одушевљења и радости, али и ревности, сабирали као што је то случај са садашњим Сабором; то је, надам се, свакоме од нас добар знак да ће они у делима нашим срећан исход остварити; но, без икакве сумње и ми се оваквом исходу надати можемо: доброта, пак, милост и очинско старање нашег Земљевладатеља, све то подстиче и оправдава жеље наше; и нама, од искони верном народу свом, садашње благостање, а у будућности, у праву, у слободи и многим другим олакшицама, обећава да ће потврдити подвиге и заслуге наших предака који су све ово ишчекивали. Какве су то заслуге, у различитим временима, наши преци испољили? Која је вредност њихова? Ако ово желимо подробно да размотримо, уочићемо две ствари: прво – најодважнију храброст, а потом – непоколебљиву оданост своме Господару. У овоме су нарочито предњачили и ревновали наши вођи; и ми ћемо, неослабљено, наставити пут њиховим стопама! Због храбрости наше дароване су нам Привилегије и слобода, те се на њих свагда ослонити и позвати можемо; својом оданошћу, пак, заслужисмо ми непроценљиво име верног и љубљеног народа. Осим овога, нашем роду је

својствена врлина и њу посведочисмо делима, јер Царске законе и у њима назначене дужности свагда ревносно чувасмо и испуњавасмо: да ли смо се наслађивали тим доброделима налик осталим грађанима, остављам вама да процените.

Сада је, пак, време веома пријатно, сада је дан новог обновљења! Ако одбацимо од себе страст и оставимо по страни све друго, сем опште добробити наше, не гледајући ко има какво звање, чин и достојанство, бавећи се једино бригом за утемељење наше среће, биће сврсисходно и ово ради чега се сабрасмо, а што намеравамо да учинимо. Сви смо ми чланови једнога тела, сви чинимо један народ.

Да бисмо остварили ово, ради свеопштег добра и интереса нашег, потребно је да сву своју наду, и предстојећи пут, положимо на Свеблагот Бога, којег у помоћ призивамо: да духа једномислија и сагласја свима нама дарује, без чега не можемо ништа чинити; ако у томе не будемо снажни, наше жеље неће достићи врх којем се надамо. У суседним народима уочавам какве се све прилике рађају, пороци, несагласја и залудне работе.

На наше Саборовање велики део Европе је упро очи своје, са нестрпљењем погледајући на плодове нашега рада. Дужност нам је да покажемо како и ми, међу собом, имамо разумом надарене људе и искуством вичне, науком просвећење, па и у државничким пословима и политичким иступањима искусне мужеве.

Препуштајући се Свевишњем промислу, а под покровитељством Најблагочестивијег Цара и Оца нашег Леополда Другог, и моћном руком његовом вођени, ми ћемо до назначенога циља свакако доћи, под условом да сједињеним срцима и

ослобођени сваке пристрасности похитамо право ка назначеној срећи нашој. Ако би неко, далеко буди, своје лично претпоставио општеном, а Земљедржавном се претпоставио добротом од најправеднијег Судије који испитује срца и мисли, ометајући тиме примање општих добара, нека зна да ће примити суд свој.

Закључујући ово, мир, љубав, сагласје и јединство мисли наших, што је неопходно у делима која предузесмо, најусрдније свима вама желим, саветујем, препоручујем и молим. – Нека Господ благослови намеру и дѣла наша, нека нас осени благодаћу својом вишњом и дарује нам да угледамо плодове достојне труда нашег.

Г.

Молебна посланица ОВИДИЈА НАЗОНА,
упућена Котију, Цару тракијском,
да га у заштиту узме

Царски роде, који древност свога племена
Од Еумолповог имена изводиш, Котије.
Ако некако до уха твога дође вест ова,
Да се кријем у близини границе царства твога,
Услиши молбу моју, најкроткији младићу,
И чим узмогнеш, а можеш, укажи ми помоћ своју.
Моја судба, на коју се не жалим, показала ми је
Да једино у теби немам грозног противника.
Узми у заштиту оштећен брод мој
И дозволи да упловим у пристаниште твоје:
Царско дјело је, веруј ми, помоћ бедноме
И сасвим приличи таквом мужу, какав јеси ти.
Таква срећа припада таквоме, мада њој
Није сравњлива природна доброта духа твога.
Ни у једном Величанству не блистају толико дјела,
Као када се услишају некоме молбе.
Од тебе то изискује узвишеност рода твога
Који потиче од најузвишенијих благородстава.
То је воља Еумолпа, саопштена племену твоме;
То је и корен Ерихтонија.
Ово ти је заједничко са Богом: ја, пак, молим обоје
Изађите у сусрет невољноме.
Који би разлог био да поштујемо богове
Ако од њих помоћи не бисмо могли чекати.
Када би се Јовиш оглушио на вапај молитвеника,
Ко би му жртве доносио на олтар?
Ако би таласи непрестано штетили моме Понту,

Због чега бих сујетни тамјан приносио Нептуну?
 Када Земљедјелцу труд не донесе плода,
 Због чега се Церера [Херера] прихватила свиња?
 Не коље се безбрадоме Вакху јарац на жртву
 Ако виноградар нема какву корист.
 Желим да кесар дуго влада државом
 Ал' понекад очекује опасност за очево наслеђе.
 Корист чини великима људе и богове,
 Јер, сваки поштује своје помоћнике.
 И ти, мени бедноме, укажи помоћ своју,
 О, Котије, достојно дете родитеља свога!
 Заслужна је сладост самртнику да помогне самртнога,
 Нити треба већу благонаклоност тражити.
 Лестригонског Антијата ко да не проклиње,
 Ко, пак, штедрог Елкиоса да не благосиља?
 Но, као што је Марс строг и непобедив:
 Тако је и свету одређено да буде непоколебљив.
 Онај ко науку верно изучава, такав није убог и
 Таквом се нарав омекшава.
 Нико није толико научен од царских племена
 Нити у науци проводи толико времена,
 Да једини Орфеј поете име не носи,
 Бистонска се земља умом твојим поноси.
 Храбар си у нужди мача да се прихватиш,
 И крвљу противника руке да окрвавиш.
 Научен си како вешто стрелу натегнути,
 И рукама брзог коња обуздати:
 Одложивши тако војну службу за врѐмена,
 Настављаши са науком да проводиш времена.
 Сан нездрав не може да те заокупи,
 Идући путем ка Пијеридама тражиш славу.
 Такви гла̀си ми неку сvezу дају с тобом,
 Једно је светиште, са мношћом и с тобом.
 Стихотворац Стихотворицу руке пружа своје,
 Да твоја земља верно прими изгнаништво моје.

За убиство на понтским обалама не могу одговарати,
Нити икад желех некога свирепо отровати.
Лажна писма не подметах уместо правих,
Нити сличне ствари икада штампаш.
Нит сам икад нарушав'о закон,
И опет је од тога, признајем, кривица ми већа.
Не питај ме шта је; књигу писах безумну,
Тога ради и судбину сад подносим срамотну.
Друго што преступих, не пожели знати,
На овој кривици желим се задржати.
Но, буди што желиш, ал' не буди гневљив и судија строг,
Те мене туђинца државе не лиши.
Пошто ми је (она) узета, у суседству твом,
Дозволи да мирно живим, овде на безбедном.

III – ПРАВОСУДНА (правничка) ВРСТА БЕСЕДА

А.

Реч оптужбе Великог АЛЕКСАНДРА,
казана војсци против Филота,
знаменитог војног официра

Умало не пострадах због злохудог деловања неких, о, војници! Промислом и милосрђем богова остадох жив: и, поштовања достојан изглед наш присилио ме је да се против убица̂ веома разгневим јер је једини крај живота мога да велике заслуге храбрих мужева достојно наградим. Каква ћу осећања у душама вашим побудити када вам покажем узрочника толиких злодела која се ујасавам и да поменем? Свеједно ако ће они због тога и живи остати, њихова имена не могу изговорити: но, дужан сам, због пређашње љубави, да судбу злобних грађана обелоданам. Како да прећутим тако велико злодело? Парменион, кога смо ја и отац мој у дубокој старости његовој задужили изобилним добротинствима, а који је старији од овог ужасног злодела, показао се као идејни узрочник насталог метежа. Пеукулу, Димитрија, Димна овога, чије мртво тело гледате, и све друге који прихватише његово безумље и вољу, на убиство је подстакао Филот. Какво срце мислите да они имају кад су умислили да ће такву замисао моћи прикрити? Колико је то било сујетно са њихове стране најбоље сведочи Димнов свршетак.

Овако неизвестан чин ми је, без страха, открио Кевалин, а Метрон није ни часа часио на њиховој страни, него је одмах прешао на моју страну. Једини се Филот није ничега плашио; био је сигуран у себе. О, великодушног ли мужа! Зар не би он изменио лице своје кад би му саопштили невољу цареву? Зар не би са пажњом саслушао доносиоца такве вести? Под видом ћутања прикривао је он толику злобу, а неутољива жеља за преотимањем царства побудила је дух његов, спреман на погибао, и покренула га на последње безакоње. Отац његов Мидијом влада, а он је, умногоме премашујући способностима својим војсковође моје, зажелио више него што му припада; презрео је и бездетство моје, јер ја деце немам. Но, преварио се Филот: ви сте моја деца; ви сте родитељи и сродници моји; док вас имам, нећу сиротовати. Због чега се Димно, и други истомишљеници његови који прихватише план његов, плашио Филота? Разлог овоме показује нам Филотов живот: он је Аминту, који није мој рођени брат, а који је живео у Македонији, био главни хушкач против мене; он је за Атала, мог највећег непријатеља, удао сестру своју; он је, када сам му као пријатељ написао какав сам одговор добио од Јупитера Амона, лицемерно одговорио како се веома радује што сам увршћен међу богове, сажаљевајући при том све оне који под влашћу таквих особа, под влашћу која премашује меру људску, треба да живе. Све су то љубоморни знаци од мене одавно већ одвраћеног и завидљивог срца због моје славе! У души својој све то скривах; залудно сам покушавао да објасним себи како је могуће да они, којима толика добра учиних, погазе милост моју? Међутим, није било суђено да се ово речима каз-

ни пошто је дрскост језика до оружја дошла. Њега је (ако ми верујете на реч) Флот против мене напујдао. А када је он наступио без имало страха, шта ми је друго преостало, војници? Ко ме сам могао поверити главу своју? Коњицу, најбољи део своје војске и вође благородних младића њему сам поверио; здравље, уздање и победу своју, верности и заштити његовој препустих; њега, оцем ове части на коју ме ви узведосте, првог после себе учиних; Мидију, од које ни једна земља нема већа богатства и бројније грађане и пријатеље, под његову управу ставих. Дакле, чијој заштити сам се могао надати кад ми је запретила велика невоља? Колико бих срећнији и задовољнији био када бих погинуо у борби са непријатељима својим, него да постанем жртва својих поданика! Сада сам избављен од невоље у коју сам запао, мада сам веома стрепоо. Често сте ме молили, војници, да поведем рачуна о здрављу свом! Ви ми једини можете делити савете и једино ви о томе можете бринути. Поверавам се вашим десницама и уздам се у оружје ваше.

Б.

ФИЛОТОВА реч одбране на пређашњу Александрову оптужбу

Невином човеку лако је пронаћи речи оправдања; међутим, окривљеном беднику веома је тешко да се оправда: због тога, не знам како да се поставим између чисте савести и крајње злобе, како да угодим и себи и околностима; видим да је праведни судија моје кривице одсутан; нити могу да схватим због чега он не жели да саслуша одбрану моју поводом познате му кривице моје и зашто жели да ме осуди, нити могу да схватим због чега не жели да ме ослободи и разреши одговорности. Човеку оптуженом не само да је тешко да се одбрани, него је и мрско, јер није у могућности да убеди судију; но, очигледна је намера да се он изобличи; међутим, ја не могу са овим да се помирим, нити да својим признавањем кривице учиним себе кривим. Ја не видим за које злодело ме оптужују. Мене нико не помиње у броју оглашених злочника. Никомах о мени ништа не каже; Кевалин од онога што је чуо ништа више не може знати. Због чега цар верује да сам ја узрочник злохудог метежа? Да ли је Димну било могуће да прећутно прогласи узрочника? Нарочито када су Никомаха испитивали о саучесницима: он је морао да лажно помене име моје, јер много је прикладније окренути воду на своју воденицу и прикривено указати на мене, само да би отклонио утисак по којем он свог саучесника штити. Међутим, и када је Никомах поменуо своје саучеснике, надајући се да ће тако себе заштити, мене ни тада

није поименце споменуо. Кажите ми, сатрудници моји! Да Кевалин није дошао мени и да ме није упознао са планом ових смутљиваца, зар бих ја био оптужен и да ли бих се данас морао неке правдати? Зар би они моје саучесништво затајили признавањем свог злодела? Невоља је веома тешка и кривац предосећа муку, нарочито кад види страдање другог. Велики је број криваца и њихових саучесника који и без мучења признају своју кривицу; по моме мишљењу, нико не штеди онога који умире, осим онога који умире. Сада ћу се вратити истини и јединој својој кривици: због чега си ти прећутао дотично дело? Због чега си о свему томе безбрижно слушао? Ја ћу све исповедити, па ма шта да је у питању, а ти, велики царе, ма где да се налазиш, опрости ми! У знак измирења твоју десницу миловах и седех за столом твојим. Ако си ми тада веровао, ја сам слободан, а ако си ми већ опростио, ја немам одговорности. Немој свој суд да мењаш! Прошле ноћи, кад сам одлазио од стола твога, шта учиних? Шта се то десило да измениш своје мишљење и суд? Док сам дубоко утонуо у сан, одмарајући се од насталих невоља и умора, пробудише ме непријатељски окови. Како је могуће да убица и превртљивац има тако миран и дубок сан? Злобник, због мучења савести, не може да спава; фурије га веома муче не само због извршеног, него и због намераваног убиства. Мене је, међутим, најпре невиност моја, а потом и десница твоја уверила да нисам ништа учинио, и уопште не стрепим да би злоба неких могла да надјача милост твоју. Но, немој ни да се кајеш због тога што си ми поверовао, јер нит сведока, нит доказа о томе имаш, пошто су ми злодело ово набацили малолетни младићи. Залудно стрепим

да ми расправа и суд двојице блудника може наудити, а њихова веродостојност ми је одмах била сумњива јер су устврдили да нисам ја, већ посредством брата свога, то учинио; уплашио сам се да порекну да је он то открио Кевалину, чиме бих ја постао узрочник и виновник невоље многих царевих пријатеља. Овако, ако никоме нисам нанео зло, више бих волео да погинем, него да будем поштеђен. Колико би мржње требало да искусим којој бих, као невин, подвргнут био? Но, Димно је себе убио. Да ли сам ја ово могао предвидети? Никако! То је за мене већи доказ истине, него што Кевалин жели да ми натовари. Да сам ја у дотичном злоделу био Димнов саучесник, онда се то не би могло затајити током она два дана. Кевалину није било тешко да се издвоји од друштва. А са друге стране, када се обелоданило оно због чега сам ја имао умрети, тада сам једини ја и даље имао влашћења да у царску одају уђем наоружан. Зашто тада нисам учинио што сам имао учинити? Зар сам се плашио Димна? Ако је то тако, онда је сасвим јасно да је он узрочник свега овога, а не ја; испада да сам се ја, који пожелех трон Македонског Царства, крио иза њега?! Кога сам ја, од вас, преварио својим даровима? Којег пуковника, којег начелника поштовах прекомерно? Оптужују ме да се стидим језика отаца и да презирем македонске обичаје; но, одавно се ми већ одвикнусмо од природног нам језика у опхођењу са туђинима, јер смо навикли већ да се туђим нам језиком служе и победиоци и побеђени. Овакве изјаве мене не могу толико погодити и наудити ми као оно што је Аминт, Пердиков син, тражио: цареву смрт, истичући да сам ја са њим живео; не плашим се страдања због тога јер нам приличи да љубимо

брата царева; имајући толики степен достојанства и поштовања, могу ли уопште крив бити за дело о којем нисам ни сањао? Зар треба погубити и невине пријатеље зловних људи? Ако је ово исправно, због чега сам ја још увек жив? Ако ли је погрешно, због чега ме убијају? Написао сам, кажу, да сажалевам све оне који живе под влашћу онога који је себе прогласио за Јупитеровог сина. Верност и искреност дружбе, и слобода истинитог савета, ви ме преваристе! Ви сте ме принудили да оно што расуђивах, објавим: не поричем да сам то написао цару; али нисам то другима написао за нашега цара. Нисам га мрзео, али сам стрепео да он почне да мрзи; достојније је Александра да је у тајности себе сматрао сином Јупитеровим, него што је то обелоданио, величајући се тиме. Но, ако Оракулу треба све да верујемо, Бога призивам за свог сведока, задржите ме у оковима све док вас Амон извести о тајним и прикривеним злоделима. Пошто је он нашега цара удостојио синовства, сигурно неће дозволити да било које злодело остане прикривено. Ако ли, пак, Оракулова средства мучења сматрате убедљивима, не одбацујем могућност да помоћу њих докажем своју невиност. Код вас је обичај да сродници осуђенога на смрт могу да уложе своје заступништво: ја сам недавно остао без двојице своје браће; оца свога не могу вам показати, нити његову помоћ смем тражити, ако је на мени оптужба за такво злодело; не би било неуобичајено да отац, који је до недавно имао много деце, оставши само са једним дететом, погине са њим. Ја одузимам живот твој, ја гасим старост твоју; због чега се противиш боговима што си ме родио? Зар због тога да од мене, плодове који су ти припремљени, примиш? Не знам да ли је моја

младост или твоја старост несрећнија? Ја умирем у пуној снази; тебе, тебе мучитељски дух обузима који би, да га несрећа не пожурје, сву природу обузео. Долазак мога оца ме је подсетио колико је предострожна и дирљива Кевалинова искреност: Парменион је чуо да лекар Филип припрема цару отров, те је поручио цару да не пије никакав лек који му стигне од тог лекара. Да ли су поверовали мом оцу? Је ли његово писмо имало икаквога утицаја? Ја сам врло често доносио разне вести, а испао сам лаковеран и наиван. Шта, дакле, да чинимо? Кад су исмејани они који су донели вест, онда они који ћуте бивају подвргнути подозрењу.

В.

СЕРВИЈЕВА реч оптужбе против синова
Луција Јунија Брута, првог конзула римскога,
који су прогнани из Рима у Тарквинију
одакле се вратише да новоосновану
Републику сруше;
пошто је завера откривена, предати су оцу на суд,
а суд је пресудио да им се одсеку главе

Веома тешко и нелагодно вршим данас своју дужност, Судије! Јер, или ћу морати занемарити достојанство поверене ми службе или ћу на дуго време морати одвојити од дружења са мном одважне младиће. Дуго сам размишљао шта да учиним. Са једне стране ме је обавезивала свеза пријатељства, а са друге – дужност, тако да се веома колебах којој страни да се приклоним. Осим тога, не мали страх и туга се умножаваху; тежина злочина, са једне стране, а ревност према отаџбини и љубав према слободи, са друге стране, потраживаху строгу казну; међутим, добродушност која је много пута потврђена код обојице младића, ванредан углед њиховог оца и наклоност читавог града према имену Брутовом, наводи ме на милост према њима. Најзад, љубав према отаџбини и општем добру свих надјачала је моје разлоге и наклоност. Сетих се да је моја дужност, а то ми и ово достојанство налаже, да бринем за безбедност и добробит града овога, али и свега народа римског, те схватих да никако не могу да опростим младићима. Молим вас, младићи, да ми то не узмете за зло; мада сам ревностан био у жељи да будем ваш заштитник, ипак ћу постати ваш тужилац који ће убрзати

вашу погибао, а био бих спреман да зарад вашег спасења жртвујем целокупно имање, власт, па и живот. Али, авај! Свима заједничка отаџбина, сви наши савези пријатељства и сâм живот налажу да се испуни оно што је поверено нашој верности и невољно поричем све оно што ме присиљава и што је мојој природи страно, тј. што се коси са мојом наклоности према вама.

У овоме ме утврђује и крепи пример најмудријега и најодважнијега конзула који је због своје ревности према Републици змогао снаге да своју децу казни због учињеног злочина, занемарујући родитељску љубав и све друго, сем дужности строга судије. Заиста си несрећан, Бруте! Дозволи ми да са тобом оплакујем тугу твоју. Кажем несрећан јер си породиио веома неприкладну децу! Каква је невоља нагнала вâс, незадовољне синове, да се дигнете против суграђанâ, против државе, против родитеља? Где вам је стид? Где оданост? Где доброжелатељство? Где љубав према отаџбинској слободи? Где дужна оданост према својим родитељима? Где су нестале врлине које су међу прецима вашим сјајно блистале? Зар вас је отац ваш због тога родио? Да у вама постану највећи непријатељи отаџбине? Зар вам је због тога дао живот да у вама буде оличена мржња према слободи отаџбине? Обојицу вас је са великим усрђем и љубављу подигао и васпитао тога ли рâди, да заузврат вечну срамоту добије? Ништа нисте усвојили и наследили од оца свога од онога чему сте се од њега могли научити. Јадна је заиста и несрећна, и поново кажем злосрећна, оче, природа твоја која је породила тако несродну ти децу; јадна су и деца која ништа отачко не наследише. Којим именом

да вас назовем или, пак, којом бојом да осликам ваш непоменљив споменик? Дотични дан својом грозотом представља најкрвавије позориште, тј. призор. Тога дана су превратници својим мачевима, паљевинама и сваковрсним другим начинима и оружјима учинили своје злодело. Војска, састављена од незадовољних и пропалих људи, а неки беху и презадужени, док су неки, одлуком Сената, због својих ранијих злочина били протерани из Рима, дакле, сви они без стида и срама насрнуше на град. Међу њима први беху обојица конзулових синова који су носили знамења издаје и вероломства, дрско обећавајући укидање постојеће слободе након извојеване победе; но, и Тарквинијев час погибљи већ је био одређен.

О, бесмртни богови! Да ли може бити толико разлике у природи, у нарави, у склоности и у вољи међу онима које сједињује једна и иста крв? Оцу је једина брига била како да живи и да сачува своје отачаство преданом службом својом, док су деца наумила да исто то отачаство осрамоте и подвргну пропасти; он није могао ни да замисли туђински јарам на граду своме, а она, пак, не могаху да отрпе постојеће стање и првобитно достојанство града; Брут, пошто су непријатељи наши били далеко протерани од нашега града, не обазирући се ни на сроднике, нити на присне пријатеље своје, узе себи за право да све прогнане и осведочене злочиним позове натраг у град, гурајући све грађане у пропаст и неизрециву беду; Тарквиније, познато чудовиште, којем је у природи да сваку врлину преокрене на погипао, успео је да очевог сина преокрене од доброга грађанина на зло и да погубно лукавство неверних грађана

приграби као своје, све док су томе на пут стале вишње силе. Благодарим вама, боговима бесмртним, заштитницима града овога, без чије заштите ми не бисмо данас имали ни град овај, ни отаџбину своју.

Размислите добро, судије, да ли пред оваквим смутљивцима можете равнодушни остати? Просудите јесу ли они заслужили вашу милост, пошто су од њихове руке многи угледни грађани побијени без икакве кривице. Чему, уосталом, можемо да се надамо од њих? Када би се Тарквиније, дограбивши кормило, поново зацарио са својим изродима, какав би крај свему томе био? Каква би иживљавања наступила и кога би они поштедели? Зар треба да изгину сви преостали добри грађани које ови желе да виде мртве? Заслужили су грозну казну, јер и њихова злодела ништа мање грозна нису. Не обазирите се на сиротство и убогост родитеља што ће остати без деце своје, да вас не би савладала залудна туга. Уверавам вас, судије! Врлина ванреднога грађанина овога и усрдност чедољубивога оца, његова љубав и ревност према слободи другога, достојан су знак наде да ће он одважно поднети невољу и жалост уместо утехе, рану уместо сажаљења, пропаст свега дома свога уместо ослобађања обојице синова својих. Добро познајемо Брута! Знамо његову искреност према отаџбини која је толико велика да занемарује сродство и крвне везе ако је у питању спасење и добробит нашег отачаства; он не сматра себе оцем тамо где је у питању гушење слободе и где ће се зацарити насиље, тако да својој природи заповеда да ћути, да не пушта гласа од себе, нити на било који други начин да се постави тражећи неку дру-

гу награду, осим вâс који ћете бити заслужни за добробит отаџбине.

Ради свега тога не желим да те саветујем, Бруте, и да ти указујем на облачење у духа бодрости, јер теби нису потребни савети других. Колико би захвалан био, колико би блажен био, да се родитељем никада ниси назвао или да те је превремена смрт обојице њих лишила? Колико бисмо се тада радовали твојим многобројним сузама и ужасном призору? Но, због чега ја да тугујем за нечим за чим ни ти не тугујеш? Покажи нам, Бруте, ко заиста јеси! Потврди нам власт конзула, тако да и своје синове проглашаваш кривима! Нека у теби не проради милосрђе, нити, пак, да недостојне удостојиш било какве милости! Најпре су они покидали свезе дужног оцу синовства и послушности, тако да не треба да осећаш грижу савести што си их ускратио родитељске љубави; нека те цене онаквог какав треба да будеш; уопште се нећеш покајати што си дао на погубљење, недостојну те, рођену децу, јер ћеш наместо њих стећи онолико деце колико грађана будеш спасао од погубљеног ропства; нека не помисле они да се Брут може убедити, па од својих вероломних синова да затражи правду: од грађана ћеш заслужити и добити вечну послушност, благонаклоност и најискренију љубав, докле год будеш поживео.

Г.

Тулова одбрана Брутових синова

Ако би било кô, грешком или неразумном лакомислености подстакнут, окривио ове младиће пред твојим судом: не бисмо баш могли остати потпуно равнодушни, Судије! Не занемарујем ни тужиочеву ревност јер је у свему похвална; он је своје синове узео као пример; не занемарујем ја то, али ни ови несрећни младићи, који су Тарквинијев пород, не поричу да су намеравали јавно у град да врате власт; видели смо са колико су строности, колико немилосрдно, ови младићи оптужени за нарушавање родитељске љубави, да се ја једва могах уздржати. Нека ми опрости тужилац који је толико проницљив и ревностан, али ја не могу подржати његове оптужбе тамо где се злочин не може доказати; грозим се жестоког покушаја да се њима одреди стравична казна, па ни најмања, без ваљаног доказа да су то и заслужили.

Ти, најправеднији конзуле, размотри! Поново и опет те молим да не будеш немилосрдан према деци својој, без обзира на својствену ти, нама добро знану, ревност према отаџбини. Дозволи ми да пред твоје очи предложим чињенице које ти, можда, због прекомерног оптерећења не можеш сагледати. Твоји синови нису криви ни онолико колико ти мислиш; но, ако би били одговорни за неку вишу кривицу, можда би се и могли осудити. Као прво, ако би се и најнемилосрднији људи залудно трудили да им пронађу кривицу, ипак, ако би ту кривицу и потврдили, не би могли

доказати да је она одраз њихове воље, нити, пак, да је одраз стања њихове злобе, већ би се и они уверили да је у питању порив младалачког доба. Није ти непознато, Бруте, колико је младост тана на и на сваку страну приклонљива. Колико много, и због самога имена, потражује опраштања! Зрело доба, уколико преступи своје обавезе и дужности, заиста је достојно строге казне, јер се не може изговорити ни недостатком саветâ, нити нетрезвеношћу или наглошћу својих поступака: падовима је склона нежна младост која још не поседује трезвено расуђивање, ни искуство у међусобном опхођењу и, молим те, ко се овоме не може дивити? Шта може учинити човек који стоји на клизавом тлу, а нема на шта да се ослони, него се једино зловољном паду надати може? Нека је свима на знање да ови, које ја заступам и браним, услед преваре одступише од правога пута због незнања свога младалачкога доба: која је, дакле, њихова кривица?

Не поричем у свему њихову одговорност, трезвене судије! Истина је да тужилац жестоко наводи чињенице по којима су они подстакнути саветом Тарквинијевог оца да учине оно што је противно вољи њиховога оца; због чега је потребно указивати на било коју другу кривицу њихову или преступ, осим на ону која је узрокована природном лакомислености? Да су твоји синови трезвено просудили и закључили да се вољи очевој свагда треба покоравати, и кад би схватили колико је велико безакоње одступање и противљење истој, зар би се усудили да учине тако велико злодело? Зар би дозволили да их Тарквиније заведе? Зар би толико ревновали у злоделу да им је било

јасно да се таквим чином нарушава најсвештеније право отачког наслеђа?

Међутим, они се више приљубише Шури-ну, неголи отачаству свом, неголи родитељу свом, како тврди тужилац. Ја, пак, овде, Јуније Бруте, видим и сведочим искрену веру и љубав коју твоји синови испољавају према твојој личности. Да ли си ти икада у твојим синовима уочио било какво вероломство и да ли су према теби икада непокорни били? Но, због чега те ја толико упорно молим, Бруте? Нека читав град сазна; нека се сваки од овде присутних изјасни, свеједно да ли су само посматрачи или дођоше због тебе, достојанственог родитеља, да ли су они икада тебе осрамотили? Шта ви, Квирити, мислите о синовима Брутовим? Будите ви сведоци њихове кривице ако сте на њих завидни или желите да се покажете као ревносни браниоци ове државе. Да ли њих уопште можемо назвати таквим преступницима и вероломницима очеве љубави? Како је уопште могуће да се младачка наглост преобрати у такво злочинаштво? Који то закони осуђују преступ оних који својим сродницима и пријатељима неодложно приступају тражећи помоћ њихову? Како је, напokon, могуће да се злодело, учињено искључиво услед лакомислености, а никако због зле воље или намере, може сматрати тако великим да се једино задовољење правде види у њиховој смрти?

Али, претпоставимо ипак да је грех који они починише много тежи него што у стварности то делује. Реците ми, у том случају, молим вас: јесу ли они заиста заслужили смрт коју потражује тужилац? Заиста је срећа њихова и блажени су због тога, Јуније Бруте, што те као конзула и оца имају

јер их ти нећеш моћи осудити! Шта би било свирепије од тога да ти своју децу лишиш свеопштег права и слободе која сваком човеку једнако припада? Шта би било неправедније од тога да стуб наше Републике, убијањем сопствене деце, буде пољуљан и осрамоћен? Шта је, питам, недостојније него заједничког нам оца нашег отачаства немилосрдно убити срамотним убијањем његове деце? Тако ја то видим, судије! Ако би се Брут и оглушио о своју природу, ипак је он отац. Уколико и устврди да он једино живи за своје отачаство, онда знајте да за отачаство живи у деци својој, живи још више у срећи својој и нико не може тврдити да убијањем деце нећемо убити и оца.

Заиста си немилосрдан, тужиоче! Жестокошћу и строгошћу своје речи ти не тражиш толико крв ових синова, колико тражиш крв њиховог оца! Зар си у тој мери лишен човекољубија да тражиш смрт оба сина Брута, одбацујући при томе слободу коју уживаш захваљујући великодушности њиховог оца, али и лично спасење посред свих животних недаћа које нам је такође омогућила ревност њиховог оца? О, богови, ако сте иоле човекољубиви, одвратите ову грозну свирепост!

Али и ви, најправедније судије, чији ме трезвен став веома умирује, одговорите: да ли ћете моћи равнодушно поднети да сва Брутова нада у свој подмладак, са његовим синовима, буде погубљена? Зар ћете моћи сувих очију посматрати тај грозан приказ? Зар ћете и ви на такав свиреп начин узвратити Бруту за слободу коју сте од њега, као награду, добили? Он је толико ревности и труда уложио у Републику: зар ћемо му због тога бедном платом узвратити? И док се ви једини

будете радовали како сте очували мир деце своје, он ће вам једини дати за право, оплакујући при том нечовечно убијање деце своје.

На законе који заповедају да обоје деце треба погубити позива се ригорозан тужилац; зар је наше отачаство толико јадно и толико немилосрдно да потражује крв своје деце или је толико сурово да се ничим не може умолити; зар упорно жели да ове младиће, у којима се огледа њихов отац и његова слава, види убијене, надајући се да ће од те смрти имати користи и да ће и даље бити и остати достојан наследник отачких добара и похвала?

Нека те све ово подстакне, Бруте, и нека твоје узбуђено срце, подстакнуто против младости твоје, смири. Поштеди децу своју да не би у супротном оскрнавио своје очинско име и нека твоја искрена ревност за државу, са усрдним заслугама твојим, буде тиме оправдана. Не ускрати отацбини најслабу наду и осведочену заштиту твоју, и ако не желиш отачкој љубави да учиниш, учини то за опште добро.

Дођите овамо, несрећна децо, приступите ближе и жалосно збориште ово подстакните на плач не бисте ли како свог родитеља охрабрили на милост. Бруте, погледај децу своју, види њихове сузе које су знак искреног кајања, види њихово уплакано лице и видећи их ожалашћене смилуј се на нежну, невину и неискусну младост њихову. Добро размисли колико ће народ бити свиреп према теби ако се у овој прилици покажеш неумољив и немилосрдан? Због љубави према отацбини, због најслађег имена родитељског, због сопствене среће своје и због свега што је пријатно и љубљено, ја те молим и надам се; немој дозво-

лити да те потомство наше, које ће те славити и хвалити због свеопште доброте твоје, презре и омрзне због жестокости твоје, због немилосрдности и свирепости према рођеној деци! Какво ћеш задовољење имати од тога ако твоја мудрост буде хваљена, ако твоја штедрост духа буде величана, љубав према отаџбини буде слављена, а милосрђе и човекољубије овде, и сада, затаји?

Нека те оснажи очинска доброта; нека те на милост подстакне жалост и плач синова твојих; ти си довољно и до сада учинио за наше отачаство, прекомерно си оправдао своје звање. Опомени се сада ових ништавних природа чија крв ће те веома оптеретити: не престај да будеш отац и нека ти не досади да се о томе прича!

Д.

Изјашњавање Луција Јунија Брута,
конзула и оца, против синова својих

Седим пребедни отац и судија између двојице синова својих који постадоше зли саучесници Крамолони, колебајући се да ли да их свирепо осудим или да занемарим њихово недело и постанем једнако крив са њима. Ах, колико ме море бриге многих отаца! Мој колебљив ум непрестано лелуја између једне и друге стране: да ли послушати глас природе, или глас очинства. Иако многи оци на основу злобног недела које почише синови моји пробадају и раздражују душу моју, ипак још нисам толико напуњен срџбом и неосећајношћу да бих се одрекао синова својих, свеједно што они постадоше саучесници Крамолони. Шта ће бити, Бруте, ако не будеш у стању да се ослободиш очинске бриге? Хоћеш ли се учинити жестоким заштитником? Хоћеш ли све праведне тужбе у овоме граду занемарити и угрозити углед Римскога конзула у кога су сви грађани полагали своју наду и очекивали помоћ? Зар те ни мало не подстиче углед твој и нарушавање доброг гласа који те прати, а који си ти сасвим заслужио? Све ме ово, нема никакве сумње, веома подстиче и обавезује, благоизабрани оци, а очинска љубав ме уопште није заслепила, тако да јасно знам и видим своју дужност према отаџбини, према свом звању и према слободи.

Приђите, синови моји! Станите пред судиште свог родитеља. Опростите ми, оци благо-

изабрани, што их називам синовима својим, иако признајем злодела која синови моји учинише. Лице, чело, очи, изглед тела, име које обојица носе – све то указује на њиховог оца. О, кад бисте ви поседовали и дух оца свога, његову верност и непоколебљивост, љубав према отачаству и дела оца свог када би сте имали, а којих сте, како видим, лишени, али вас ипак синовима називам.

Осим осталих настојања, отац веома брине да током времена деци својој у слободи положи благ јарам: ви сте, међутим, показали да више волите другачије да узвратите. Ја сам, не само палу, него скоро и умрлу слободу својим трудом и настојањима, па и бедним животом, поново васпоставио; ви, међутим, покушасте да оживотворену слободу, у којој се и сами наслађивасте, поново затрете. Ја сам бестидне младиће који својим поступцима осрамотише невинину младост и беху подстрекачи зла сваке врсте протеривао, кажњавао и истребљивао; ви, пак, почесте управо такве људе да штитите, богатством да поткрепљујете и склапањем тајних договора да подстичете без имало страха. Ја се надах да сам тиранина, који је дуго времена харао овим градом, за сва времена прогнао именов царевим; а ви се показасте непријатељима свеопштег мира и покоја, приста ли сте да будете Тарквинијеви саучесници, а не пријатељи тешко стечене слободе. О, достојних ли синова родитеља Брута!? О, ревносих ли опонашатеља отачких доброчинстава!? Зар се нећу одрећи оваквих синова, нећу ли их одбацити, нећу ли их се гнушати? Или ћу оправдати наду зловних грађана који се уздају у моју очинску љубав према вама? Где је био отац ваш, невољна децо, да вас

одврати од Тарквинија? Какав би вам данас крај био да сте слушали савете оца свог? Да ли би данас био жив несрећни Брут или би се Тарквиније, помоћу вас, поново зацарио?

Идите, идите; тражите себи, ако је икако могуће, неког другог ко ће вам бити отац, а ви његови синови који ће носити име његово; тражите другог пријатеља који ће оправдавати ваша злодела, који ће бранити ваше вероломство и који ће равнодушно гледати на ваше устајање против својих отаца. Тражите кога ћете све у овом граду погубити, а кога ћете протерати и о којем ћете сваки траг у сећању града избрисати, коме ћете у невољи саучествовати, којим страдалницима ћете помагати и коме ћете опростити што су устали против вас. Што се мене тиче, бесрамне издајце, ништа од мене друго не очекујте, сем жестоке строгости Конзула, тешку и сродну преступу вашем казну изречену од стране неумитног судије, па ако је потребно, и криво, варварско и свирепо мучење.

Шта би друго и могао учинити, благоизабрани оци, у коју личност да се преоденем и која осећања да позајмим да бих могао, захваљујући вашој благонаклоности, поверену ми дужност управљања градом сачувати чистом и, сходно служби својој и звању моме, одважно протерати све што може нашкодити граду? Могу ли уопште и помислити да ћете ви, ако би у мени преовладало срце и природан очински зов, ако би ме гануло уплакано лице деце своје, ако би родитељско страдање надјачало достојанство конзула и ако бих почео да се колебам, преко свега тога лагодно прећи? Не би ли вас расрдила моја неодговорност која је учинила да поклекнем пред очинском љу-

бави? Но, и глас који ја већ чујем, благоизабрани оци, опомиње ме да нанесене ми ране очекују, потражују и моле правоваљано лекарство. Чујте шта ми он говори, шта он жели и шта моли!

Ти си ме, каже, изнемоглог оснажио, Бруте, ти си ме палог подигао, ожалошћеног утешио, поробљеног ослободио; но, од твоје крви се породила двородна смртоносна рана да ме у нову погибао баци и да поново васпостави робовски страх и ужас. Зар могу и даље безбедан, безбрижан и спокојан бити кад знам да ће у моме окриљу да се наслађују вероломници, да се рађају чудовишта и да ће мучитељи да завладају? Тргни се, Бруте, слободе моје искупитељу! Затражи прикладну казну, ослободи отаџбину опасности јер си ти узданица и чувар отаџбине. Покажи пример строгости и непоколебљивости, чему треба да теже сви добри грађани, а чега треба да се плаше сви злбници. Нека се угледањем на тебе науче сви потоњи нараштаји на који начин се чува отаџбина и како се кажњавају злочеста деца, тј. чему да се надају од родитеља својих сви који занемаре дужну љубав према родитељима. Нека ти не буде тешко да убице својих очева и вероломнике строго казниш јер ће се њиховим погубљењем очувати отаџбина наша, а залог верности, чему ћеш ти бити неугасиви пример, оставићеш у наслеђе свим потоњим вековима.

То је, ето, благоизабрани оци, глас којим ме отаџбина опомиње и снажи у овој кривици да будем истрајан и да, ни ваше поверење, нити своје звање, на било који начин доведем у питање.

А вама, децо, једина прилика да се искупите за учињен преступ пружа се у могућности да одређену вам казну одважно и без роптања под-

несете. Саберите ум свој и сва осећања своја да смогнете снаге како би сте одговорно и мушки поднели предстојећу вам кончину. Покажите и сада својствену вам спремност на све; занемарите, колико је то могуће, страхоту одређене вам казне и прихватите смртну пресуду као достојну вероломних особа, издајица, убица својих очева и разоритеља свог отачаства.

Иди, Паличнице, вежи руке њихове; покриј обојници лица њихова покривалом, вежи их за стуб срама, ишибај их шибама и без колебања стави их на муке; узми секиру и одважним замахом одсеци мрске главе отаџбине наше.

ПРЕНУМЕРАНТИ

на Руководство за словенско красноречје

Комада

Његово Високопревасходство господин Стефан Стратимировић, источнога неуједињеног²⁸ исповедања архиепископ и митрополит карловачки, најузвишенијега Ордена императора Леополда II великог крста кавалир; најсвештенијега К К А Величанства тајни саветник; и Научног удружења гетинског члан; за Архидијецезу своју.....200

Његово Високопревасходство господин Мил Левики, источног уједињеног²⁹ исповедања архиепископ и митрополит лембергски и Његовог С К К А Величанства тајни саветник; за архидијецесу своју200

Његово Високопреосвештенство господин Дионисије Попович, источног исповедања неуједињеног епископ будимски; за дијецесу своју 30

Његово Високопреосвештенство господин Гедеон Петрович, истог исповедања епископ бачки; за дијецезу своју..... 169

28 Под „неуједињеним” исповедањем подразумева се неунијатско исповедање Христове вере, тј. исповедање вере које није прихватило унију са Римом, већ је остало верно Православљу и древном источном исповедању вере – прим. прев.

29 Под „уједињеним” исповедањем подразумева се унијатско исповедање Христове вере, тј. исповедање вере које није остало верно православљу и древном источном исповедању вере, већ је ступило у унију са Римом – прим. прев.

Његово Високопреосвештенство г сподин Алексије Почи, источног уједињеног исповедања епископ мункачки; за дијецезу своју	200
Његово Високопреосвештенство господин Константин Станич, истог исповедања епископ крижевачки за себе	10
за семинарију загребачку	10
за Институт словенског језика крајнски	10
Његово Високоблагордство краљевски саветник господин Сава од Текелије	33
Његово Високоблагородство краљевски саветник и виши србских и валахијских училишта народних надзиратељ господин Урош Несторович; за подручне му	12
Гимназија карловачка	12
Гимназија новосадска	12
Његово Благородство господин Лука Нењелац, округа темешког народних училишта директор; за своју Надлежност	42
Господин Козма Јосич, србских препарандијских училишта заслужни професор	10
Господин Лазар Попанешкович, житељ сентандрејски	10
Удружење бајско	20
Господин Лазар Кирич, суплент треће класе народног училишта сомборског	20

ПОПИС ЛИЧНИХ ИМЕНА И ПОЈМОВА

са кратким образложењем³⁰

АДРИА – (Adria) – древни римски град и пристаниште на обали мора које по њему добија своје име: Јадранско; град је основан 137. године пре Христа; данас је то индустријски град Северне Италије у близини делте реке По.

АЛПЕ – највећи планински систем у Европи, површине преко 200.000 квадратних километара: дужина – 1.200 километара, ширина – 150-300 километара; простире се лучно од Азурне обале у Француској, преко италијанске Ривијере, до Бечких басена и Панонске низије; највиши врх је Мон Блан, висок 4.807 метара.

АЛЕКСАНДАР ВЕЛИКИ – највећи војсковођа старог века (356-323. пре Христа); син Филипа Другог Македонског, а ученик Аристотела филозофа; покорио и ујединио Грчку, ратовао са Персијом, коју осваја, као и Малу Азију, Сирију, Египат... Умро је у Вавилону.

АМВРОСИЈЕ – епископ милански (340-397. после Христа); школовао се у Риму и захваљујући својим беседничким талентима брзо је скренуо пажњу на себе; водио је жестоке духовне борбе са паганством, али и са јеретицима у хришћанству, у првом реду са Аријем; непоколебљиво се држао никејског исповедања вере.

АНИБАЛ – [Ханибал]- картагински војсковођа и државник (247-183. пре Христа); прешао Алпе и са неочекиване стране упао у Италију, те ненадано

30 За састављање овог регистра, осим штедре помоћи г. Александра Петровића, библиотекара Матице Српске у Новом Саду, користио сам: а) МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА "ПРОСВЕТА" I-III, треће издање, Београд, 1978. година; б) Драгослав Срејовић и Александрина Цермановић, РЕЧНИК ГРЧКЕ И РИМСКЕ МИТОЛОГИЈЕ, четврто издање, Београд, 1992. година.

заратовао са Римом такозвани Други пунски рат, и нанео Риму велике губитке; живот окончао у Витинији, у Малој Азији, где се отровао да не би био испоручен Риму као заробљеник.

АНТОНИЈЕ – римски војсковођа и државник (83-30. пре Христа); после Цезареве смрти образовао политички тријумвират у Риму са Октавијаном и Лепидом; управљао Источним царством; оженио се Клеопатром, краљицом Египта; Марко Антоније окончао живот самоубиством.

АРИСТОТЕЛ – хеленски философ, рођен у Стагири, Тракија (384-322. пре Христа); ученик Платонов и, више од 20 година, члан Платонове Академије у Атини, да би потом основао самосталну такозвану перипатетичку школу.

АФТОНИЈЕ – познати беседник и учитељ реторике из Антиохије (IV/V век после Христа); учио се код Ливанија; познат је по својим реторичким правилима или дефиницијама – четрнаест на броју, и данас прихваћених у беседништву.

АХИЛ – син тесалијског краља Пелеја и богиње Тетиде, Еаков унук и Зевсов праунук; највећи јелински јунак у Тројанском рату.

ВАКХ – (Βακχος) – Вакхос, тј. Бах или Дионис; Зевсов најмлађи бесмртни син, који припада другој генерацији олимписких богова, са Ермисом, Аполоном и Артемидом; у његово божанско порекло се сумњало и стално му је претила смртна опасност, те је непрестано морао чудима да доказује да је и он заиста бог.

ВАРНА – град и пристаниште на обали Црног мора, Бугарска; главна лука за трговину, увоз и извоз робе у Бугарској.

ВИРГИЛИЈЕ – Вергилиус Маро, Публиус (70-19. пре Христа); римски поета; највише је писао пастирске идиличне песме; написао спев о земљорадњи

Георгика, Буколике и јуначки еп Енејида, о Енејином путовању после пада Троје.

ГРИГОРИЈЕ НАЗИЈАНЗИН – један од тројице великих кападокијских светих отаца и учитеља Цркве Христове (330-389/90. г.), са светим Василијем Великим и светим Јованом Златоустим; рођен у Арианзу, близу Назијанза; образовање стекао у Александрији и Атини; изучавао Свето писмо и великог Оригена; пламен борац против јеретика Арија и Евномија у проповедању Свете Тројице; због узвишеног, свише надареног, богословског умовања и учења, Црква га је овенчала именом Богослов; био архиепископ Константинопоља града.

ДАРДАН – Зевсов син и оснивач тројанске краљевске лозе; престоница му се налазила на падинама тројанске Иде.

ДЕДАЛ – Метионов син, а унук атинског краља Еректеја; био је веома даровит, али и сујетан, уметник и изумитељ; далеко се прославио својим изумима; његов син се звао Икар.

ДЕМОСТЕН – најпознатији и најпризнатији беседник старог века (384-322. пре Христа); налазио се на челу антимакедонске партије са седиштем у Атини, а прославио се својим говорима против Филипа Другог Македонског такозване филипике; после победе Македонаца, привремено се повлачи из активне борбе коју наставља после Филипове и Александрове смрти; живот окончао испијањем отрова у Посејдоновом храму на острву Калаурију.

ДИДОНА – Дидо, краљица Картагине, кћер феничанског краља Мута, сестра Пигмалионова; после убиства њеног мужа Сихарба, она је са својим присталицама напустила Тир и побегла у Ливију, где су јој домороци срдечно понудили онолико земље колико једна волујска кожа може да обухвати; Дидона је на танке траке исекла волујску

кожу и њоме омеђила велику површину; када су пронашли погодну област, са повољним знамењем, они су подигли свој град – Картагину.

ЕВКСИН – Еуксин – древни назив за Црно море.

ЕОЛ – Ипотов син и краљ острва Еолије; био је господар и бог ветрова.

ЕПИКУР – јелински философ, атомиста (341-270. пре Христа), рођен у Самосу; по његовом схватању и учењу читав космос, ствари у њему, па и богови, последица су нарочитог комбиновања атомâ и празног простора, а смрт је, у ствари, распад тих атомских комбинација.

ИКАР – син чувеног проналазача и изумитеља Дедала са којим је покушао да прелети море помоћу крила која је изумео његов отац; не послушавши оца да не лети сувише високо, он се виноу увис, што је узроковало да сунце отопи восак којим је било слепљено перје, те се сурвао у море и погинуо; његов отац је због тога проклео своју изумитељску вештину, а море око острва Сама, у које се сурвао Икар, назива се од тада Икарско море.

ИЛИС – Ἰλισίον, Илисиј или Елисиј; земља далеко на Западу, са друге стране Океана у којој у вечном блаженству бораве љубимци богова; у њој нема ни снега, ни кише, а Океан је стално освежава влажним лахором.

ИРКАНИ – скитнице и просјаци пореклом са Итаке; ружни, халапљиви и хвалисави; по имену Арнеја, којег су омладинци назвали Ир (Ἰρος), а који је као потрчко разносио поруке по острву.

ИСИОД – [Хесиод] – уз Хомера, најстарији јелински поета; родом је из Аскре у Беотији; његови радови представљају битан извор за проучавање старојелинског погледа на свет и религију.

ИСТЕР – древни назив за реку Дунав, при чему се подразумева његов ток од ушћа реке Саве до Црног мора, у које се Дунав улива.

ЈЕВАНЂЕЉЕ – књига Новог завета која садржи опис живота и рада, тј. новозаветну науку Господа Исуса Христа; има четири књиге јеванђеља, а називају се по именима својих писаца: јеванђеље по Матеју, по Марку, по Луки и по Јовану; Матеј и Јован беху од Дванаесторице Апостола Христових, док Марко и Лука беху из Седамдесеторице апостола, сатрудници апостолâ Петра и Павла; јеванђеље значи блага или радосна вест – о Божественој, тј. новозаветној науци Господњој и о спасењу рода људскога од греха.

ЈОВАН РАЈИЧ – архимандрит ковиљски и историчар (1726-1801. г.); најученији Србин у другој половини XVIII века; школовао се у Карловцима, Коморану и Шопрону, а три године је похађао и Духовну академију у Кијеву; краће време проводи на школовању и у Москви; из Москве, преко Цариграда, долази у Хиландар, одакле се враћа у Карловце, где предаје као наставник; предавао је у Новом Саду и Темишвару; монашки постриг прима у 46. години живота и бива, као архимандрит, постављен на службу у манастиру Ковиљу; говорио је латински, грчки, немачки, италијански и руски језик.

ЈОВИШ – једно од имена за римског бога сунца, неба, кише и грома – Јупитера; представљао је сличност богу Зевсу; Јупитеру су Римљани саградили храм на Капитолу у који је постављен кип његов; Јовиш = Јупитер.

КАПИТОЛ – један од седам римских брежуљака на коме се налазила тврђава са храмовима посвећеним Јупитеру и Јуниони.

КАРТАГИНА – град и држава на северној страни афричке обале, основали су га у деветом веку пре Христа Феничани; политичку и економску моћ остварила у петом веку пре Христа, а такозвани пунски ратови са Римом су је веома исцрпили и

упропастили; било је то 146 г. пре Христа; коначно су је уништили Арабљани 697. г. после Христа; в. Дидона.

КАТИЛИНА – Цатилина, Луциус Сергиус, римски патриције и намесник у Африци; завером 63. године је покушао да уништи римску републику и заведе диктатуру коју је осујетио и уништио Цицерон; погинуо је у бици код Пистоје.

КАУКАЗ – Кавказ, планински масив у Русији; протеже се између Каспијског и Црног мора, укупне дужине око 1.500 километара и ширине између 100-160 километара; највиши врх је планина Елбрус, висока 5.633 метара.

КВИНТИЛИЈАН – Quintilianus, Marcus Fabius (35-95. после Христа), римски писац и учитељ беседништва; извршио велики утицај на потоњу европску теорију књижевности.

КЕРВЕР – (Кербер) – бесан пас, који стоји на вратима у подземни свет, тј. у ад и не дозвољава икоме да из њега изађе и побегне; поета Орфеј је ипак успео да га зачара својом песмом; његов бес је могуће утолити и колачем од меда.

КИКЛОП – име обесних дивова који се противљаху боговима и људима; поседовали су велику снагу и главу са једним оком; карактерисао их је снажан и страشان глас; види, Полифим.

КЛОДИЈЕ – Clodius – (први век пре Христа), римски преторијанац и политичар; отац му се такође звао Клодије; са Катилином учествује у борбама и политичким превратима борећи се за права народа; на страни патриција борбу је предводио Милон; 59. године, захваљујући својим упорним политичким иступањима, утемељио је форум за плебс (народ); током 52. године, у грађанском рату, Клодије је тешко ранио Милона, после чега је овај и умро; види Милон.

КОКИТ – Кокитос, река плача у Подземљу, рукавац Стиге, који се улива у Ахеронт; неки кажу да се у Кокит улива муљевит Ахеронт и да преко њега Харон превози душе мртвих.

КОРИНТ – град у близини Атине, а основао га је Зевсов син Коринт који је уједно био и први краљ Коринта; у хришћанској ери познат по проповедима апостола Павла у њему и оснивању црквене општине Цркве Христове; хришћанима у Коринту написао је апостол Павле две своје Посланице.

КРАС – римски војсковођа и политичар који се (70. пре Христа) удружио са Цезаром и Помпејом и образовао такозвани Први тријумвират; био склон диктаторству.

КСЕРКС – персијски краљ (?-465. пре Христа), син Дарија Првог; освојио је Египат и Јеладу у бици код Термопила; разорио је Атину; претрпевши страховити пораз код Саламине 480. године пре Христа, био присиљен да се врати у Персију.

КУРТИЕ (Курције) – римски књижевник и историчар првога века пре Христа; митолошки – Цуртиус – легендарни јунак чије се име везује за настанак једног мањег језера на Римском форуму (Curtius lacus).

ЛИВИЈЕ – римски књижевник и историчар првога века пре Христа.

МАКАВЕЈИ – старозаветни свети мученици и страдалници због непоколебљиве верности Мојсијевом закону; било их је седморица браће: Авим, Антоније, Гурије, Елеазар, Евсевон, Маркел и Алим; са њима је страдала и њихова мајка Соломона и свештеник Елеазар; страдали су у време сиријског цара Антиоха (183. г. пре Христа); свете мошти браће Макавеја налазе се у Риму, а њихове мајке у Константино-пољу.

МАРС – древно римско божанство; сматран је за бога рата, али и земљорадње и сточарства.

МЕДЕЈА – Ејетова и Идијина кћер; била је веома позната и призната чаробница.

МИЛОН – Μίλων – (први век пре Христа); члан римског Сената и политичар; активан учесник у сенатској борби између плебса и патриција у којој је на другој страни, тј. на страни плебса, између осталих, био Клодије; у грађанским сукобљавањима 52. год. у Риму Клодије је тешко ранио Милона, услед чега је овај убрзо и умро; види Клодије.

МИНЕРВА – богиња и заштитница уметности и заната; њен култ су веома поштовали сликари, скулптори, лекари, дрво-деље, обућари, фрулаши, поете, али и ђаци.

МИНОС – краљ острва Крит, али и законодавац, тј. судија у подземљу; био је син Зевса и Еуропине (Европе).

МУСЕ – Μοῦσα, девет Зевсових и Мнемосининих кћери: Полихимниа, Клио, Мелпомена, Талија, Уранија, Ерато, Терпсихора, Еутерпа, Калиопа су рођене у близини Олимпа, где су имале своју палату за игру; музе људима саопштавају истину, али и лажи које наликују истини; надахњују песнике и уметнике; срећан је сваки човек који постане миљеник муза, јер тада изговара најлепше беседе, стихове и слично.

НЕПТУН – древно римско божанство; сматран је за бога воде којом се обезбеђује плодност земље.

НИЛ – најдужа река Африке, а друга по дужини у свету; настаје од Белог и Плавог Нила; укупна дужина реке је 6.670 километара, а код Каира образује делту површине 24.000 квадратних километара; долина Нила достиже ширину и до 15 километара и представља веома плодну област;

поплаве почињу половином јуна и трају до половине октобра.

ОВИДИЈЕ НАЗОН – Ovidius Naso, Publius (43. пре Христа – 17. после Христа), најталентованији римски поета; пријатељевао са Вергилијем и Оратијем [Хорацијем]; из непознатих разлога прогнан је у место Томи, Констанца, где је и умро.

ОМИР – Homeros, [Хомер] – најстарији јелински поета; велики епски песник, писац *Илијаде* и *Одисеје*; у Илијади опевао Тројански рат, а у Одисеји лутања краља Итаке – Одисеја; о животу његовом нема довољно података, па неки оправдано мисле да је у питању митска личност, која је била слепа.

ОРАТИЈЕ – Horatius Flaccus, Quintus [Хорације] (65-8. пре Христа), римски поета, са Вергилијем главни представник августовске епохе у римској књижевности; писао лирске песме, оде, епистоле; био је под заштитом Мецене, образованог римског витеза, који је око себе окупљао и помагао талентоване књижевнике и уметнике.

ОРФЕЈ – митски певач, свирач и поета; отац му је био Еагр, а неки мисле да му је отац бог лепоте Аполон, а мајка нека од муза.

ПАЛАДА – епитет богиње Атине; када је другарица богиње Атине, са којом је ова увежбавала ратничке вештине, погинула, Атина је направила њен кип, назван Паладион, и поставила га је поред Зевсовог кипа; Зевс је иначе узроковао смрт Атинине другарице.

ПАЛАТИНА – титула угарских принцеца, у ужем смислу; у ширем – звање или друштвени статус или достојанство, у смислу саветника или управника.

ПАНОНИЈА – Паннонија, римска провинција која се

протезала од реке Дунав на Истоку, до Алпа на Западу; Римљани су је освојили од Илира и Келта у првом веку пре Христа.

ПАРНАС – изумитељ гатања на основу птичјег лета; Посидонов и Клеодорин син.

ПЕАН – јелински бог који живи на Олимпу и помоћу трава лечи ране бесмртницима.

ПИГОР – Πιγυρς – вероватно један од војсковођа – учесник у персијским ратовима.

ПИТАГОРА – јелински мислилац, рођен у Самосу (580-500. пре Христа); основао религиозно истраживачко братство; открио однос квадрата над странама правоуглог троугла такозвану *Питагорину теорију* или *теорему*.

ПЛАТОН – јелински филозоф (427-347. пре Христа); ученик Сократов, а учитељ Аристотелов; основао је школу у Атини под називом Академија која је трајала преко осам стотина година.

ПОЛИДОР – син тројанског краља Пријана и краљице Лаотије.

ПОЛИФЕМ – име једног од киклопа; одликовао се глупошћу, али је поседовао велику снагу; Посидонов и Тоосин син; Одисеј га је ослепео и тако успео да побегне са својим друговима из пећине у коју их је Полифем заточио.

ПОМПЕЈ – Pompeius Magnus, Gnaeus, римски војсковођа и државник (106-48. пре Христа); присташа диктатора Суле; учествовао у гушењу Спартаковог устанка робова; пошто није могао да заведе диктатуру, када је постао конзул Рима, удружио се са Красом и Цезаром и образовао Први тријумвират; после пораза код Фарсале, бежи у Египат, али га је краљ Птоломеј убио.

ПРОЗЕРПИНА – римска богиња подземног света мртвих.

РАДАМАНТ – Ραδαμανθης, Зевсов и Еуропин син,

брат критског краља Миноја; као љубимац богова, плавокос Радамант борави међу блаженима у Илисију; види *Илис*.

РОКСОЛАН – Roxolani – подразумева се велики савез, или држава, словенских племена југоисточне Русије, створен у првом веку после Христа; заузимала је велики територијални простор који се налази између реке Дњепра, на истоку, и реке Дунава, на западу.

РОМУЛ – оснивач и први краљ Рима; владао Римом 37 година; Енеј, јунак тројанског рата био му је предак.

РОСЦИЈЕ АМЕРИН – Roscius aus Ameria – (први век пре Христа); био је пријатељ Цицеронов и императора Суле; активан учесник грађанских сукобљавања и ратова у Риму после којих су републиканци изгубили превласт.

САЛУСТИЈЕ – римски књижевник и историчар који је, сем осталог, писао против Катилинине буне; Цезаров пријатељ.

СЕНЕКА – Seneca Marcus или Lucius Annaeus (3-65. после Христа) римски философ стоичке школе; васпитач Неронов; учење му обиловало идејама о једнакости свих људи; дописивао се са апостолом Павлом.

СИДОН – древни град у Феникији по којем су Јелини и Јевреји све Феничане називали Сидонцима; центар финичанске трговине са Египтом и Месопотамијом.

СКИТИ – име које су јелински писци, почев од Иродота [грч. *Ἡρόδοτος*=Херодот) (пети век пре Христа) давали разним племенима иранског порекла који су настањивали црноморске степе; Иродот разликује три врсте Скита: орачи и земљорадници, овчари и номади, и царски Скити, тј. они који имају своје владаре.

СОКРАТ – знаменити атински филозоф (470-399. пре Христа); узор филозофима и учитељ Платонов; о његовом животу знамо само на основу Платоновог писања о њему; атински суд га је осудио на смрт под оптужбом да квари омладину и уводи нове богове; отровао се кукутиним отровом.

СОЛОН – атински политичар (638-559. пре Христа), законодавац и један од седморице јелинских мудраца; захваљујући његовим законодавним реформама, укинута је аристократско уређење друштва.

СТЕФАН СТРАТИМИРОВИЋ – карловачки митрополит (1757-1836. г.); љубитељ науке и књижевности; борио се против унијаћена, а противио се Вуковим и Доситејевим реформама; обилато помагао устанике у Првом српском устанку; на духовном пољу, уз помоћ Димитрија Анастасијевића Сабова, основао је чувена школска здања: Карловачку гимназију (1791. г.) и Карловачку богословију (1794. г.), као и Благодјеније, то јест Стефанеум (1797. г.).

СУЛПИЦИЈЕ – (четврти век пре Христа); Сулпицијеви су били велика породица у Риму који су достојанство патриција носили својим рођењем, тј. пореклом; овде се подразумева један од чланова те знамените породице; у ширем смислу – ово је појам за политичаре и угледне људе.

СЦИЛА – морско чудовиште које живи скривено у пећини; половина тела је у пећини, а са шест глава које су изван пећине, лови и прождире све што је у мору и што плови морем; мање је опасна од Харибде, чудовишта које живи у њеној близини; види *Харибде*.

СЦИПИОН – Scipio, Publius Cornelius (?-212. пре Христа) римски конзул и војсковођа; освојио Шпанију и протерао Картагињане; победом над Анибалом [Ханибалом] окончао Други пунски рат.

ТАРКВИЈЕ – митско чудовиште које ужива – то му је у природи – да својом силом сваку врлину и било које добро које чине људи преокрене на зло и несрећу; у ширем смислу: оличење зла.

ТЕБА или **Феба** тј. **ФИВИ** (грч. Φοιβη) – кћер Урана и Гее; једна од Титанки; трећа господарица делфијског пророчишта. Она је ово пророчиште, као рођендански дар, поклонила свом унуку Аполону који је од баке Фиве наследио и име – Фив [то јест, Феб].

ТЕРЕНТИЕ – Publius Terentius Afer (201-159. пре Христа), Теренције римски комедиограф и поета, пореклом Ливијац; био је роб у Риму, а ослободио га је и образовао сенатор Теренције Лукан.

ТЕУКРИ – ратничко племе, то јест народ; древни назив за војнике и ратнике уопште.

ТИВЕРИЈЕ ГРАХ – римски народни трибун (163-132. пре Христа); предлагач аграрне реформе по којој би земља била одузета од племства и државе, и додељена сељацима беземљашима; аристократи га убили са три стотине његових присталица; имао је брата Гаја који је без већег успеха наставио његов рад.

ТИР – древни феничански град, веома развијене трговине; процват је доживео у десетом веку пре Христа; разорио га је и уништио Александар Велики 332. г. пре Христа; данас је то ливенски град Ел Сур.

ТИТАН – див и горостас; по јелинској митологији титани су били синови Гее, а рођени су из крви нагрђеног Урана; титани или гиганти су хтели да заузму Олимп и прекрате владавину олимпских богова, али их је Зевс, уз помоћ осталих богова, савладао.

ТРИБАЛИ – Трибали, трачко племе североисточне Србије у старом веку; најстарији становници

Србије; помињу их јелински историчари Иродот [Херодот] и Тукидит (пети век пре Христа).

ТРОЈА – древно насеље у близини северне обале Мале Азије; овај град је од 300. г. пре Христа до 200. г. после Христа господарио уласком у Дарданеле, када ту улогу преузима Рим. Омир [Хомер] је у своме епу Илијада опевао чувени тројански рат између Јелина и староседелаца Мале Азије.

ТУЛИЈЕ – Servius Tullius (шести век пре Христа) шести од седморице легендарних римских краљева; омогућио плебејцима да служе војску и од њих тако створио римске грађане – популус романус.

УНИЈА – Unia – подразумева се Аустроугарска држава.

ФАВИЈЕ МАКСИМ – римски диктатор (?-203. пре Христа) и војсковођа у рату против Анибала (Ханибала); посебном војном тактиком избегавања директног сукобљавања са непријатељем успео је да изнури и изазове непријатеља, а самим тим и да га савлада.

ФАР – под овим појмом се подразумевају светионици постављени на мору који су бродовима омогућавали лакше сналажење током ноћи или током невремена, и олакшавали пролаз кроз мореузе, али и упловљавање у луку.

ФЕДОР – име руских царева: Федор или Фјодор; Фјодор Први, син Ивана Грозног (1584-1598. г.), и Фјодор Трећи Алексејевич, полубрат Петра Великог (1676-1682. г.).

ФОРТУНА – богиња среће, плодности и сваковрсног благостања.

ФУРИЕ – (lat. Furiae) демони подземнога света: Алект, Мегера и Тисифона; природа им је зла и свагда узрокују људима различите патње, зло и болести.

ХАРИБДА – морско чудовиште које у себе увлачи воду мора, прождирући све што се у њој затекне, а потом сву увучену воду избацује из себе; ово

чини три пута у току дана; много је опаснија и прождрљивија од Сциле која је од ње удаљена колико је домет стреле; види *Сцила*.

ХИРОН – (грч. Χείρων), мудар кентаур, син Крона и Океаниде Филуре; Крон је Океаниди приступио у виду коња, док су титани владали Олимпом; живео је у пећини на тесалској планини Пелиону; био је најмудрији и најплеменитији од свих кентаура; одликовао се добротом, благошћу и побожношћу; заштитник и васпитач многих јелинских јунака.

ЦЕЛИЕ – Caelus, Caelum, Целије или Целус; персонификација неба, поистовећује се са јелинским Ураном; син Етера и Диес, а Сатурнов отац, тј. Јупитеров деда; у ликовној уметности приказује се као брадат мушкарац, врло често у друштву богиње Телус.

ЦЕЦИН – Caecina – име знамените породице у Риму; у републиканско доба један од Цецина је најпре био присталица Цезара, да би се касније, окренуо против њега.

ЦЕРЕРА – (lat. Ceres) – римско божанство плодности, а у ширем смислу жетве и брака.

ЦИЦЕРОН – Cicero, Marcus Tullius (106-43. пре Христа), надалеко чувен римски беседник, философ и политичар; био је конзул у Риму и током вршења те дужности (63. г. пре Христа) открио је и осујетио Катилинову заверу; велики противник Цезара и Антонија; чувена је његова правна изрека: *Суммум иус сумма иниуриа = Строга примена закона често доноси неправду.*

ШЕЛЕР – Scheler, Max (1874-1928. г.) немачки философ; припадник Хусерлове феноменолошке школе.

ПОГОВОР

Тешко је замислити било какав однос међу људима без размене мисли и осећања. Дефинисан као биће коме је за опстанак потребна интеракција са другим људима, човек током свог живота проведе 75 процената сваког дана у комуницирању. Саопштавање порука или неких других етикетираних значења, изражавање психичких садржаја, саветовање, убеђивање – у сржи је човековог постојања. Неразумевање, неслагање и конфликти најчешће настају због лоше размене мисли. Услов за остварење идеалног и заједничког живота, емотивног и интелектуалног повезивања, „говорење у јавности” подразумева овладавање нивоом симболизације и разумевање апстрактних садржаја.

Руководство за словенско красноречје Аврама Мразовића, у преводу са изворника Миливоја Р. Мијатова, данашњем читаоцу нуди корисна и у исто време занимљива сазнања о беседничком умећу и, може се слободно рећи, представља солидну грађу за разумевање природе умећа говорења.

Аврам Мразовић у првом реду истиче је-

зик као инструмент духа. Као скуп симултаних изражајних средстава, језик подлеже, подсећа аутор, ортографској, ортоепској, фонетско-морфолошкој, лексичкој и синтаксичкој кодификацији. Нормативна артикулација гласова, логички акценат и ритам јесу еминентно његови елементи. За разлику од „језика књиге”, „језика писмености”, жив језик се опире граматичким законитостима, поглавито у области лексике, конгруенције и стила. Уопште, није посреди само чврст систем већ и „слободна игра означитеља”, инвентивна игра свести и подсвести, инвенција и слобода.

У самом језику не постоји ништа ван форме као конститутивног елемента садржине и израза, мисли и емоција. Спољна, формална страна беседе, као и графички изглед написаног, изреченом обезбеђују живост и у служби су садржине и њене естетске семантизације. Реторичко умеће је у садржини, у убеђивању, у аргументима, у познавању предмета, али, упозорава аутор, у савршенству казивања, то јест стилу, који по аутору Красноречја, „није ништа друго до сједињавање израза или фраза, да би се остварила мисаона јасност.”

Повезан с појмом „пристојности” од стране старе реторике, стил се исказује у једноставности, прецизности, изразитости, чистоти, неартифицијелној лепоти, у најубедљивије и најдопадљивије изреченој мисли. Стил је индивидуални одабир речи разних значења, звучања и облика и њихово спајање у одређену целину. Суштина је, истиче Мразовић, у начину њихове употребе.

Стари Грци су, упркос мешању, претапању и узајамном прожимању језичких варијетета, раз-

ликовали једноставан (ниски) стил – ради доказивања, умерен (средњи) – исказивање допадљивости и узвишен – истицање узбуђења. У литератури се помињу антички стил – згуснуто излагање садржаја, азијски – китњасто изражавање и радосни – комбиновање античког и азијског. Старе римске реторике познају прост стил (јасноћа и прецизност, а не китњастост), умерен стил (елеганција и изражајно богатство) и узвишен стил (богатство говорних, односно песничких фигура). Све је то предмет Мразовићевих опсервација.

Вештина и култура говора, по изразу Аврама Мразовића, „умешност и готовост да се о свакој ствари правилно, здраво и лепо говори”, препознаје се по способности поетизирања, односно начина на који се нешто изриче. Поетика је доњи камен говорне грађевине. (Цицерон: за успешно говорење – „прво начин, друго начин, треће начин”). Технички гледано, бесеђење се своди на распоред аргумената и целина према њиховој специфичној тежини, „самоочигледности” и сложености у најснажнијем и привидно неизбежном поретку. Природна и логична сукцесивност, склад између свих сегмената, осмишљавају га и побуђују интересовање код слушалаца. Вредност факата не лежи у њима самима – као што ни вредност новца не лежи у новцу – већ у начину њихове употребе.

Красноречје као наука, истиче аутор Мразовић, подразумева овладавање умећем појмовног разјашњења, расуђивања и умовања. Тактичност широко схваћена, детерминисана је свим друштвеним односима човековог општег хоризонта и конкретне говорне ситуације. „Вредност

и чар једног плана је, ако се не варам, у том да баш сада се каже што сад је и требало рећи / неке пак ствари за прави тренутак да чуваш по страни” (Хорације). Значајан је редослед аргумената према њиховој снази и сигнификативности за саму ствар; употребљени на незгодном месту, они премашују успех. Стратегија осигурава устремљеност једном циљу, систематски приступ, стабилност, законитост реда, јасно развијање мисли и њихово повезивање, хармонију и прогресију.

Реторика као теоријска дисциплина имала је од самог почетка нормативни карактер, о чему говори Мразовић. Без јасног плана и потчињавања конвенцијама и механизмима сугестије, интерпретација је непрегледна, непотребне и сувишне ствари се понављају или се изводе несврхисходно, изостаје основно. Потврђено искуство има већу вредност него оно које делује снагом сирове неуређености или оставља простор за импровизацију. Усклађеност са филолошким, морфолошким, синтаксичким и другим законитостима које се тичу његове техничке стране, чувају од падова испод доње границе коректног говорења. Реч је, као што стоји у Красноречју, о одредбама која немају присилну моћ, не потискују и не гуше креативност, и које се могу упоредити са игром.

Естетска компонента, као конституента која преферира истину и логику, у видокругу је Мразовићевог поимања беседничке вештине. Као комплекснији комуникацијски дискурс, академско слово се не испољава само у строгој доследности и закључцима, у задовољењу разума; напротив, полаже право на афективност енергије и поетски сјај, обраћа се емоцијама и распламсавању страсти.

Преузимајући домашаје песничког језика, реторика је говорни медиј који прати уметнички набој живе речи. Емоционално бојење саопшених факата, уношење лепоте и стилске фигуре дижу говор на степен садржајно-симболичког, активирају различите емоционалне процесе, отварају просторе асоцијацијама, доживљајима и рефлексјама који обузимају човека. Следећи Мразовићеве мисли, може се рећи, расположива изражајна средства, њихово преобликовање, осмишљавање и оплемињивање, предочавају мисли и идеје пластично, дају им ритам и звук, унутарњу и спољну лепоту форме.

У Мразовићевом делу провлачи се, као румена нит, мисао о реторичком говору који поседује властиту граматику. Допадљивост и префињеност као „саставни део расуђивања”, настају неодвојивом повезаношћу оног што је речено са оним како је речено. Небројене су могућности поетизовања. Стратегија изградње естетске информације показује се у комбинацији рационалних и афективних средстава, у редунданцији, ентропији и двосмислености, у неделотворности, у „плус-поступку” (додавање, подвостручавање, редупликација) и „минус-поступку” (избацивање, редуција, стапање), у мноштву речи и безброј њихових спрегова. Метафоричко-значањски исказ, двојивост која преовлађује међу светом духа и светом чулне супстанце, свет исказује јаче и суптилније у свим његовим видовима.

Сувопарно излагање, интеракција која искључује однос, може да потисне емпатију и емоционалне елементе, уопште мотивацију слушалаца. Емоције су драж односа и процеса. Бесеђење

лишено естетских основа, небојено осећањем, ненаграђено поетско-убразилским акцентима, по Мразовићевој терминологији украшавање, одузима садржини од њене свежине и саопштајног жара и одзвања празно. Без поетских елемената, понижава се и пада на ниво застареле и догматске вештине, по изразу Пјер Гироа, на ниво збирке практичних рецепата.

„Беседа је уметничко казивање које пажљиво слушамо због важности доказа који се износе и због стања духа спремног да поверује или да учини све што га беседник подстиче”, гласи Мразовићева дефиниција брижљиво сроченог говора пред скупом људи поводом значајног догађаја или одређене прилике. Смисао беседе као шире говорне целине јесте информисање и придобијање позитивно мотивисаних слушалаца. Казано је на један индиректан начин да су предметност, истинитост, сврсисходност, јасност, опажајност, дотераност и циљ њена битна својства, било показних (похвалне, благородне, честитајуће, поздравне, надгробне), било саветујућих (саветујуће, расаветујуће, убеђујуће, утешавајуће, препоручујуће, умољавајуће) или судских беседа (оптужбе, одбране).

Карактер беседе као посебне језичке и (полу) филозофске врсте одређују сврха, тема и тренутак реализације. Јединство рационалне и естетске компоненте, дубина осећања и узвишеност мисли, кретање између „логике разума” и „логике срца” јесу њене специфичности. При свему, аутор акцентује страсти: љубав, мржња, страх, нада, одважност, милосрђе, гнев, негодовање, смиреност и ревновање.

Код Мразовића доминира схватање да је реторика у разборитом умовању и емпиријски и материјално верификованом (ф)акту. Информације, утврђене датости, проверени подаци, бројеви, аргументација, чврсто стајање на тлу реалности, јесу живи доказ и најснажније реторичко средство.

Излагање се заснива на чињеницама. Без видљивих, директних или изведених потврда, шарм елоквенције нестаје, чар бледи, емоције потону.

Аутор Красноречја с правом придаје посебну пажњу „реторичким местима” разврстаним на унутарња, спољашња и помоћна. Јасно се разазнају општеприхваћени сегменти беседе: увод, главни део и закључак.

Не може се, поручује аутор, одмах прећи на саму суштину. Шкрто и укратко по неопходности, наговештава се перспектива предмета и план излагања; назначују повод, околности и тема; дају опште констатације о значају подручја или проблема о којима ваља подробније рећи; утврђују границе области у којој се креће излагање; истичу разлози, циљеви излагања и стратешки значај теме.

Говорник се мора одлепити од увода. Казивање и доказивање, прецизно сагледавање предмета, разрада са разних стајалишта, пружа целовит одговор. Јасно и детаљно разрађена темељна мисао обухвата основне датости, логично излагање, опис, расправу, анализу стања, градуирање, вредновање, поређења, противречна мишљења и могућа решења.

Главни део говора се разлаже у саставне делове или мање целине које и саме постају потцелине. Не одвајајући се од магистралне линије,

потенцира аутор, беседник подастире факте, тачку по тачку, по њиховој међусобној тежини, повезаности и блискости, у врло широкој скали по интензитету различитих истицања.

Примамљиво и интелигентно, подробно и с јаким доказима, разјашњава се по неком реду, излажу запажања и идеје у сврху поткрепљивања постављене тезе. Држи се до начела равномерности и сразмера факата или тврдњи према њиховој специфичности.

Закључак је логичка радња којом се, констатује се, из једног или више претходних судова, изузетно на основу садржаја изван непосредно додирнуте теме, изводи одређен ниво сазнања или нови судови. По темељном смислу, он је налик тврдњи, новом сазнању.

У закључку је кумулирано значење укупне садржине и доказана постављена теза – у чему се и огледа циљ. Нуди се преглед, потенцира значај целе теме, понавља и претреса, дају опште формулације, обједињује садржина и све оно што вреди задржати у меморији. Може имати програмски карактер уколико сугерише оно што би се још могло рећи.

Будући да су речи у датој ситуацији саме по себи неадекватне и недоречене, у Мразовићевом делу се говори о покретима тела као посебном виду визуелне интеракције. Савремени аутори особито подвлаче да није могуће говорити укочено, непокретног лица и безизражајних очију; говори се свим говорним сигнализацијама и целокупним бићем. Инхибирани делови тела, без пуне слободе говора, чине беседу штуром и неживописном.

Вештина невербалних мигова и знакова комуникације од значаја је за разумевање најсложенијег догађаја у човековом животу – директан сусрет са другим човеком. Телесна оријентација у простору, покрети, мимика и условне радње омогућују слушаоцима лакше праћење мисли и њихово везивање и утврђивање. Суштина (раз)говора о некој ствари бива у изузетном смислу изгубљена, ако се, осим свесних исказа о њој, не узме у обзир и несвесна пратња: држање, покрети – гримасе, израз лица, усмереност погледа, кршење руку. Без моторичке зоне говора и других ванвербалних симболичких аката, истиче се на страницама књиге, много реченог остаје нечујно.

Као да се држао речи руског књижевног критичара Висариона Бјелинског: „Ако желите да људима који не намеравају да постану беседници дате појам о томе шта је беседништво, а људима који хоће да буду оратори да дате средство за проучавање беседништва – немојте да пишете реторике, него одаберите говоре познатих беседника свих векова и народа (...) тако ћете учинити велику услугу беседницима и небеседницама”, аутор Руководства за словенско красноречје приложио је примере показних, саветујућих и правосудних беседа, на који начин је дело учињено потпунијим, занимљивијим и од практичне важности.

Извесно, Мразовићево пионирско дело, сачињено на учен начин, прегледно и инструктивно, од посебног је значаја и значења. Својом садржином, структуром, начином интерпретације и примерима беседничке речи, оно задржава своју неоспорну научну вредност.

Тихомир Петровић

Библиотека
КОНСТАНТИН
Аврам Мразовић
РУКОВОДСТВО
ЗА СЛОВЕНСКО КРАСНОРЕЧЈЕ

Превоо
Прота-ставрофор Миливој Р. Мијатов

Издавачи: Градска библиотека
Карло Бијелицки Сомбор
Историјски архив у Сомбору
Вукова задужбина у Београду

Извршни издавач: Градска библиотека
Карло Бијелицки Сомбор

За издавача: Владимир Јерковић

Уредници: Проф. др Стојан Бербер
Владимир Јерковић

Рецензент: Проф. др Тихомир Петровић

Лектор и коректор: Проф. др Драгољуб Гајић

Ликовна опрема: Дејан Подлипец

Прелом: Иња Фирањ

Штампа: *КриМел* Будисава

Тираж: 300

ISBN 978-86-81749-75-3

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

808.5

МРАЗОВИЋ, Аврам, 1756-1826

Руководство за словенско красноречје / Аврам Мразовић ; [превео прота-ставрофор Миливој Р. Мијатов]. - Сомбор : Градска библиотека "Карло Бијелички" : Историјски архив ; Београд : Вукова задужбина, 2015 (Будисава : Кримел). - 273 стр. ; 20 см. - (Библиотека Константин)

Превод дела: Руководство кљ славенскому красноречию / издано Авраамомъ отъ Мразовичъ. - Тираж 300. - Реч преводиоца: стр. 13-16. - Стр. 265-273: Поговор / Тихомир Петровић.

ISBN 978-86-81749-75-3

а) Реторика

COBISS.SR-ID 300020231

Аврам Мразовић

(Сомбор, 1756 – Сомбор, 1826) оснивач је и дугогодишњи управитељ „Норте” – школе са првим течајем за образовање српских учитеља, која је почела са радом у Сомбору 1. маја 1778. године, што је претеча касније Препарандије, односно Српске учитељске школе, из које се прво изнедрила Педагошка академија, а потом и Учитељски, односно Педагошки факултет. Сомборски сенатор и плетив, широко образован, био је један од најзначајнијих српских просветних реформатора, али и писац незаобилазних цџбеника и књига, међу којима се посебно истиче *Руководство к славенском у красноречију* (1821), први српски цџбеник реторике. Запажене су и Мразовићеве књиге *Руководство к славенскому правочтенију и правописанију* (1792), *Руководство к науци числителној* (цџбеник математике, 1794), *Руководство к славенстјеј граматике* (цџбеник славено-српске граматике, 1794, на који се ослањао и Вук Караџић пишући своју *Листеницу српскога језика*).

Миливој Мијатов до сада је превео и следеће текстове:

Свети Јован Дамаскин, ПОХВАЛНЕ БЕСЕДЕ, Сомбор, 1995; Епископ Алексије, ВИЗАНТИЈСКИ ЦРКВЕНИ МИСТИЦИ, Бгд, 1999; Свети Кирило Јерусалимски, КАТИХЕЗЕ, Бгд-Ваљ-Србиње, 2001; Свети Јован Дамаскин, БЕСЕДЕ, апологетске и поучне, Суботица, 2001; Свети Јустин Философ, САБРАНА ДЕЛА, том I и том II, Бгд-Ваљ-Срб., 2002; Свети Григорије Богослов, САБРАНА ДЕЛА, том I, Бгд-Ваљ-Србиње, 2004; ОРИГЕН – тротомно издање, Нови Сад, 2013; Свети Атанасије Велики, САБРАНА ДЕЛА, том I-III (пет томова), Н.Сад, '13. итд.

Градска библиотека Карло Бијелички Сомбор

ISBN 978-86-81749-75-3

9 788681 749753